

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jan Pawła II

Ks. Piotr Tomasz Goliszek

(OPRACOWANIE)

Podstawy dydaktyki ogólnej

Skrypt dla studentów
studiów podyplomowych w zakresie
teologiczno–katechetycznym
z przygotowaniem pedagogicznym
do nauczania religii

Lublin 2022

DYDAKTYKA OGÓLNA

Geneza dydaktyki

Termin *dydaktyka* pochodzi z (gr. *διδάσκω* – nauczający) w którym *didaktikos* znaczy pouczający, a *didasko* – uczyć.

Pierwotnie w XVII - XVIII w. dydaktykę traktowano (definiowano) jako sztukę nauczania. Po raz pierwszy terminu tego użyto w 1613 roku w Niemczech przez Krzysztofa Helwiga i Joachima Junga. Do powszechnego użycia terminu wprowadził Jan Amos Komenský - pedagog, publikując swoje dzieło w 1657 roku nazywając dydaktykę w tytule *Uniwersalna sztuka nauczania*. Nurt dydaktyki, który dominował w XVIII i XIX w. nazwano dydaktyką tradycyjną, która w dużej mierze wiąże się z nazwiskiem Jana Fryderyka Herbarta.

Na przełomie XIX i XX w. wraz z pojawieniem się nurtu tzw. nowego wychowania skupiającego się na samym dziecku, zmienia się kierunek dydaktyki – wówczas zaczęto definiować dydaktykę jako sztukę nauczania i uczenia się.

Uczenie się - to proces zamierzonego nabywania przez podmiot uczący się określonych wiadomości, umiejętności i nawyków, dokonujący się w toku bezpośredniego i pośredniego poznawania rzeczywistości. Zakładając, że czynnikiem wyzwalającym ów proces są dostatecznie silne motywy uczenia się, a jego rezultatem jest wzrost posiadanego zasobu wiedzy i sprawności, wywierający wpływ na poglądy, przekonania, postępowanie i ogólny rozwój jednostki.

Elementy składowe procesu uczenia się:

- Cechy – planowość, systematyczność, aktywność uczącego się podmiotu, ukierunkowanie na wynik;
- Przyczyny – dostatecznie silne motywy, np. chęć zaspokojenia określonych potrzeb poznawczych;
- Skutki – wiadomości, umiejętności i nawyki, które są podstawą modyfikacji dotychczasowych form zachowania lub ukształtowania form nowych;
- Podmiot – aktywny uczeń;
- Przedmiot – rzeczywistość przyrodnicza, społeczna, techniczna, kulturowa.

Prawidłowości procesu uczenia się:

- wielostronna aktywność (emocjonalna, intelektualna, sensoryczna, motoryczna, werbalna),
- celowość i świadomość,
- etapowość i regulacja,
- proces indywidualny i społeczny

Rodzaje uczenia się wg W. Okonia:

- uczenie się przez przyswajanie,
- uczenie się przez odkrywanie,
- uczenie się przez przeżywanie- uczenie się przez działanie

Nauczanie - należy rozumieć jako celową, planową i systematyczną pracę nauczyciela z uczniami.

W zakres czynności nauczyciela wchodzi następujące działania:

- Inspirowanie uczniów do uczenia się,
- Planowanie,
- Organizowanie,
- Kierowanie,
- Kontrola, ocena, korekta

Rodzaje nauczania:

- Nauczanie podające
- Nauczanie problemowe
- Nauczanie eksponujące
- Nauczanie praktyczne

Kształcenie – to ogół czynności nauczyciela i uczniów, umożliwiających ludziom poznanie rzeczywistości, uczestnictwo w jej kształtowaniu, a zarazem osiągnięcie możliwie wielostronnego rozwoju sprawności, zdolności, uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań, przekonań i postaw.

Kształcenie zawodowe – nabywanie pożądanych kwalifikacji zawodowych
Kształcenie paralelne (równoległe) – człon systemu oświatowo – wychowawczego obok systemu szkolnego (prasa, mass media itp.)

Kształcenie ustawiczne – ciągłe, permanentne; proces ciągłego doskonalenia przez całe życie.

Wykształcenie – stan finalny (efekt) procesu kształcenia.

Samokształcenie - nabywanie wykształcenia w toku działalności własnej, której cele, treści, warunki i środki ustala sam podmiot.

Istota procesu kształcenia – to związek nauczania i uczenia się, ogół czynności nauczyciela i czynności uczniów podporządkowany wspólnym celom kształcenia.

Zadaniem dydaktyki jest poznanie przez studentów operatywnej i innowacyjnej wiedzy na temat takich zagadnień jak:

1. Epistemologiczne i psychofizyczne postawy nauczania uczenia się ze szczególnym uwzględnieniem charakterystyki współczesnego systemu edukacyjnego.
2. Cele i treści kształcenia z wyeksponowaniem ich uwarunkowań i tendencji reform programowych.
3. Teoria procesu nauczania, uczenia się, ze szczególnym uwzględnieniem nowoczesnych metod, form organizacyjnych oraz środków dydaktycznych.

4. Osiągnięcia szkolne charakteryzowane przez pryzmat powodzeń i niepowodzeń szkolnych.

Dydaktyka w systemie nauk

- nauka społeczna, pedagogiczna
- spełnia warunki dyscypliny naukowej: (posiada własną terminologię, posiada własną metodologię, posiada własny przedmiot badań).

Dydaktyka ogólna a dydaktyki szczegółowe

- Dydaktyka jako nauka o nauczaniu i uczeniu się obejmuje swoimi badaniami wszystkie przedmioty i szczeble pracy szkolnej.
- Dydaktyki szczegółowe dotyczą jednego przedmiotu, czyli są to tzw. metodyki nauczania poszczególnych przedmiotów, np.: metodyka nauczania języka polskiego, religii itd.
- Dydaktyka szczegółowa może dotyczyć danego szczebla kształcenia np. dydaktyka szkoły wyższej, dydaktyka nauczania początkowego, dydaktyka katechezy gimnazjalnej.
- Dydaktyka ogólna jest ściśle powiązana ze wszystkimi metodykami nauczania. Z jednej strony stanowi podstawę teoretyczną wszystkim metodom, z drugiej strony opiera się na wynikach badań prowadzonych przez przedstawicieli dydaktyk szczegółowych.

Przedmiot i zadanie dydaktyki

- ⇒ Procesy: uczenie się i nauczanie – organizowane w sposób świadomy, systematyczny i planowy.
- ⇒ Czynności nauczyciela i uczniów
- ⇒ Cele kształcenia
- ⇒ Treści kształcenia
- ⇒ Zasady kształcenia (reguły, normy)
- ⇒ Metody kształcenia (sposób postępowania nauczyciela)
- ⇒ Środki dydaktyczne
- ⇒ Formy organizacyjne kształcenia
- ⇒ Osiągnięcia szkolne
- ⇒ Systemy dydaktyczne

Zadania dydaktyki jako nauki:

- ⇒ Analiza i opis czynników tj.: cele, treści, metody, formy organizacyjne, środki dydaktyczne.
- ⇒ Wykrywanie prawidłowości charakterystycznych dla procesu nauczania i uczenia się
- ⇒ Ustalanie opartych na określonych prawidłowościach norm postępowania
- ⇒ Analiza i opis systemów dydaktycznych charakterystycznych dla szkolnictwa różnych krajów.

Funkcje dydaktyki ogólnej:

- teoretyczne o charakterze:

- **Diagnostycznym** (bada, analizuje procesy, wykrywa prawidłowości rządzące procesem)
- **Prognostycznym** (projektuje działania dydaktyczne)
- **Praktyczne** – wskazuje metody, formy organizacyjne i środki w wywoływaniu zamierzonych zmian uczniów.

Dydaktyka katechezy - teoria nauczania/uczenia się związana z przekazem religijnym, treścią i postawą wiary. Do zakresu zainteresowań należy szczegółowa analiza podmiotów i zjawisk związanych z katechezą. Jako nauka o kształceniu, jego celach, treściach, metodach, środkach i organizacji zajmuje się takim problemami jak: **formułowanie celów i zadań** katechezy, nauki religii; ustalaniem właściwych **kryteriów doboru treści** nauczania, określaniem **form i metod nauczania** oraz warunków właściwego realizowania procesu nauczania i uczenia się, precyzowania **sposobów wychowania i wtajemniczenia** uczniów, opracowywaniem **środków dydaktycznych** służących podnoszeniu efektywności procesu katechetycznego, opracowaniem **systemu zajęć** pozalekcyjnych oraz **metod kształcenia i samokształcenia nauczycieli** religii, tworzeniem modelu nauczyciela religii.

dla ewangelizacji, ponieważ dla niektórych ochrzczonych, zdystansowanych do wiary, szkolne lekcje religii są jedynym miejscem spotkania z Ewangelią, ze świadkami wiary, jakimi są katecheci i uczniowie głęboko wierzący; jest to też jedyne miejsce, gdzie dzieci i młodzież ze środowisk zdechrystianizowanych mogą usłyszeć głos Kościoła i gdzie dokonać się może wyjaśniające wprowadzenie w liturgię i modlitwę Kościoła (PDK 37-57).

PODSTAWOWE POJĘCIA DOTYCZĄCE ZAŁOŻEŃ EDUKACYJNYCH

Efekty kształcenia – opis wiedzy, umiejętności, kompetencji społecznych i postaw, które uczniowie zdobędą uczestnicząc w procesie nauczania-uczenia się; stanowią one podstawę do wyznaczania zakresu treści kształcenia; są określane głównie w kategoriach wiadomości i umiejętności.

Cele katechetyczne – wymagania ogólne – zamierzone kierunki działań dydaktycznych, wychowawczych i formacyjnych nauczyciela religii w procesie systematycznej katechizacji dzieci i młodzieży; wskazują na rodzaje zadań, jakie stawia się przed nauczycielem religii i określonymi lekcjami religii w związku z przekazem wiedzy, rozwijaniem umiejętności i kształtowaniem postaw.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe – opisują oczekiwane, konkretne i dokładnie sprecyzowane (np. opis warunków), osiągnięcia ucznia w zakresie wiedzy i umiejętności, jakich oczekuje się po zakończeniu danej

klasy, etapu edukacyjnego i /lub lekcji; przedstawiają opis warunków, w jakich uczeń ma demonstrować poziom wiedzy i umiejętności.

Kształtowanie postaw – wskazuje na działania wychowawcze i katechetyczne nauczyciela religii, które mają na celu wywieranie wpływu na uczniów w sferze poznawczej, emocjonalnej i behawioralnej; w wyniku tego procesu uczniowie: 1) zdobywają wiedzę, która stanowi podstawę ich przekonań i opinii; 2) nabywają określony stosunek wartościujący do Boga, Dekalogu, sakramentów, modlitwy, wspólnoty Kościoła, drugiego człowieka, samego siebie, życia; 3) uczą się odpowiednich zachowań wobec danych osób i zjawisk m.in. wobec Boga, Ewangelii, samego siebie, drugiego człowieka, wspólnoty Kościoła.

Postawy ucznia – opisują oczekiwane, konkretne i dokładnie sprecyzowane zachowania, pragnienia oraz przekonania uczniów, które uzyskuje się w wyniku działań dydaktycznych, wychowawczych i katechetycznych; nie podlegają ocenie zewnętrznej i pomiarowi dydaktycznemu, realizowanemu np. w ramach monitorowania podstawy programowej i efektów kształcenia.

Korelacja z edukacją szkolną – łączenie ze sobą i integrowanie treści, które należą do różnych przedmiotów nauczania w szkole; polega na merytorycznym wiązaniu ze sobą, uzupełnianiu i integrowaniu treści przedmiotów szkolnych; sprzyja wspieraniu uczniów w łączeniu i integrowaniu wiedzy z poszczególnych przedmiotów szkolnych oraz rozwijaniu umiejętności wykorzystania jej w rozwiązywaniu zadań i problemów edukacyjnych w czasie innych zajęć; służy wszechstronnemu i harmonijnemu rozwojowi uczniów.

Etap edukacyjny – ustanowiona przez prawo oświatowe część pewnej całości kształcenia w systemie szkolnym; schemat struktury organizacyjnej umożliwiający realizację powszechnego prawa i obowiązku nauki w odpowiednich typach szkół w Polsce; wskazuje na okres nauki rozciągnięty w czasie (w kolejnych klasach, które stanowią jednolity ciąg).

TYP I STRUKTURA LEKCJI

1. Podstawowa struktura lekcji

I. Część przygotowawcza:

1. wstępna organizacja i przygotowanie do lekcji,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału i nawiązanie do nowego tematu;

II. Część podstawowa:

4. podanie nowych treści,
5. zrozumienie,

6. opracowanie i zebranie;

III. Część końcowa:

7. powtórzenie i utrwalenie,
8. omówienie zadania domowego,
9. wykorzystanie i wzbogacenie poznanych zagadnień”

(J. Pólturzycki, 1985, s. 109).

2. Lekcja problemowa

I. Część przygotowawcza:

1. wstępna organizacja i przystąpienie do lekcji,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału i nawiązanie do nowego tematu inicjującego stworzenie sytuacji problemowej;

II. Część podstawowa:

4. zetknięcie uczniów z trudnością, jej odczucie i uświadomienie,
5. określenie trudności i sformułowanie problemów, pytań lub zagadnień,
6. ustalenie pomysłu rozwiązania, planu wykonania zadania lub hipotez do sprawdzenia,
7. wykonanie zadań, realizacja pomysłów, weryfikacja hipotez przez dobór i analizę danych, ich interpretację, przemyślenie i ocenę,
8. sprawdzenie poprawności rozwiązania;

III. Część końcowa:

9. usystematyzowanie, powtórzenie i utrwalenie materiału,
10. omówienie zadania domowego,
11. zastosowanie, wykorzystanie i wzbogacenie poznanych zagadnień”

(J. Pólturzycki, 1985, s. 122).

3. Lekcja ćwiczeniowa

I. Część przygotowawcza:

1. czynności organizacyjne,
2. sprawdzenie pracy domowej,
3. powtórzenie materiału

II. Część podstawowa:

4. uświadomienie uczniom zadania i podanie tematu,
5. wprowadzenie nowego materiału, omówienie zasad i reguł,
6. pokaz czynności z objaśnieniem,
7. próbne ćwiczenia uczniów,
8. korekta i dokonanie objaśnienia,
9. ćwiczenia wdrażające,
10. kontrola i korekta wykonanych ćwiczeń;

III. Część końcowa:

11. podsumowanie tematu, omówienie uzyskanych rezultatów,
12. zadanie pracy domowej i jej objaśnienie,
13. uporządkowanie stanowisk i zakończenie lekcji”

(J. Pólturzycki, 1985, s. 134).

4. Lekcja eksponująca

1. Organizacja klasy i przygotowanie do pracy na lekcji.
2. Przygotowanie do utworu, który będzie eksponowany [...].
3. Eksponowanie utworu z wykorzystaniem środków technicznych, takich jak: odtwarzacz DVD, odtwarzacz CD, projektor multimedialny, aplikacja. Można dodatkowo wykorzystać: fragment programu TV, reportaż radiowy lub TV, słuchowisko itp.
4. Analiza i zrozumienie utworu w wyniku wspólnych podsumowań odpowiedzi, dyskusji czy przedstawienia indywidualnych odczuć. W toku analizy wykorzystuje się tekst drukowany utworu, reprodukcję dzieł plastycznych lub powraca się do fragmentów filmu czy nagrania recytacji lub muzyki.
5. Podsumowanie rezultatów pracy, korekta błędnych «odczytań», zwrócenie uwagi na indywidualność przeżyć i zakres rozumienia, wskazanie możliwości kontynuacji tematu w pracy indywidualnej przez jego rozszerzenie i wzbogacenie.
6. Końcowa ekspozycja całości lub wybranego fragmentu zamykająca lekcję.

(J. Pólturzycki, 1985, s. 141).

ZASADY DYDAKTYCZNE W PROCESIE KATECHETYCZNYM

Zasady dydaktyczne to określone normy postępowania sprzyjające realizacji założonego celu. Katalog ich jest bardzo bogaty.

Zasady dydaktyczne w procesie nauczania i wychowania.

Osiągnięcie celu procesu nauczania — uczenia się wymaga pewnych decyzji nauczyciela podejmowanych podczas przygotowania, jak i w trakcie przeprowadzania lekcji. Wynikają one z kierowania się określonymi normami postępowania sprzyjającymi realizacji celu¹. Nazywa się je zasadami nauczania. Zasady nauczania to formy postępowania dydaktycznego, których przestrzeganie pozwala nauczycielowi zaznajomić uczniów z podstawami usystematyzowanej wiedzy, rozwijać ich zainteresowania i zdolności poznawcze, wdrażać do samokształcenia.² Źródłem zasad są prawa odkrywane zwłaszcza przez pedagogikę i psychologię oraz pedagogiczne

1 W. Okoń: *Słownik pedagogiczny*. Warszawa 1992 s. 243.

2 por. **Cz. Kupisiewicz**: *Podstawy dydaktyki ogólnej*. Warszawa 1988 s. 131.

doświadczenia nauczycieli. Nieliczenie się z podstawowymi prawidłowościami procesu dydaktycznego staje się jedną z przyczyn niepowodzeń dydaktycznych i wychowawczych nauczyciela.³

Autorzy przyjmują nieco odmienne ujęcie zasad dydaktycznych, wymieniają różną ich ilość oraz różnią się w budowaniu ich kolejności.

Wśród zasad oddziaływania można wymienić:

- zasadę świadomego i wielostronnie aktywnego uczestnictwa uczniów,
- zasadę pogłębowości,
- zasadę przeżyciowości,
- zasadę systematyczności, logicznej kolejności i stopniowania trudności,
- zasadę samodzielności,
- zasadę operatywności wiedzy,
- zasadę wiązania teorii z praktyką,
- zasadę indywidualizacji i uspołecznienia,
- zasadę efektywności,
- zasadę nauczania wychowującego,
- zasadę podmiotowego traktowania ucznia,
- zasadę właściwego stosunku interpersonalnego,
- zasadę systemowości,
- zasadę nauczania egzemplarycznego,
- zasadę korelacji.

1. ZASADA ŚWIADOMEGO I WIELOSTRONNIE AKTYWNEGO UCZESTNICTWA

Zasada ta należy do najważniejszych zasad działania dydaktycznego, a więc i przepowiadania. Jest podstawą wszelkiego nauczania i uczenia się. W przeciwieństwie do uznawanych wcześniej norm czyniących aktywnym w procesie dydaktycznym nauczyciela, a ucznia, uznającym jedynie jako przedmiot oddziaływań nauczającego, zasada ta akcentuje potrzebę świadomego i wielostronnego jego aktywizowania.

Psychologia uświadamia, że istotnym elementem rozwoju każdego człowieka, obok wrodzonych zadatków somatyczno-fizjologicznych, oddziaływań środowiska i wychowania jest jego własna aktywność. Uczenie się jest procesem wielostronnie aktywnym, kompleksowym i nie może być mowy o osiągnięciu efektów jeśli nie wzbudzi się w uczniu czterech rodzajów aktywności: emocjonalnej, intelektualnej, sensomotorycznej i werbalnej. Aktywizacja polega na stymulowaniu wszystkich czynności składających się na proces dydaktyczny, na integrowaniu czynności i kierowaniu nimi. Miarą aktywizujących oddziaływań nauczyciela jest osiągnięcie wszechstronnej aktywności uczniów.³ Idealnym zastosowaniem zasady aktywizacji jest taka struktura organizacyjna katechezy, na której będą mogły zaistnieć wszystkie wspomniane rodzaje aktywności. Zdaniem E. Fleminga zasada ta *decyduje o wszelkim uczeniu*.

Dyrektorium ogólne o katechizacji stwierdza: w katechezie więc katechizowani podejmują zadanie ćwiczenia się w wierze, nadziei i miłości, nabywania

³ M. Śnieżyński. *Efektywność kształcenia*. Kraków 1992 s. 144—145.

zdolności i prawości w ocenianiu, umacnianiu osobistej decyzji nawrócenia i chrześcijańskiej praktyki życia (DOK 157). Mogą wnieść owocny wkład do rozwoju katechezy, wskazując najbardziej skuteczne drogi zrozumienia i wyrażenia orędzia, takie jak: „zrozumienie w czynie”, zaangażowanie w poszukiwaniu i dialogu, wymiana i porównywanie punktów widzenia (DOK 157). Młodzi nie mogą więc być uważani tylko za przedmiot katechezy, ale za czynny podmiot, aktywnych uczestników ewangelizacji i twórców społecznej odnowy (DOK 183).

Aktywność emocjonalna polega na wywoływaniu pozytywnych motywów uczenia się i przeżywania treści. Emocje to stany psychiczne (uczuciowe) związane z ustosunkowaniem do siebie, ludzi, przedmiotów i własnego **działania**. Pierwszym rodzajem aktywności emocjonalnej jest motywacja. Za motyw uważa się stan emocjonalny pobudzający do działania. Motywy pozytywne to: zaciekawienie, zainteresowanie i zadowolenie z osiągniętych wyników. **Gdzie** nie ma wyników brak też sukcesu przynoszącego radość i chęć osiągania kolejnych sukcesów. Motywy negatywne to: lęk, strach, obawa, **zagrożenie**. Powodują one rezygnację i frustrację objawiające się regresją, agresją, fiksacją, manifestowaniem własnego stanowiska. Drugim rodzajem aktywności emocjonalnej jest przeżywanie treści nauczania. Jest ono możliwe tylko wtedy, gdy nie wywołuje nudy, apatii i zniecierpliwienia, gdy wiadomości są podane w sposób uporządkowany i z ekspresją. Stąd nauczyciel i katecheta **muszą** stawiać sobie pytanie czy źródło niepowodzeń uczniowskich nie tkwi w **nim**, jego stylu pracy, chaotycznym przekazie, niewystarczającym przeżyciu prawdy przed jej przekazem. Aktywność emocjonalną podczas katechezy uzyskuje się stwarzając sytuację problemową, pobudzając uczniów do włączenia się w proces znajdowania motywacji, dzięki oddziaływaniu np. środków **audiowizualnych**, urządzaniu ekspozycji.

Aktywność intelektualna polega na pobudzaniu ucznia do twórczego i samodzielnego myślenia czyli poszukiwania przyczyn i skutków oraz wyciągania wniosków. W nauczaniu poszukującym i problemowym rozwija się myślenie produktywnie, twórcze i samodzielne. Myślenie samodzielne może przebiegać na drodze indukcyjnej — analizy, syntezy, uogólnień, sprawdzania, wyjaśniania lub dedukcyjnej — dowodzenia, wnioskowania, konkretyzowania. Aktywizacja intelektualna rozwija się poprzez pracę z tekstem, refleksję nad własnym postępowaniem, poszukiwanie odpowiedzi na wezwanie Boże, układanie modlitwy.

Aktywność sensomotoryczna realizuje się poprzez organizowanie spostrzegania uruchamiającego wszystkie narządy zmysłów oraz działania: wykonywanie plansz, zbieranie obrazów.

Aktywność werbalna związana jest z pisanem, czytaniem, słuchaniem i mową. Wystąpi ona wówczas, gdy uczniowie będą mieli podczas lekcji religii okazję do dyskusji, wymiany opinii, sądów i poglądów. Służy temu problemowy przekaz wiadomości. Wzbudzanie tej aktywności wymaga od

nauczyciela — katechety cierpliwości i taktu, zwłaszcza gdy uczeń błądzi. Nie można pomijać szansy na jej pobudzenie, a uczniowi jej odebrać.

2. ZASADA POGLĄDOWOŚCI

Zasada ta zwana też zasadą bezpośredniości należy do najwcześniej sformułowanych zasad dydaktycznego postępowania (XVII w.). Jej twórca Jan Amos Komeński nazwał ją **złotą zasadą**. Determinuje ona uczących, **ażeby co tylko mogli udostępniłi zmysłom**. Stosowanie zasady miało na celu wyeliminowanie z nauczania tzw. werbalizmu. Aby uczeń zrozumiał słowa, powinien je skojarzyć z rzeczami, które równocześnie lub wcześniej powinien obejrzeć. Już J. H. Pestalozzi podkreślał, że dziecko chłonie przedmiot wszystkimi zmysłami. Dzisiaj określa się tę zasadę jako *zespół norm, które wywodzą się z prawidłowości procesu kształcenia, dotyczących poznawania rzeczywistości na podstawie obserwacji, myślenia i praktyki — na drodze od konkretności do abstrakcji i od abstrakcji do konkretności. Takie poznanie jest warunkiem głębszego poznania rzeczywistości, a tym samym skuteczniejszego na nią oddziaływania*.⁴

Zasada domaga się aktywizowania uczniów intelektualnie, emocjonalnie, a nawet praktycznie. Umożliwia głębsze rozumienie rzeczywistości. Zasada ta obowiązuje zarówno w podających, jak i w poszukujących metodach nauczania, a formy jej stosowania powinny uwzględniać właściwości psychicznego rozwoju uczniów, zasób ich doświadczeń, stopień umiejętności samodzielnego prowadzenia obserwacji przedmiotów, zjawisk, wydarzeń i procesów. Wymaga to uwzględnienia także wieku ucznia.⁵ Formy realizacji zasady winny uwzględniać właściwości psychofizyczne uczniów, ich zasób doświadczeń, stopień umiejętności samodzielnego prowadzenia i opisu wyników obserwacji wydarzeń, zjawisk oraz formułowania wniosków. Nie wystarcza więc jedynie pokazanie obrazu. Zasada wyzwala w uczniu aktywność sensomotoryczną związaną z poznawaniem przedmiotów i zjawisk, a realizującą się poprzez demonstrowanie okazów, modeli, wykresów, tabel, organizowanie ćwiczeń, eksperymentów.

Poprawne posługiwanie się zasadą wymaga umożliwienia katechizowanemu obserwacji ułatwiającej wszechstronne myślenie prowadzące do działania. W klasach młodszych uczniowie charakteryzują się myśleniem konkretno-obrazowym. Zatem należy stosować poznanie od konkretności do abstrakcji. Zawężonego rozumienia i stosowania zasady poglądowości należy szczególnie zaniechać przybliżając Osoby Boga Ojca, Ducha Świętego, aniołów itp. przy pomocy obrazów. Obrazy w tym wypadku nie są adekwatnym odzwierciedleniem rzeczywistości⁶. Obrazem można posłużyć się na etapie katechezy klas starszych, kiedy uczniowie potrafią odróżnić zamiar artysty od rzeczywistego obrazu Boga. Najlepszym obrazem Boga są słowa Pisma św.!!!!, świadectwa postaci biblijnych lub ludzi, którzy doświadczyli Jego działania w swoim życiu. Odkrycie Boga działającego w ich

⁴ W. Okoń. **Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej**. Warszawa 1987 s. 187—189.

² J. Półturzycki. **Dydaktyka dla nauczycieli**. Toruń 1997 s. 108.

⁶ W. Kubik. **Zasady dydaktyki katechetycznej**. Kraków 1990 s. 230-231.

życiu przygotuje na odkrycie Go w życiu własnym.

3. ZASADA PRZEŻYCIOWOŚCI

Do podstawowych funkcji człowieka należy przeżycie. Rozumie się przez nie silne procesy świadomości, w których człowiek zostaje głęboko i w całej swojej osobowości poruszony przez jakąś wartość. Wartość ta musi być przeżyta w sposób bezpośredni i posiadać charakter egzystencjalny. Życie człowieka kształtuje bowiem nie tylko to, co on pozna czy czego się nauczy, ale to, co wchodzi do jego świadomości jako wartość odpowiadająca na potrzeby. W kształceniu religijnym przeżycie posiada znaczenie decydujące i niezastąpione. Stąd zadaniem katechezy jest dostarczenie przeżycia wartości religijnych, nie poprzestawanie jedynie na przekazie słownym. Ważnym nośnikiem przeżycia jest katecheta, jego wiara i świadectwo oraz autentyzm wywoływanych przeżyć.

4. ZASADA SYSTEMATYCZNOŚCI, LOGICZNEJ KOLEJNOŚCI I STOPNIOWANIA TRUDNOŚCI

Zalecenia wskazywane w tej zasadzie często funkcjonują niezależnie. Wydaje się, że dwie racje pozwalają analizować je łącznie: pierwsza — ścisły związek zachodzący między nimi w procesie kształcenia, druga — założenia reformy oświaty, która zmierza do tego, by każdy nauczyciel tworzył na swój własny użytek program operacyjny, zwany autorskim, według ogólnie sformułowanych celów.

Z systematycznego układu treści wynika logiczna kolejność tematów, które powinny być ułożone zgodnie ze stopniowaniem trudności, tak jak na to wskazują potrzeby poznawcze uczniów. Systematyczność działania prowadzi do powstania nawyków, utrwalania się sposobów postępowania w działaniu wykształcenia postaw, stabilizacji struktury osobowości na każdym etapie rozwoju.

Systematyczność wymaga:

- ✓ nawiązania do uprzedniej wiedzy ucznia;
- ✓ ustalenia tzw. merytorycznego środka lekcji oraz eksponowania na jego tle i w powiązaniu z nim pochodnych wobec niego wiadomości i umiejętności;
- ✓ zaznajomienie z nowym materiałem wymaga podzielenia go na mniejsze części i kolejne ich omawianie;
- ✓ stosowania streszczeń i systematyzujących powtórzeń;
- ✓ zwracania uwagi na sposób i formę wyrażania myśli;
- ✓ wdrażania uczniów do samodzielnej pracy oraz stwarzania im możliwości rozwiązywania zadań wymagających dłuższego i systematycznego wysiłku.

Zasada stopniowania trudności bywa nazywana zasadą przystępności.

Należy do podstawowych norm poprawnej metodycznej pracy nauczyciela z uczniami zmierzającej do ich zaktywizowania. Wymaga ona uwzględnienia indywidualnych, psychofizycznych możliwości ucznia w odniesieniu do treści, stosowanych metod oraz form organizacyjnych

procesu dydaktycznego. Jednym z najważniejszych warunków prowadzenia pracy dydaktycznej jest znajomość osób, z którymi praca będzie podejmowana. Praca z grupą o zróżnicowanym poziomie intelektualnym, uzdolnieniach praktycznych, stopniu wtajemniczenia chrześcijańskiego wymaga przystosowania poziomu działań do możliwości uczniów. Stawianie wymagań zbyt wysokich, którym nie można sprostać, zniechęca do dalszej pracy, niszcząc pozytywną motywację uczenia się. Wymagania zbyt niskie także wpływają demobilizująco. Stopniowanie trudności utrzymuje zatem pożądaną stan zbliżenia ucznia do jego optymalnych możliwości. Zamierzeniem zasady jest poszukiwanie przez nauczyciela takich sposobów kontaktu z każdym uczniem, dobieranie takich metod i form pracy, by w maksymalnym stopniu zaktywizować go w danej fazie rozwoju psychofizycznego.

Z zasady wynika, że w nauczaniu należy przechodzić od tego, co jest bliższe do tego co dalsze; od łatwego do tego co trudniejsze; od tego, co jest uczniom znane, do tego, co nowe i nieznane. W odniesieniu do treści zasada wymaga, by przechodzić od tego co bliskie uczniowi do tego co dalekie, od znanego do nieznanego, od łatwiejszego do trudniejszego, od kwestii ogólnych do szczegółów. Małe dziecko nie jest zdolne przyjąć definicji katechizmowej, której nie rozumie. W prawdę należy je wdrożyć nie przez uczenie definicji, ale przez budzenie wiary i miłości do Boga we wspólnocie. Stąd np. tajemnica Eucharystii może być wyjaśniana poprzez udział w Niej. Niezbędne jest zadbanie o zrozumiałość terminów, pojęć, którymi katecheta się posługuje. Należy sprawdzić, czy zostały one właściwie sobie przez uczniów przyswojone. Uwzględnienie wieku i poziomu rozwojowego ucznia musi być brane pod uwagę przy wyborze metod i sposobu nauczania. Małe dziecko nie jest zdolne być uczestnikiem lekcji — 45 minutowego wykładu z uwagi na zbyt krótkotrwałą zdolność koncentracji oraz niezdolność rozeznania rzeczy najważniejszych. W odniesieniu do form organizacyjnych zasada stopniowania trudności wymaga stosowania bezpośredniego spotkania ucznia z omawianą prawdą. Stąd zachodzi konieczność organizowania np. wycieczek dydaktycznych. Mówiąc o wyposażeniu kościoła czy obecności w nim Jezusa należałoby urządzić do niego wycieczkę i na miejscu zwrócić na to uwagę.

5. ZASADA SAMODZIELNOŚCI

Zasada ta uwzględnia naturalne dążenie każdego człowieka przejawiające się na różne sposoby przez cały czas trwania jego życia. Wynika z założenia, że uczenie jest procesem podejmowanym świadomie. Błąd, który może się pojawić, to ograniczanie działań ucznia jedynie do podjęcia narzuconego tematu, konieczności wysłuchania suchych wiadomości, zapamiętania i ich reprodukcji. Nie wystarcza podejmowanie prób zainteresowania ucznia i pobudzanie do zapamiętywania. **Gdzie przecenia się tzw. kierowniczą rolę nauczyciela, uszczerbku doznaje samodzielność ucznia.** Zadaniem nauczyciela religii pozostaje aktywizowanie twórczego myślenia, pobudzanie do formułowania ocen, dochodzenie do skojarzeń, dostrzeganie konsekwencji. Samodzielność

tę można rozpatrywać jako: samodzielność działań i samodzielność myślenia.

Celem przyzwyczajania uczniów do samodzielności myślenia i działania muszą oni wyraźnie uświadomić sobie cel, jaki mają osiągnąć. Analizując posiadaną wiedzę zachodzi konieczność uświadamiania sobie przez nich czego jeszcze nie wiedzą, by dostrzegając braki wytworzyli w sobie zapotrzebowanie zdobycia wiedzy i opanowanie określonych umiejętności. Rozwiązując trudności uczeń ma okazję spontanicznie zaangażować się w proces nauczania. Zadaniem nauczyciela jest czuwanie nad prawidłowym przebiegiem tego procesu.

W realizacji tej zasady na lekcji religii i w innych przedmiotach szkolnych zachodzi różnica. W katechezie formą realizacji zasady jest wprowadzanie metody problemowej, przygotowanie ekspozycji, konkursów, albumów czy zajęć praktycznych. W katechezie nie chodzi jedynie o teoretyczne rozwiązanie problemu, rozeznanie konsekwencji. Zadaniem lekcji religii jest prowadzenie do kształtowania samodzielnego myślenia chrześcijańskiego wynikającego z rozpoznania wezwania Bożego. Obok czynnika poznawczego należy uwzględnić więc zaangażowanie wewnętrzne, emocjonalne ucznia. Chodzi o wybór właściwej postawy życiowej. Pomocą w rozwoju twórczego myślenia w katechezie jest wprowadzenie uczniów w medytację, a bezpośrednią odpowiedzią na rozpoznane Boże wezwanie modlitwa podczas katechezy.

6. ZASADA OPERATYWNOŚCI WIEDZY

Proces kształcenia byłby jednostronny, gdyby zapewniał uczniom jedynie zdobycie wiedzy. Specyfika, cel oraz zadania katechezy domagają się, by wartości poznawane, przekazywane i przyswajane w ramach procesu katechetycznego spotykały się z internalizacją ze strony ucznia. Zadaniem nauczyciela religii jest więc stwarzanie sytuacji wymagających nie tylko przyswojenia i odtworzenia wiadomości, ale przede wszystkim posługiwania się nimi i kierowania procesem rozwiązywania problemów w typowych i problemowych sytuacjach życia codziennego. Uczniowie powinni wykorzystywać zdobytą wiedzę w sposób planowy i świadomy, wymagający samodzielności w myśleniu i działaniu. Dzięki temu następuje rozwijanie aktywności poznawczej, zwłaszcza myślenia, a zdobytą wiedzę staje się wiedzą operatywną. Sposób działania określa się mianem nauczania problemowego. Metoda problemowa budzi zaangażowanie, zainteresowanie, pozwala uczniowi zdobywać wyniki jako badaczowi. Uczeń nie jest zmuszany do przyjmowania wyników cudzej pracy. Istotnymi składnikami procesu są badanie, analizowanie, poszukiwanie, uogólnianie, dochodzenie, formułowanie wniosków, wypowiedzanie się, argumentowanie, uzasadnianie, obrona stanowiska, przekonanie, współpraca w grupie. Zasada pozwala uczynić aktywnym wszystkich uczestników, znika onieśmielenie i bierność.

7. ZASADA WIĄZANIA TEORII Z PRAKTYKĄ

Zasada odnosi się do związku zachodzącego między poznaniem rzeczywistości, czego efektem jest zdobycie wiedzy, teorii, a jej zastosowaniem, czyli praktyką. ***Teoria daje młodzieży poznanie świata, praktyka uczy oddziaływania nań skutecznego, bo opartego na poznaniu jego właściwości.*** Zasada ta pozwala lepiej i trwalej zapamiętać wszystkie poznane prawa, zasady, przygotowujące uczniów do posługiwania się nimi w codziennym życiu. Chodzi o łączenie imperatywów płynących z wiary z postępowaniem. Uświadamia niebezpieczeństwo, jakie leży w oderwaniu procesu kształcenia od praktyki.

Na lekcji religii istnieją różne możliwości realizacji tej zasady. Obok wyzwalania wypowiedzi wyrażającej się w twórczości plastycznej i zabawie należą wypracowania pisemne stawiające sobie jako zadanie odtworzenie poznanych treści, ale też w oparciu o literaturę podjęcie próby oceny postaw czy samodzielnego opracowania zagadnień religijnych. Inną formą realizacji jest angażowanie się w zespoły (ministranckie, śpiewacze, charytatywne, misyjne) i ruchy religijne istniejące w parafii czy w szkole. W katechezie istotnym elementem jest uświadomienie sobie prawdy, że odkrycie i poznanie Bożego wezwania musi prowadzić do weryfikowania się jego w życiu, prowadzić do zmiany stylu myślenia i działania. W metodycznej strukturze jednostki istotne jest odesłanie do życia, kształtowanie postawy. Realizacja tej zasady konieczna jest na wszystkich etapach kształcenia religijnego.

8. ZASADA INDYWIDUALIZACJI I USPOŁECZNINIENIA

Szkoła dzisiejsza stawiająca wszystkim uczniom jednakowe wymagania może prowadzić do porażek niektórych z nich, usprawiedliwiając to właściwościami psychicznymi dziecka. Jest to wynikiem przedmiotowego traktowania dziecka. Tymczasem zachodzi konieczność podejścia podmiotowego.

Zasada indywidualizacji polega na różnicowaniu wymagań stawianych uczniowi uwzględniając jego możliwości, stworzeniu sprzyjających warunków zmierzających do osiągnięć. Człowieka najbardziej zdolne jest poruszyć to, co adresowane jest do niego na prawach wyłączności.

Zasada indywidualizacji domaga się takiego podejścia do procesu dydaktycznego, by w ramach tego samego zakresu tematycznego można było wykorzystać różne zakresy treści w odniesieniu do poszczególnych uczniów lub pewnych ich grup. Stwarza to szansę zaktywizowania wszystkich uczestników lekcji. W działaniu musi więc istnieć pojęcie maksimum i minimum programowego.

W ramach lekcji religii realizacja tej zasady polega na różnicowaniu stopnia trudności problemów zleczanych do rozwiązania uczniom, włączaniu czy zlecaniu wykonania specjalnych zadań lub różnicowanie zadań domowych.

Zjawisku egoizmu pragnie przeciwdziałać zasada uspołecznienia. Socjolodzy twierdzą, że człowiek odkrywa siebie, swoje zadania i wartości

najlepiej na tle procesów i życia społecznego. Dostrzeżenie wymiaru społecznego życia jednostki niezbędne jest także w katechezie. Wiara posiada wymiar społeczny. Będąc wartością indywidualną jest darem na rzecz drugich, a we wspólnocie najpełniej się ona realizuje. Angażowanie się wszystkich uczestników lekcji religii jest wymogiem dydaktyki. **Wierzę** poszczególnego ucznia winno partycypować w **wierzimy** wspólnoty.

Drogą realizacji zasady uspołecznienia w katechezie jest praca w małych grupach, także pod kierunkiem jednego z uczniów. Praca ta spełnia funkcję motywacyjną, aktywizującą, kontrolną i wychowawczą. Podczas niej nikt nie zostaje pozostawiony samemu sobie i nikt nie pozostaje bezczynny, a uczestnicy pracy w grupie mobilizują do otwarcia się mniej aktywnych; ocenie grupy zostaje poddane wypowiedziane twierdzenie. Praca w grupie zmusza ucznia do krytycznego spojrzenia na siebie i własne osiągnięcia. E. Fleming twierdzi, że *łatwiej jest zmienić jednostkę oddziałując na nią w grupie niż oddziałując na nią indywidualnie; zmiany dokonane w jednostce pod wpływem grupy są trwalsze niż wówczas, gdy na nią oddziałujemy indywidualnie; dokonana zmiana jest tym łatwiej akceptowana, im czynniej ta jednostka uczestniczy w podejmowaniu określonej decyzji dotyczącej owej zmiany.*

9. ZASADA EFEKTYWNOŚCI

Zasada efektywności jest też zasadą trwałości wiedzy czy wydajności pracy dydaktycznej. Dydaktycy mówią o niej zwracając uwagę na racjonalną gospodarkę czasem. Zasada efektywności dotyczy funkcjonowania i optymalizacji wielu czynników biorących bezpośredni czy pośredni udział w procesie dydaktycznym. Należą do nich: metody pracy nauczycieli i uczniów, ilość wolnego czasu zadaniowego, wiadomości i sprawności uczniów, inteligencja i sprawność uczniów, wykształcenie i kultura pedagogiczna nauczycieli oraz środowisko rodzinne i rówieśnicze. Istotnym czynnikiem osiągania efektywności pracy jest sprawdzanie osiągnięć szkolnych. Z badań nad zapamiętywaniem wynika, że najlepiej są zapamiętywane te treści, które mają następujące cechy:

- ✓ prostą strukturę myśli, która ułatwia zrozumienie treści całego wykładu i sprzyja lepszemu zapamiętaniu; prostota struktury wykładu polega na tym, że osią rozważań jest jakieś jedno zagadnienie, które jest szczególnie rozwijane;
- ✓ przejrzystość wykładu ułatwia zrozumienie i zapamiętanie, zależy od konkretnej treści; badania psychologiczne wykazały, że treści abstrakcyjne są około 5 razy trudniejsze do zapamiętania niż treści konkretne;
- ✓ lepszemu zapamiętaniu służy odwoływanie się do doświadczeń i praktycznej działalności słuchaczy;
- ✓ szczególne znaczenie dla trwałości wiedzy ma wielokrotne powracanie prelegenta do głównych tez wykładu.

Wskazania te uwzględniane w pracy z uczniami dorosłymi pozwalają lepiej zrozumieć poznawane i przyswajane treści, co ułatwia i przyspiesza naukę, a także zapewnia trwałość rezultatów procesu kształcenia. Cz. Kupisiewicz

uważa, że przy realizacji tej zasady korzystne jest posługiwanie się następującymi regułami dydaktycznymi:

- ✓ należy odpowiednio ukierunkować zainteresowania uczniów do nowego materiału i wytworzyć pozytywne motywy uczenia się;
- ✓ pod względem organizacyjnym i dydaktycznym trzeba tak przygotować zajęcia, aby zapewnić każdemu uczniowi aktywny udział;
- ✓ ćwiczenia mające na celu utrwalenie przerobionego uprzednio materiału należy stosować po sprawdzeniu, czy wszyscy uczniowie dobrze go zrozumieli;
- ✓ częstotliwość powtórzeń powinna być zgodna z krzywą zapominania, a więc największa bezpośrednio po zaznajomieniu uczniów z nowym materiałem;
- ✓ przekazywanie informacji należy łączyć w układy logiczne, a uczniów trzeba wdrażać do naukowej weryfikacji praw, zasad i reguł;
- ✓ należy stosować systematyczną kontrolę wyników nauczania i oceny pracy ucznia, co wpływa korzystnie na trwałość jego wiedzy.

Zasada łączy się bezpośrednio z tym etapem procesu kształcenia, w którym następuje kontrola i ocena rezultatów nauczania, ale także, jak każda z zasad, określa podstawowe prawidłowości całego procesu i jego uwarunkowań.

Realizacja zasady wymaga takiego organizowania procesu edukacyjnego, by uczeń uczył się z zainteresowaniem, co sprzyja łatwiejszemu zainteresowaniu, wielokrotnie spotykał się z nową treścią, umiejętnością. To ostatnie zjawisko ma miejsce przy powtarzaniu. Stąd w procesie kształcenia muszą występować różne formy powtarzania: orientacyjne, gruntujące, uzupełniające, porządkujące i utrwalające.

10. ZASADA NAUCZANIA WYCHOWUJĄCEGO

Zasadę tę rozumie się w ten sposób, iż nauczanie nie może zadowolić się przekazem wiedzy, ale musi zmierzać do tego, by uczeń w wolnej i osobistej decyzji uznał wartość za własną i zobowiązującą oraz realizował w życiu. Zadaniem lekcji religii nie może być jedynie przekazanie informacji, ale kształtowanie chrześcijanina, formowanie jego osobowości religijno-moralnej. Przekazywana wiedza religijna, zarówno w odniesieniu do prawd wiary jak i etycznych nakazów winna być środkiem do kształtowania postaw życiowych. Konsekwencją poznania winna być akceptacja i realizacja. Wartości religijne winny być ukazane i przekazane uczniom jako ich osobiste wartości życiowe, organicznie i hierarchicznie zharmonizowane z innym wartościami życiowymi.

11. ZASADA PODMIOTOWEGO TRAKTOWANIA UCZNIA

W dotychczasowym systemie edukacyjnym zauważa się, że uczeń pozostawał przedmiotem zabiegów edukacyjnych szkoły. Zamierzeniem zasady jest stworzenie warunków umożliwiających pozytywne, aktywne jego uczestnictwo w tym procesie. Podmiotowość zakłada zachowanie równowagi między nauczycielem i uczniem. Wiąże się to z odejściem od dominacji i

sterowaniem jednostką. Zmianie musi ulec rozumienie sensu i znaczenia wychowania oraz celów kształcenia. Czynnikiem decydującym o układzie programu jest nie tylko wiedza — materiał do zrealizowania, ale też uczeń i katecheta, interesujące ich problemy i możliwości percepcyjne. Realizacja zasady zakłada przesunięcie akcentów z wiedzy na sytuację człowieka, kontakt z uczniem. Sytuacje przeżywane przez uczestników katechezy muszą odgrywać decydującą rolę w spojrzeniu na treść nauczania. Program kształcenia obok treści wyznaczonych przez naukę i mający znaczenie w procesie poznania, musi zawierać treści mające funkcję osobotwórczą. Zakłada to zmianę ujęcia pojęcia wychowania, które nie może polegać na urabianiu jednostki, ale stać się procesem wspólnego podejmowania wysiłku na drodze dialogu. Ujęcie takie skłania do dostrzeżenia zbieżności między omawianą zasadą dydaktyczną a antropologicznym ukierunkowaniem dzisiejszej katechezy.

12. ZASADA WŁAŚCIWEJ RELACJI INTERPERSONALNEJ

Odnowiony styl relacji nauczyciel — uczeń dyktuje zasadę zachowania właściwego podmiotowego podejścia międzyosobowego nauczyciela i ucznia. Wyraża się on w świadomym i odpowiedzialnym podejmowaniu roli wymagającego kierownika i przewodnika z pełnym otwarciem i pedagogiczną miłością. Celami charakteryzującymi wzajemne odniesienia są: życzliwość jako gotowość niesienia pomocy; sprawiedliwość przejawiająca się w obiektywizmie oceny i uwzględnianiu możliwości ucznia; poszanowanie osobistej godności domagające się odnoszenia się z szacunkiem, nie ponizania czy ośmieszania; zainteresowanie osobistymi sprawami ucznia, czyli troska o jego osobiste losy, trudności oraz konkretna pomoc; otwartość przeżyciowa; poważne traktowanie ucznia wyrażające się w dotrzymywaniu zobowiązań, wysłuchaniu i liczeniu się z jego stanowiskiem, umiarkowana tolerancja dla jego osobistych odczuć, doznań czy upodobań; wielkoduszność czyli gotowość przebaczenia i pojednania bez obrażania się; szacunek dla poglądów ucznia z zastosowaniem konkretnych, rzeczowych, przekonujących argumentów; samokrytycyzm.

13. ZASADA SYSTEMOWOŚCI

Zasada ta bywa określana mianem zasady *porządkowania wiedzy w głowie ucznia*. Zdaniem dydaktyków proces nauczania, stanowi *sekwencję celowych czynności nauczycieli i uczniów, które zmierzają do wprowadzenia zamierzonych zmian w uczniach*. Składają się na niego takie elementy jak nauczyciele, uczniowie, cele i treści kształcenia oraz środowisko dydaktyczno wychowawcze. Elementy te wchodzą ze sobą we wzajemne relacje pozostawiając ślady w uczniach. Uwzględnienia wzajemnych relacji domaga się pragnienie skutecznego działania. Aby to osiągnąć, proces nauczania musi być uporządkowanym systemem.

Realizacja zasady w działalności katechetycznej przejawia się na trzy

sposoby:

- ✓ planowanie działalności katechetycznej musi uwzględniać korelację nauki religii z innymi przedmiotami szkolnymi. Pozostałe przedmioty winny też uwzględniać założenia, nie wchodząc w specyfikę katechezy, jej treści. Błędem naszego systemu nauczania szkolnego jest brak uwzględnienia korelacji. Uczeń staje wobec konieczności wielokrotnego słuchania tych samych treści bez wzajemnych powiązań. Przyjęty w chwili obecnej system komplementarnego działania domaga się zmiany sposobu działania;
- ✓ koncentrowanie struktury nauczania poszczególnych lat wokół jednej zasadniczej idei. Np. w klasie trzeciej szkoły podstawowej fundamentem jest przygotowanie do sakramentów pokuty i pojednania oraz Eucharystii. Dzięki temu tematy całego roku tworzą pewną organiczną całość;
- ✓ dobór treści pod kątem osiągnięcia zaplanowanego celu. Wywołanie w uczniu zamierzonych zmian nie może ograniczać się jedynie do zapamiętywania prawd. Istotny jest dobór treści pod kątem zapotrzebowań ucznia oraz możliwości ich przyjęcia, jak i sposób osiągnięcia zamierzonego celu.

14. ZASADA NAUCZANIA EGZEMPLARYCZNEGO

Nauczanie egzemplaryczne zakłada przeprowadzenie redukcji materiału nauczania przewidzianego w programie szkolnym. W katechezie powinna ona być tak przeprowadzona, by umożliwić spotkanie z Bogiem oraz przekazać zasadnicze wiadomości. Redukcja ta nie może prowadzić do zubożenia obrazu świata odzwierciedlanego w świadomości uczniów. Można ją przeprowadzić na dwa sposoby:

- ✓ materiał nauczania należy układać w sposób wzorcowy **ogniskowy** polegający na przekazaniu uczniowi tylu faktów, ile jest bezwzględnie konieczne, by wytworzył sobie obraz całości
- ✓ egzemplarycznego układu treści — wyboru tematów reprezentatywnych dla danego zagadnienia. Racjami, dla których stosuje się tok egzemplaryczny, mogą być: niemożność podjęcia wszystkich szczegółowych zagadnień w toku jednego roku nauczania oraz niezdolność odkrywania wzajemnych związków między wydarzeniami mimo zainteresowania samymi wydarzeniami.

15. ZASADA KORELACJI

Korelacja stanowi współzależność lub wzajemne powiązanie. W sensie dydaktycznym korelacja oznacza działanie organizacyjne nauczyciela zmierzające do synchronizacji zbliżonych do siebie treści z różnych dziedzin poznawczych. Podstawowym celem zabiegów korelacyjnych jest dokonanie integracji wiedzy w określonej dziedzinie. Integracja jest procesem tworzenia się całości maksymalnie spójnej, co ma zasadnicze znaczenie dla kształcenia pełnej osobowości człowieka i przyszłościowej wizji chrześcijanina w świecie.

Korelacja jest zatem środkiem, integracja jednym z podstawowych celów kształcenia. W odniesieniu do nauki religii można mówić o dwóch płaszczyznach. Pierwsza polega na wewnętrznej integracji różnych aspektów nauczania religii (katechezy biblijnej, doktrynalnej, liturgicznej, moralnej, doświadczenia ludzkiego). Druga, wynikająca z faktu obecności katechezy jako przedmiotu szkolnego, polega na korelacji z takimi przedmiotami jak: język polski, historia, biologia, wychowanie seksualne, informatyka czy fizyka bądź wiadomościami ze źródeł pozaszkolnych.

Realizacja zasady wymaga zainteresowania się katechety materiałem programowych przedmiotów pokrewnych, pozostawanie w bezpośrednim kontakcie z nauczycielami tych przedmiotów, a także na bieżącym śledzeniu co dzieje się w świecie naukowym. Idea integracji wymaga korzystania też ze źródeł informacji pozaszkolnej. Są to bowiem wiadomości o bardzo dużym ładunku emocjonalnym. Korzystanie z nich przez uczniów winno być włączone w system interpretacji i integralnego kształcenia w szkole.

PRZYGOTOWANIE LEKCJI

Powodzenie dydaktyczne na lekcji w dużej mierze zależy od poprawnego konspektu, którego napisanie poprzedza przygotowanie nauczyciela pod względem rzeczowym (merytorycznym) i metodycznym. W tym celu wykorzystuje się również plany roczne i okresowe. Pracę rozpoczyna się od ustalenia tematu lekcji (zajęć) na podstawie planu okresowego, a następnie określenia zadań i celów lekcji, doboru treści, metod, środków i form kształcenia. Nauczyciel, przygotowując się do lekcji, powinien opanować temat merytorycznie, dokonać syntezy materiału i dostosować go do poziomu danej klasy, przygotować ćwiczenia i zadanie domowe. W trakcie przygotowania rzeczowego określa dokładnie, jaką treść, w jakim celu i w jakiej kolejności będzie realizował. To pozwala ustalić zakres zagadnień w podręczniku i innych źródłach oraz określić odpowiednie zadania.

Przygotowanie rzeczowe (merytoryczne) do lekcji odgrywa istotną rolę szczególnie w pierwszych latach pracy. Początkujący nauczyciele winni dużą uwagę poświęcić na opracowanie treści i staranne zaplanowanie metod, form i środków kształcenia. Za dobre przygotowanie treści można uznać, jeżeli **nauczyciel sam dobrze rozumie materiał**, który ma uczniom przekazać, włada nim swobodnie i potrafi przedstawić go od różnych stron, z różnych punktów widzenia. Ważne jest, aby katecheta znacznie głębiej i **szerzej opanował treści**, których naucza, niż będzie omawiał je na lekcji. Materiał lekcyjny powinien tak dobierać, aby nowe treści wiązały się z poprzednimi i następnymi. Do rzeczowego przygotowania należy także ustalenie tematów zadań i lektury związanej z treścią lekcji.

Przygotowanie metodyczne wymaga od nauczyciela przemyślenia struktury lekcji oraz doboru odpowiednich **metod, form i środków dydaktycznych**. W świetle zasady wielostronnego nauczania i uczenia się należy w sposób przemyślany i uzasadniony stosować różne typy lekcji (podające,

problemowe, eksponujące, praktyczne /ćwiczeniowa/ i mieszane). Racionalne przygotowanie zobowiązuje do wyboru metod skutecznych w realizacji zadań, które będą zapewniać dobre opanowanie wiedzy przez uczniów przy ich aktywnym udziale oraz wyrabiać pożądane umiejętności i postawy. Przygotowanie metodyczne obejmuje dobór takich środków dydaktycznych, które najlepiej spełniają zadania w realizacji treści lekcyjnych. Szczególną uwagę należy zwrócić na stronę motywacyjną procesu uczenia się. **Trzeba zachęcać uczniów do nauki** nie tylko środkami werbalnymi, ale także atrakcyjnym ujęciem tematu, ciekawymi przykładami, aktywizującymi metodami pracy i wzbudzającymi zainteresowanie środkami dydaktycznymi.

Prowadzenie lekcji polega przede wszystkim na kierowaniu procesem nauczania-uczenia się, a nie na wykonywaniu tylko poszczególnych czynności zgodnie z konspektem lekcji. Jest rzeczą ważną, aby **rozpocząć zajęcia punktualnie** i od razu przystępować do pracy. Jednym z warunków należytego kierowania nauczaniem-uczeniem się jest podzielność uwagi nauczyciela, która musi być skierowana na całość toku lekcji oraz na udział poszczególnych uczniów w pracy zbiorowej. Ponadto nauczyciel powinien kontrolować własną pracę. Jego **język** musi być poprawny gramatycznie, logiczny, rzeczowy i prosty. **Zakończenie** lekcji powinno być **wraz z dzwonkiem** na przerwę. Po przeprowadzeniu lekcji nauczyciel winien dokonać jej **analizy** pod kątem realizacji celów, osiągniętych wyników, błędów i niedociągnięć. W ten sposób wzbogaca on i udoskonala swoje doświadczenie.

W kontekście planowania dydaktycznego nieodzowne są formy dokumentujące przygotowanie rzeczowe i metodyczne jednostki katechetycznej. Mogą one pojawić się w postaci ograniczonego do minimum planu katechezy, poszerzonego o szczegóły konspektu lub zawierającego wiele różnych elementów dydaktycznych scenariusza. Zawsze jednak wymagają szczególnie starannego przemyślenia poszczególnych elementów oraz zaplanowania ram organizacyjnych i programowych.

KONSPEKT

Konspekt lekcji religii, zawiera zarys przebiegu spotkania katechetycznego. Jest przede wszystkim zbiorem treści nauczania odnoszących się do jednego, konkretnego tematu i odzwierciedla założony przez nauczyciela program działania. Pomaga zatem w utrwaleniu w formie pisemnej ostatecznych przemyśleń dotyczących przebiegu lekcji, umożliwia zwięzłe sformułowanie poszczególnych etapów lekcji, wspomaga nauczyciela w systematycznej pracy, kontrolowanej przy okazji hospitacji czy awansu zawodowego.

Przygotowując konspekt, należy przemyśleć: temat katechezy, zwłaszcza jego zakres znaczeniowy i formę, pożądane wyniki edukacji religijnej, czyli cele operacyjne, podejmowane w toku katechezy zagadnienia oraz zaplanowane formy i metody aktywności katechizowanych uczniów, skutecznie wspomagające w osiąganiu zakładanych celów. Trzeba przy tym

uwzględnić zaproponowane przez dydaktyków warunki skutecznego opracowania konspektu.

Po zakończeniu zajęć wskazane są: krytyczna refleksja i ocena własnej pracy, z wyraźnym zwróceniem uwagi na osiągnięcie zakładanych celów edukacji religijnej. Konspekt lekcji religii jest przygotowany przez katechetę i pomaga mu w przeprowadzeniu zajęć dydaktycznych na określony temat. Jego opracowanie wymaga od katechety przypomnienia bądź poszerzenia wiedzy na podstawie odpowiednich publikacji naukowych i popularnonaukowych (przygotowanie rzeczowe) oraz zapoznania się z programem nauczania religii, planem wynikowym lub rozkładem materiału i podręcznikiem dla ucznia, ale także uwzględnienia wskazówek zamieszczonych w podręcznikach i czasopismach metodycznych dla katechetów (przygotowanie metodyczne). Na tej podstawie nauczyciel religii ustala zakres materiału do opracowania, cele lekcji religii, metody pracy z uczniami, przygotowuje ćwiczenia oraz planuje formy kontroli wyników i osiągnięć uczniów. Uwzględniając zasady dydaktyczne, strukturę procesu katechetycznego i inne elementy, katecheta podejmie decyzję, co w konspekcie zawrzeć i jaką nadać mu strukturę, bazując jednak na określonych przesłankach teoretycznych.

ŚRODKI DYDAKTYCZNE W KATECHEZIE

W procesie nauczania katecheta poszukuje środków, które wspierają i ułatwiają przebieg nauczania i uczenia się. Jednym z podstawowych i nieodzownych elementów zorganizowanego i realizowanego procesu kształcenia ogólnego są środki dydaktyczne. Ich bogactwo i różnorodność wynikają z rozwoju techniki. Zarówno nauczyciel, jak i uczniowie, powinni posługiwać się wieloma środkami dydaktycznymi. O ich doborze decyduje nauczyciel, biorąc pod uwagę wiek uczniów, zadania dydaktyczne, ich efektywność⁷. W skład środków dydaktycznych wchodzi środki zwane tradycyjnie jako pomoce naukowe, które obejmują proste środki wzrokowe i służą głównie do realizacji zasady pogładowości. Posługuje się nimi głównie nauczyciel, najczęściej w podającym toku nauczania.

W literaturze pedagogiczno-dydaktycznej środki dydaktyczne określa się nazwą: pomoce dydaktyczne, pomoce audiowizualne, środki nauczania, środki pogładowe⁸. Według jednej z definicji środkami dydaktycznymi są „przedmioty, które dostarczają uczniom określonych bodźców sensorycznych oddziałujących na ich wzrok, słuch, dotyk itp., ułatwiają im bezpośrednio i pośrednio poznawanie rzeczywistości”⁹. Przy tym słowo „przedmiot” użyte w tej definicji odnosi się zarówno do przedmiotów oryginalnych, jak i do ich zastępników modelowych, obrazowych, słownych lub symbolicznych. Środki symboliczne nie obrazują bezpośrednio rzeczywistości, a zawierają rezultaty myśli i ukazują związki między zjawiskami i pojęciami. Środkami dydaktycznymi nazywa się również przedmioty materialne i znaki

⁷ Por. F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 369–370.

⁸ Por. *tamże*, s. 369–373.

⁹ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 242.

symboliczne, ułatwiające poznawanie obiektywnej rzeczywistości i nabywanie umiejętności jej przekształcania.

Najogólniej ujmując, można przyjąć, że środkami dydaktycznymi są zarówno przedmioty dostarczające bodźców zmysłowych, jak i urządzenia techniczne ułatwiające przekazywanie tych bodźców. Stosownie do przyjętej definicji „środki dydaktyczne” to:

- „a) treść konkretnego środka, przekazywana jako zespół bodźców sensorycznych, czyli komunikat, np. obraz filmowy;
- b) podłoże materialne, na którym została zapisana określona treść, czyli nośnik komunikatu, np. taśma filmowa;
- c) środek przekazu, umożliwiający nadanie komunikatu odbiorcy, czyli urządzenie techniczne, służące do „ożywienia” komunikatu zapisanego na nośniku materialnym, np. projektor filmowy”¹⁰.

1. Funkcje środków dydaktycznych

Zgodnie z rozumieniem pojęcia „proces kształcenia”, jako procesu nauczania i uczenia się, środki dydaktyczne służą nie tylko wzbogaceniu czynności nauczyciela, lecz także czynności ucznia. Używane dawniej takie określenia jak „pomoc naukowe” lub „środki poglądowe” nie są już dzisiaj adekwatne w stosunku do roli i zadań dydaktycznych, jakie spełniają środki dydaktyczne w procesie dydaktycznym. Środki dydaktyczne, właściwie dobrane i umiejętnie zastosowane, nie tylko ułatwiają prawidłową realizację zasady poglądowości i usprawniają bezpośrednie poznanie rzeczywistości przez uczniów, ale także dostarczają tworzywa – w postaci wrażeń i spostrzeżeń – na którym opierają się poznanie pośrednie, czynności umysłowe i praktyczne. Środki dydaktyczne pełnią ważną rolę w rozwoju wyobraźni, myślenia, wpływają na lepsze i szybsze opanowanie wiadomości i umiejętności¹¹. Szczególną rolę pełnią środki audiowizualne, które przybliżają w sposób niezwykle dokładny poznawaną rzeczywistość. Środki te ukazują rzeczy, procesy i zjawiska w sposób możliwie wierny w ich autentycznym otoczeniu, w ruchu i w kolorze.

W procesie kształcenia środki dydaktyczne spełniają wiele funkcji, na przykład: poznawczą, kształcącą, motywacyjną i dydaktyczną.

1) **Funkcję poznawczą** środki dydaktyczne realizują przez ułatwienie uczniom procesu poznania, tzn. zapoznanie ich z danymi treściami w sposób bezpośredni lub w postaci zastępczej poprzez obrazy, rysunki, dźwięki, filmy, modele, schematy i mapy. W ten sposób mogą wzmacniać czynności katechety, intensyfikując przeżycia uczniów, co ułatwia proces poznania, utrwalania i zapamiętania treści katechezy. Funkcja poznawcza środków dydaktycznych polega na tym, że dzięki nim uczący się poznaje bezpośrednio określoną rzeczywistość.

¹⁰ W. Strykowski, *Audiowizualne materiały dydaktyczne*, Warszawa 1984, s. 14–15.

¹¹ Por. Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 199; F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 370–373.

2) **Funkcja kształcąca** środków dydaktycznych przyczynia się do kształtowania u dziecka spostrzegawczości, świadomej i planowej obserwacji, wyobraźni, przeżyć emocjonalnych (uczuć radości, wzruszenia, zadumy), a także może mieć wpływ na kształtowanie odpowiednich postaw. Dla spotęgowania środków dydaktycznych, oddziałujących na sferę emocjonalną uczniów, zaleca się stosowanie ich w zestawach kompleksowych (np. ilustracje przedstawiające piękno przyrody wzbogacone odpowiednią muzyką). Katecheta kieruje całym procesem oddziaływania środków w celu wywołania odpowiednich uczuć, postaw i wyobrażeń, ale również rozbudza działalność uczniów. Funkcja kształcąca sprowadza się do rozwijania zdolności poznawczych (spostrzegawczości, wyobraźni, myślenia, pamięci) oraz kształtowania odpowiednich umiejętności i sprawności.

3) **Funkcję motywacyjną** środków dydaktycznych realizuje się przez budzenie zaciekawienia treściami nauczania i zwiększenie tym samym motywacji uczenia się. Katechizowani chcą poznać otaczający ich świat. Odpowiednio dobrane środki dydaktyczne umożliwiają ten proces, bowiem wzbudzają zainteresowanie prezentowanymi treściami i podtrzymują uwagę uczniów. Funkcja motywacyjna polega na wywołaniu pozytywnego nastawienia do uczenia się poprzez wzbudzenie zainteresowania dla przedmiotu poznania. Poprawnie wykonane pod względem pedagogicznym, technicznym i artystycznym środki dydaktyczne wywołują nie tylko określone przeżycia intelektualne, ale również wzruszenia, przeżycia emocjonalno-ekspresyjne, przez co z kolei rozbudzają zaangażowanie, zaciekawienie i zainteresowanie materiałem nauczania. Środki dydaktyczne, szczególnie audiowizualne, oddziałując na sferę emocjonalną, wyzwalają i wzmacniają motyw uczenia się.

4) **Funkcja dydaktyczna** środków dydaktycznych wyraża się w tym, że są one niejednokrotnie głównym źródłem wiadomości dla uczniów, ułatwiają ich zrozumienie, utrwalenie i sprawdzenie stopnia opanowania. Środki dydaktyczne mogą służyć ilustracji werbalnego przekazywania wiadomości oraz pomagać uczniom w tworzeniu uogólnień. Są też nieodzowne w trakcie weryfikacji hipotez¹².

M. Śnieżyński wymienia jeszcze dwie funkcje środków dydaktycznych: weryfikacyjną i praktyczną.

1) **Funkcja weryfikacyjna** realizuje się głównie w toku problemowym, gdzie za pomocą szerokiego zestawu środków uczeń ma możliwość obserwować wiele rzeczy i zjawisk niedostępnych w normalnych warunkach. W uczeniu się przez odkrywanie uczeń poznaje nie tylko obszar najbliższy, ale także tereny odległe w czasie i przestrzeni. Dzięki przeżroczom, filmom, nagraniom video uczniowie mogą dokonywać samodzielnych analiz, porównań, syntez, uogólnień sądów i wniosków. Zaprezentowane w ten sposób dokumenty pozwalają uczniom odkryć zarówno w tekście, jak i w jego cechach zewnętrznych, rzeczywistość historyczną.

¹² Por. M. Śnieżyński, *Efektywność...*, s. 149; J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 142; F. Bereźnicki, *Dydaktyka...*, s. 374.

2) **Funkcja praktyczna** uwidacznia się w toku praktycznym, którego celem jest kształtowanie u uczniów odpowiednich umiejętności, sprawności i nawyków. Środki dydaktyczne mają ułatwić i przyspieszyć opanowanie ćwiczonej umiejętności i poznanie reguł poprawnego działania¹³.

Funkcje środków dydaktycznych występują łącznie i uzupełniają się wzajemnie. Do najważniejszych, aczkolwiek nie jedynych, funkcji procesu kształcenia należy ułatwienie uczącym się: poznawania rzeczywistości, poznawania wiedzy o rzeczywistości, kształtowania postaw emocjonalnego stosunku do rzeczywistości, rozwijania działalności przekształcającej rzeczywistość. Funkcje środków dydaktycznych zwracają uwagę na niektóre możliwości zastosowania nowoczesnych środków technicznych w procesie kształcenia w celu zwiększenia jego efektywności. Wykorzystanie nowoczesnych środków dydaktycznych jest koniecznym warunkiem optymalizacji procesu kształcenia. Z tego względu powinny występować w różnych miejscach tego procesu, a więc zarówno przy opracowaniu nowego materiału i kształtowaniu u uczniów umiejętności i sprawności oraz w trakcie utrwalania, kontroli i oceny, jak też podczas stosowania zdobytych wiadomości w praktyce i rozwijania zdolności poznawczych uczniów.

W tradycyjnej dydaktyce środki dydaktyczne pełniły głównie funkcję pogładową. Obecnie funkcje środków dydaktycznych znacznie się wzbogaciły i środki te mogą efektywnie i skutecznie wspomagać i współuczestniczyć w realizacji wszystkich ogniw procesu kształcenia, pełniąc odpowiednio do kolejnych ogniw następujące funkcje:

- **wprowadzającą i motywującą** (przygotowanie uczniów do aktywnego zdobywania informacji na lekcji, organizowanie sytuacji problemowej);
- **źródłową i weryfikacyjną** (główne źródło wiedzy z danego tematu, materiał do weryfikacji hipotez);
- **syntetyzującą i utrwalającą** (pomoc w tworzeniu uogólnień, syntez i struktur wiedzy oraz w utrwalaniu materiału);
- **zastosowawczą i wdrożeniową** (pokazanie różnych zastosowań teorii w praktyce oraz wzorów wykonania określonych czynności);
- **kontrolno-oceniającą**.

Nasylenie procesu kształcenia wieloma środkami dydaktycznymi nie gwarantuje jeszcze wzrostu efektywności pracy nauczyciela i uczniów. O efektach bowiem nie decyduje wyłącznie sam środek, lecz jego racjonalne wykorzystanie w poprawnie zorganizowanym i realizowanym procesie kształcenia ukierunkowanym na realizację założonych celów¹⁴.

PODZIAŁ ŚRODKÓW DYDAKTYCZNYCH

W procesie kształcenia środki dydaktyczne ułatwiają procesy myślowe, wywołują w uczniach różne przeżycia oraz przyczyniają się do wyrobienia sprawności praktycznego działania i wzbogacają stosowane metody nauczania. Mają one służyć do wymiany refleksji, zapoczątkowania rozmowy, wspólnego poszukiwania wartości, które uczniowie będą następnie wcielać w

¹³ Por. M. Śnieżyński, *Dialog...*, s. 124–125.

¹⁴ Por. W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 287; J. Pólturzycki, *Dydaktyka...*, s. 249.

życie. Ich skuteczność uzależniona jest nie tylko od rodzaju pomocy, lecz także od właściwego ich wykorzystania. To natomiast jest uwarunkowane: celem nauczania, charakterem przekazywanego materiału, wiekiem i doświadczeniem uczniów oraz wyposażeniem szkoły. Ich odpowiednie dobranie, wykorzystanie i umiejętne wkomponowanie w pełny zakres czynności katechetycznych (metody, zasady, poszczególne ogniwa toków nauczania) zależą od przygotowania i umiejętności dydaktycznych katechety¹⁵. Różnorodność środków powoduje trudności w ich klasyfikacji.

Cz. Kupisiewicz jako podstawowe kryterium podziału środków dydaktycznych przyjmuje bodźce, natomiast klasyfikację środków przedstawia następująco:

- a) środki wzrokowe obejmujące przedmioty naturalne, preparaty oraz modele, obrazy, plansze, mapy, podręczniki i teksty przedmiotowo-metodyczne;
- b) środki słuchowe pozwalające przekazywać dźwięki: magnetofon, odtwarzacz CD, radio, instrumenty muzyczne;
- c) środki wzrokowo-słuchowe łączące obraz z dźwiękiem: film, program;
- d) środki częściowo automatyzujące proces nauczania i uczenia się.

Nieco inaczej środki dydaktyczne systematyzuje W. Okoń, proponując podział na:

- a) środki tekstowe (teksty drukowane, pisane);
- b) środki wzrokowe proste (modele, mapy, plansze);
- c) techniczne środki wzrokowe (gratoskop, mikroskop, rzutnik);
- d) techniczne środki słuchowe (magnetofon, odtwarzacz CD, radio);
- e) środki słuchowo-wzrokowe (wideofilm, film, program telewizyjny);
- f) środki automatyzujące proces dydaktyczny (komputery).

W. Okoń wskazuje również podział środków dydaktycznych, w którym rodzaje eksponowanych bodźców zmysłowych podporządkowano kryterium złożoności środków dydaktycznych. Zgodnie z tym wyróżnia on dwie grupy środków dydaktycznych:

- 1) środki proste;
- 2) środki złożone (techniczne) mające dwuelementowy charakter, czyli materiały dydaktyczne, np. przeźrocza, filmy i urządzenia techniczne służące do ich ekspozycji, takie jak: rzutniki, aparat filmowy. Podział ten obejmuje następujące kategorie:
 - 1) środki proste:
 - a) środki słowne (podręczniki, teksty drukowane);
 - b) proste środki wzrokowe, zwane tradycyjnie pomocami naukowymi, obejmujące naturalne i spreparowane okazy, modele, obrazy, mapy, wykresy;
 - 2) środki złożone:
 - a) mechaniczne środki wzrokowe umożliwiające przekazywanie obrazów za pomocą urządzeń technicznych, takich jak: aparat fotograficzny, diaskop, episkop, mikroskop, teleskop;

¹⁵ Por. J. Szpet, D. Jackowiak, *Lekcje...*, s. 141–143; B. Twardzicki *Katechetyka...*, s. 427.

- b) środki słuchowe pozwalające przekazywać dźwięki i szmery za pośrednictwem odtwarzacza CD, magnetofonu czy radia;
- c) środki słuchowo-wzrokowe (audiowizualne) łączące obraz z dźwiękiem, np. film czy telewizja;
- d) środki automatyzujące proces uczenia się, do których można zaliczyć urządzenia dydaktyczne, gabinety (laboratoria) językowe, komputery.

Środki dydaktyczne powinny być pomocą dla zrealizowania celów katechezy, mają ułatwić modlitewną odpowiedź, prowadzić do liturgii i praktykowania życia wiary. Należy posługiwać się środkami dydaktycznymi we wszystkich rodzajach katechezy i w różnych jej etapach. Forma ich wykorzystania zależy zaś od wieku uczniów i programu klasy oraz od treści określonej jednostki i celów, jakie chce katecheta zrealizować. Środki dydaktyczne należy stosować z umiarem i odpowiedzialnie, a „wprowadzone do katechezy winny być w pełni wykorzystane, w pełni omówione, aby pomagały w odkryciu tego, co istotne w katechezie”¹⁶.

ZASADY I PRZYKŁADY STOSOWANIA ŚRODKÓW DYDAKTYCZNYCH

Bogactwo i różnorodność środków dydaktycznych powodują, że dzięki ich systematycznemu i racjonalnemu wykorzystywaniu wzrasta efektywność pracy nauczyciela i uczniów, zwiększa się tempo pracy w procesie uczenia się oraz ogranicza się uczenie „książkowe” na rzecz poznania bezpośredniego. Środki dydaktyczne spełniają wiele funkcji w procesie kształcenia, a ich rola zmienia się wraz z rozwojem technicznych pomocy dydaktycznych, szczególnie komputerowych. Wielość i różnorodność wykorzystywanych środków dydaktycznych w procesie kształcenia w sposób istotny wpływają na dobór metod i form sposobu realizacji tego procesu. Aby środki dydaktyczne były w pełni wartościowym elementem procesu kształcenia, nie mogą stanowić samowystarczalnego składnika, ale powinny być ściśle powiązane z pozostałymi elementami tego procesu. O doborze i sposobach wykorzystania środków dydaktycznych decyduje nauczyciel, biorąc pod uwagę nie tylko materialne wyposażenie szkoły w środki, ale przede wszystkim zadania dydaktyczne, tzn. cele i zadania lekcji, metody nauczania-uczenia się, wiek uczniów, a także właściwości nauczanego przedmiotu. Środki dydaktyczne mogą i powinny być wykorzystane przy realizacji wszystkich ogniw procesu kształcenia, a nie tylko przy zaznajamianiu uczniów z nowym materiałem. Należy wykorzystywać zarówno środki proste, jak i złożone. Decydują o tym nie tylko określone zasoby szkoły, ale przede wszystkim przekonanie nauczyciela o ich walorach, jego motywacja, wiedza i umiejętności metodyczne dotyczące procesu i realizacji zajęć z wykorzystaniem środków dydaktycznych.

Szczególnie ważną sprawą jest umiejętność posługiwania się środkami audiowizualnymi i komputerem – i to nie tylko w sensie obsługi urządzeń, lecz metodycznego wykorzystania w toku zajęć dydaktycznych. Środki dydaktyczne nie mogą służyć tylko upogładowieniu słowa mówionego lub

¹⁶ B. Twardzicki, *Katechetyka...*, s. 432.

drukowanego, dzięki czemu uczący się może lepiej zrozumieć i zapamiętać treści. Poglądowość w nauczaniu odgrywa ważną rolę, gdy stosuje się ją konsekwentnie i we wszystkich fazach nauczania, a więc przy opracowaniu, utrwalaniu i sprawdzaniu. Nadmiar środków poglądowych może hamować rozwój myślenia abstrakcyjnego. Trzeba więc zachować umiar w stosowaniu środków dydaktycznych i dokładnie rozważyć, kiedy i jaki rodzaj poglądowości zastosować w poszczególnych momentach. Jeżeli środki dydaktyczne mają zapewnić poprawny przebieg procesu nauczania-uczenia się, to powinny odpowiadać pewnym warunkom dydaktycznym (poprawność rzeczowa i naukowa, przystępność, wartość estetyczna, abstrakcyjność, celowość) i technicznym (doskonałość techniczna, prostota, trwałość, bezpieczeństwo).

Do najczęstszych nieprawidłowości i błędów przy stosowaniu środków dydaktycznych należą:

- 1) nadawanie poglądów treściom słownym, które tego nie wymagają;
- 2) stosowanie środków dydaktycznych bez przygotowania uczniów do odbioru treści, np. filmu;
- 3) stosowanie środków technicznie źle wykonanych, mało czytelnych, np. przeźroczy;
- 4) przecenianie środków dydaktycznych;
- 5) stosowanie środków audiowizualnych w nieodpowiednich pomieszczeniach, niestwarzających warunków do właściwej percepcji prezentowanych treści;
- 6) przekazywanie nadmiaru informacji w jednostce czasu.

Wśród ogólnych zasad używania środków dydaktycznych wymienia się następujące:

- 1) środki dydaktyczne muszą być podporządkowane celowi katechezy;
- 2) środki dydaktyczne powinny zostać solidnie wmontowane w tok katechezy. Niebezpieczeństwo stwarza zbyt duża liczba środków i pomocy w katechezie;
- 3) wszystkie środki powinny być poprawne, tzn. nie mogą budzić fałszywych skojarzeń;
- 4) środki dydaktyczne muszą charakteryzować się estetyką;
- 5) korzystne jest łączenie środków dydaktycznych, np. obrazu i dźwięku;
- 6) nigdy nie wolno pokazywać obrazów brutalnych;
- 7) przygotowując katechezę, katecheta powinien odpowiedzieć sobie na pytania:
 - Czy to, co stanowi materiał katechezy, tj. problem i temat, jest doświadczane w życiu przez katechizowanych? Za pomocą jakich środków można to doświadczenie przywołać w czasie katechezy?
 - Jaka orientacja będzie w danej jednostce katechetycznej przeważająca: intelektualna, emocjonalna czy działaniowa? W jaki sposób za pomocą środków dydaktycznych można wprowadzić pewną równowagę?
 - Jakie treści katechezy mogą być wprost przekazane przez środki dydaktyczne?

W celu wywołania zaciekawienia u młodszych dzieci, a także zapoznania ich z nowymi treściami, przydatne są zabawki. Mogą one posłużyć do

zainscenizowania określonych sytuacji czy umożliwić tworzenie modeli rzeczywistości, na które dzieci mogą oddziaływać (np. miasto z klocków). Nowy materiał przybliżają między innymi: fotografia, przeżrocza, film. Ważne jest tu, aby katecheta właściwymi pytaniami lub poleceniami ogniskował sposób prowadzenia przez dzieci obserwacji. Omówienie przez katechetę wyników spostrzeżeń uczniów jest nieodzownym elementem korzystania z tego rodzaju środków. W celu utrwalenia wiadomości przydatne są układanki obrazkowe lub puzzle, przykładowo dzieci otrzymują w kopertach kilkuczęściową historyjkę obrazkową związaną z realizowanym wcześniej tematem. Zadanie polega na ułożeniu obrazków według logicznej kolejności, natomiast jeśli chodzi o puzzle, które są pociętymi na małe kawałki obrazami, to uczniowie mają za zadanie ułożyć je w całość.

Wobec starszych uczniów należy posługiwać się nieco innymi środkami dydaktycznymi. Wiąże się to ze zmianami, jakie zachodzą w wychowankach. W trakcie nauki nabywają oni nowe umiejętności, tj. biegle piszą, czytają ze zrozumieniem, zapamiętują. Rozwijają zdolności symbolizowania, a także indukcyjnego toku myślenia. Właściwie kierowani przez nauczyciela potrafią również samodzielnie rozwijać niektóre problemy i zagadnienia. W celu wprowadzenia w nowy temat dobre są na przykład zestawy fotografii wyciętych z kolorowych bądź czarno-białych czasopism. Ich liczba powinna znacznie przekraczać liczbę uczestników spotkania. Rozłożone na dużej płaszczyźnie muszą być widoczne dla wszystkich. Katecheta, zgodnie z przewidzianym tematem, wydaje polecenie uczniom, by wybrali na przykład to zdjęcie, które w symboliczny sposób odzwierciedla atmosferę domu rodzinnego. Dla wzbudzenia zaciekawienia i zainteresowania przydatne są materiały drukowane. Mogą to być m.in.: kserowane fragmenty dokumentów Kościoła, książek religijnych, prasy katolickiej lub młodzieżowej. Wskazane jest, aby do nich zostały postawione pytania bądź problemy, przy pomocy których uczniowie udzielą odpowiedzi.

W celu upogładowienia nowych treści warto wykorzystać fragmenty nagrań: audycji, sztuk teatralnych, filmów. Pamiętać należy, by ich emisja nie trwała dłużej niż 15 minut. W przypadku zastosowania filmu jako głównego źródła informacji zadaniem prowadzącego lekcję będzie:

- wcześniejsze obejrzenie i przeanalizowanie materiałów filmowych oraz zdecydowanie, które nagrania lub ich fragmenty będziemy prezentować;
- przygotowanie i sprawdzenie przed lekcją sprzętu technicznego;
- przygotowanie alternatywnego sposobu przeprowadzenia lekcji, np. na wypadek wyłączenia prądu;
- przygotowanie zagadnień i problemów, na które uczniowie winni znaleźć odpowiedź po zapoznaniu się z wyświetlanym filmem;
- podanie uczniom zagadnień;
- wyświetlenie filmu lub jego fragmentu;
- dyskusja, udzielenie odpowiedzi na postawione wcześniej problemy;
- podsumowanie i wnioski.

Realizacja lekcji z wykorzystaniem filmu nie należy do prostych czynności. W wielu wypadkach musimy przełamywać tradycyjny sposób dotychczasowego stosowania środków, aby uczniowie, oglądając,

zastanawiali się nad prezentowaną treścią, nie mówiąc już o czynieniu w toku projekcji notatek czy analizy oglądanego obrazu. Do utrwalenia wiedzy i kontroli wyników nauczania służą dobrze opracowane testy czy folie grafoskopowe. W katechezie można również wykorzystywać środki dydaktyczne stosowane w nauczaniu innych przedmiotów, np. mapy, globusy, mikroskopy, słowniki lub encyklopedie.

Środki dydaktyczne, które są właściwie **dobrane i umiejętnie wkomponowane** w pełny zakres czynności dydaktycznych, takich jak: metody, zasady, ogniwa toków lekcyjnych, zdecydowanie ułatwiają prawidłową realizację procesu nauczania. Pomagają one nie tylko w bezpośrednim poznaniu rzeczywistości przez uczniów, ale także dostarczają szerokiego materiału do tworzenia wrażeń i spostrzeżeń. To właśnie środki dydaktyczne stwarzają ogromne bogactwo możliwości organizowania takich sytuacji, w których uczący się może wykonać różne zadania za pomocą wielu środków. Jedne z tych sytuacji wiązać się mogą z samodzielnym zdobywaniem wiedzy, inne z rozwiązywaniem problemów i z przeżywaniem wartości etyczno-moralnych. Im więcej funkcji będą spełniać środki dydaktyczne w procesie kształcenia, tym ważniejsza jest ich rola w edukacji dzieci, młodzieży i dorosłych.

ROLA I FUNKCJE PODRĘCZNIKA W SZKOLE

Współczesna dydaktyka katechezy biorąc pod uwagę nowe formy przekazu treści i informacji wskazuje, że środki dydaktyczne w katechezie spełniają bardzo ważną rolę i funkcję w procesie nowoczesnej edukacji. Wykorzystanie ich w szkolnym nauczaniu religii warunkuje optymalizację procesu kształcenia przez wielostronną mobilizację i aktywizację ucznia. Umożliwiają one atrakcyjne spotkanie uczniów z poznawanym materiałem nauczania i zachęcają do poznawania oraz przyswajania wiedzy. Pozwalają łatwiej i precyzyjniej osiągać zamierzone cele lekcyjne. Ułatwiają optymalizację procesu nauczania i uczenia się określonych treści oraz pozwalają na uzyskiwanie lepszych efektów¹⁷.

Obecnie posiadamy różnorodne środki umożliwiające proces kształcenia i wychowania. Jednak do głównych środków nauczania, najbardziej podstawowych i zarazem najważniejszych zaliczane są podręczniki. Dziś trudno sobie wyobrazić system kształcenia szkolnego bez podręczników, które są częścią *żywego nauczania*, w oparciu o pracę twórczą, samodzielne myślenie i działanie. Jak podkreśla J. Szpet „podręcznik jest na wszystkich szczeblach [systemu dydaktycznego] podstawowym narzędziem pracy nauczyciela i ucznia”¹⁸.

Ks. dr hab. Piotr Tomasz Goliszek, prof. KUL – adiunkt Katedry Katechetyki Szczegółowej Wydziału Teologii KUL; adres: Al. Unii Lubelskiej 15, 20-950 Lublin; e-mail: goliszek@kul.lublin.pl; p.goliszek@kuria.lublin.pl

¹⁷ Por. W. Okoń. *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa 1995 s. 176.

¹⁸ J. Szpet. *Dydaktyka katechezy*. Poznań 1999 s. 244.

Na znaczącą rolę podręcznika w katechezie wskazują dokumenty katechetyczne Kościoła katolickiego. *Ogólna Instrukcja Katechetyczna* zalicza podręcznik do podstawowych pomocy sprzyjających działalności katechetycznej¹⁹. W adhortacji *Catechesi tradendae* Jan Paweł II nazywa podręczniki dziełem katechetycznym pierwszoplanowego znaczenia oraz podkreśla, że obecnie nabierają one jakiejś nowej mocy. W nowych podręcznikach papież widzi przejaw odnowy katechetycznej oraz ich skuteczność, ponieważ związane są z konkretnym życiem ludzi, posługują się zrozumiałym językiem, troszczą się o przekaz orędzia zbawczego i nauki Kościoła, a także przyczyniają się do poruszenia czytelnika²⁰.

Podręcznik to książka szkolna zasadniczo przeznaczona dla ucznia, w której materiał nauczania przedstawiony jest za pomocą, tekstów, ilustracji, schematów czy wykresów. W katalog podręczników szkolnych wpisuje się również podręcznik do nauki religii. Jest on dowodem obecności Kościoła przepowiadającego orędzie zbawcze w środowisku szkolnym i praktycznym włączeniem się w proces nauczania i wychowania dzieci i młodzieży²¹. Podręcznik do nauki religii zawiera celowo dobrane, ukierunkowane treści kształcenia przedstawione za pomocą słów i sposobów graficznych, ćwiczeń i zadań praktycznych zgodne z treściami i celami sformułowanymi w programie nauczania religii²² i zasadami dydaktycznymi oraz nowoczesnymi formami i metodami działania katechetycznego. Przekazuje przede wszystkim orędzie ewangeliczne i nauczanie Kościoła dostosowane do wieku adresatów. Depozyt wiary wyjaśnia opierając się na zasadniczych źródłach katechezy: Biblii, Magisterium Kościoła, liturgii, życia Kościoła i jego historii, świadectw świętych, refleksji teologicznych ukazując chrześcijański model hierarchii wartości religijnych i moralnych. Podręcznik do nauczania religii wiąże się również z wypełnieniem funkcji katechezy: nauczania, wychowania, wtajemniczenia i ewangelizacji²³ oraz zadań katechezy: rozwijania i poznania wiary, wychowania liturgicznego, formacji moralnej, nauczania modlitwy, wychowania do życia we wspólnotce kościelnej, narodowej i rodzinnej oraz wychowania do apostołstwa i misji²⁴.

Podręcznik do nauczania religii jest skutecznym narzędziem służącym procesowi nauczania i wychowania. Wiele jednak zależy od kompetencji i umiejętności nauczyciela, aby podręcznik pełnił rolę medium w komunikacji z uczniami i był przewodnikiem w procesie poznania. Obserwuje się różne nastawienie nauczycieli w odniesieniu do pracy z podręcznikiem. Jedni negują jego rolę i rezygnują w pracy z jego zastosowania. Inni elastycznie i sporadycznie stosują podręcznik w nauczaniu. Wreszcie odpowiedzialni katecheci, którzy podręcznik uważają za ważny, niezbędny i podstawowy

¹⁹ Por. DCG 120.

²⁰ Por. CT 49.

²¹ Zob. A. Kiciński (red.). *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*. Lublin 2011.

²² Zob. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii*. Kraków 2001; Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010.

²³ Por. PDK 37-57.

²⁴ Por. DOK 85-86; PDK 23-30; P. Tomasik. *Polskie podręczniki katechetyczne po roku 2001: blaski i cienie*. W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy*. Red. P. Mąkosa. Lublin 2009 s. 46.

środek dydaktyczny²⁵. Niezależnie od przejawianej postawy należy pamiętać, że podręcznik ma dwóch adresatów: ucznia – wobec którego spełnia funkcje edukacyjne (dydaktyczno-wychowawcze) i nauczyciela – dla którego jest podstawowym środkiem dydaktycznym i pomocą naukową²⁶. Jego dobre wykorzystanie wymaga precyzyjnego i aktywnego współdziałania ucznia i nauczyciela²⁷. Przy wspólnym zaangażowaniu podręcznik służy do stymulacji aktywności w zakresie poznawania, poszukiwania rozwiązań i odpowiedzi na zagadnienia związane z życiem i wiarą oraz kształtowania swojej osobowości. „Jego odpowiednie zastosowanie zależy od nauczyciela religii. On to właśnie decyduje o tym, na ile to medium dydaktyczne wspiera ucznia w procesie systematyzowania wiedzy religijnej, samokształcenia oraz kształtowania poglądów i postaw”²⁸.

1. Rola podręcznika do nauczania religii w szkole

W dydaktyce tradycyjnej podkreślano rolę podręcznika jako pomocy w uzupełnianiu wiadomości zdobytych na lekcji, w podsumowaniu treści, zdobywaniu syntezy, rekapitulacji i pamięciowym opanowaniu wiadomości. Podręcznik był głównie pomocą do wykorzystania w domu. Natomiast nowoczesny system kształcenia traktuje podręcznik jako podstawowy środek dydaktyczny służący organizacji pracy uczniów zarówno w szkole jak i w domu. Organizuje on cały proces nauczania nauczyciela i uczenia się ucznia. Bardzo ważne są tu umiejętności metodyczno-dydaktyczne nauczyciela w zakresie efektywnego wykorzystania podręcznika²⁹. Można zatem wyodrębnić trzy kluczowe role podręcznika:

a. Podręcznik jako podstawowy element składowy procesu nauczania

Podręcznik organizuje i współtworzy lekcję, jest elementem żywego nauczania i wychowania oraz wszechstronnie wspiera nauczyciela i ucznia w procesie poznawania. Włącza on do współtworzenia poszczególnych etapów lekcji i aktywizuje uczniów. Czyni to za pomocą odpowiednio dobranego i uporządkowanego materiału oraz zaproponowanych metod i ćwiczeń. W przypadku podręcznika do szkolnego nauczania religii przedstawia prawdy wiary za pomocą tekstów źródłowych (teksty biblijne, liturgiczne, doktrynalne, patrystyczne, Urzędu Nauczycielskiego Kościoła). Pomocne są również wypowiedzi świętych, poezja religijna, opisy i wyjaśnienia, ilustracje i schematy, prace i zadania do wykonania. Za każdym razem uwzględnia poziom rozwojowy, język i potrzeby adresatów. Podręcznik wyręcza też czasem nauczyciela i ucznia od zapisów, rysunków na tablicy i w zeszycie, gdyż umieszczone są one w materiale jednostki katechetycznej. W ten sposób ułatwia uczniom pracę poznawczą na lekcji uwalniając ich od koniczności dokonywania mechanicznych

²⁵ Por. A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* W: *Podręczniki do nauki religii sens czy bezsens?* Red. J. Kostorz. Opole 2009 s. 53.

²⁶ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 246.

²⁷ Por. M. Zajac. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele.* W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy* s. 28.

²⁸ A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 67.

²⁹ Por. M. Podgórný. *Niektóre uwarunkowania wyboru samokształcenia jako formy aktywności edukacyjnej. Zarys problemu.* „Kultura i Edukacja” 4:1993 s. 85-89.

opisów³⁰. Umożliwia i usprawnia pracę również w domu, kiedy należy dokończyć, uzupełnić czy poszerzyć pracę rozpoczętą na lekcji. Pomaga uczniom w przygotowaniu następnej lekcji przez poznanie i analizę tekstów. Widać tu podwójną możliwość wykorzystania podręcznika, zarówno w trakcie procesu lekcyjnego oraz podczas indywidualnej nauki w domu. Uczy samodzielnego zdobywania wiedzy, samodzielnego czytania, analizy i określania tekstów, rozumienia treści i wyróżnienia podstawowych prawd³¹.

b. Przewodnik po jednostce tematycznej i zawartym w niej zagadnieniu

Podręcznik w roli przewodnika po jednostce tematycznej przede wszystkim umożliwia uczniowi samodzielną pracę na określony temat. Prowadzi zarówno ucznia jak i nauczyciela religii przez jednostkę wyznaczając poszczególne ogniwa lekcji. Nie dopuszcza do chaosu treściowego, myślowego i organizacyjnego oraz przypadkowości. Pełni tu rolę integracyjną. Tworzy i buduje całość jednostki lekcyjnej z poszczególnych, logicznie i harmonijnie następujących po sobie ogniów³². Pod kierunkiem nauczyciela podręcznik organizuje pracę ucznia i sprawia, że dostrzega on racjonalny i prakseologiczny przekaz treści, czym zostaje zachęcony do zastosowania jej w konkretnych sytuacjach życiowych. W ten sposób podręcznik ukierunkowuje samodzielną pracę ucznia i zachęca do samowychowania i samodoskonalenia. Można w tym miejscu powiedzieć, że podręcznik pełni swego rodzaju rolę partytury, inspiracji do realizacji spotkania człowieka z Bogiem. Zarówno metodyka jak i tekst oraz zadania i polecenia zachęcają i mobilizują ucznia do refleksji o życiu i pracy nad sobą³³.

c. Aktywizacja ucznia

Współczesna dydaktyka nie postrzega podręcznika tylko w kategorii pomocy potrzebnej do wykładu, ale zakłada zasadę interioryzacji i internalizacji wartości oraz uwzględnia możliwości percepcyjne ucznia. Przede wszystkim chce uczynić ucznia aktywnym podmiotem współtworzącym proces kształcenia i wychowania. Dlatego też współczesne podręczniki przygotowywane są pod kątem aktywnej współpracy z adresatem podręcznika³⁴. Podręcznik przez nauczyciela ma zatem być wykorzystany do aktywizacji ucznia w procesie dydaktycznym. Zaznajamia z metodami, treścią, zadaniami jakie uczeń winien później wykonywać samodzielnie zarówno indywidualnie jak i zespołowo w pracy szkolnej i domowej. Podręczniki do nauki religii ze względu na swoją specyfikę wyznaczoną celem i zadaniami katechezy ukazują piękno i radość wiary płynące z chrześcijańskiego życia oraz

³⁰ Por. M. Zajac. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 18.

³¹ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 246-247.

³² Por. W. Kubik. *Dydaktyka katechezy*. W: *Wokół katechezy posoborowej*. Red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyka. Opole 2004 s. 61-64.

³³ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 247.

³⁴ Por. W. Kojas. *Uwarunkowania dydaktycznych funkcji podręcznika*. Warszawa 1975 s. 8.

osobowej więzi z Jezusem Chrystusem poprzez modlitwę i życie sakramentalne do których prowadzi katecheza³⁵.

2. Funkcje podręcznika do nauczania religii w szkole

W tradycyjnej dydaktyce wyróżniano zasadniczo dwie funkcje podręcznika: poznawczą i operacyjną. Zadaniem funkcji poznawczej było przekazanie informacji, a operacyjnej podanie materiału do ćwiczeń i zadań wyrabiających sprawności oraz impuls do działania praktycznego. Obecnie dydaktyka wskazuje na cztery funkcje podręcznika: informacyjno-poznawczą, motywacyjno-badawczą, praktyczną, samokształceniową, kontrolną (autokreatywną)³⁶. Podręczniki do nauki religii uznają powyższe funkcje z uwzględnieniem celu i zadań katechezy. W związku z tym podręczniki do nauki religii w szkole zostały rozbudowane o funkcję wychowawczo-inicjacyjną³⁷. Ponadto w wielu podręcznikach widoczna staje się coraz częściej funkcja personalistyczna.

a. Funkcja informacyjno-poznawcza

Podręcznik ma służyć poznaniu prawdy. W przypadku podręcznika do nauki religii przekazuje on wiedzę religijną i prawdy wiary w które wierzymy. Prawdy objawione domagają się poznania, zrozumienia i przyjęcia tak, aby możliwym było przyłgnięcie do Osoby Chrystusa. Funkcja informacyjna pełni rolę służebną wobec wewnętrznego aktu wiary, który w dalszej kolejności prowadzi do postawy wiary w codziennym życiu³⁸. Źródłem informacji w podręczniku jest głównie tekst podający prawdę, ale również fotografia, rysunek, diagram, model, schemat, polecenie. Oprócz informacji podanej w formie gotowej są również wskazania jak poszerzyć informacje czy zdobyć inne informacje na dany temat. Podręcznik podaje również inne źródła oraz literaturę. Przekazywane informacje w podręczniku cechuje harmonia treści i formy, żywy i bogaty język, oraz przemawiające do wyobraźni przykłady, a także przedstawienie zagadnień w sposób prosty i zrozumiały. Przede wszystkim podaje to co istotne i najważniejsze³⁹. Dostarcza uczniom odpowiednio dostosowaną do ich możliwości rozwojowych i percepcyjnych, podstawową wiedzę religijną i kształtuje przekonania na tematy wiary, życia i Kościoła⁴⁰.

b. Funkcja badawcza

Funkcja badawcza podręcznika ma na celu zachęcić ucznia do poszukiwania odpowiedzi na nurtujące pytania. Pobudzać go do samodzielnego spotkania ze źródłami, wyjaśnieniami, argumentami, do rozwiązywania problemów i zdobywania wiedzy. W ten sposób nie tylko

³⁵ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 247-248.

³⁶ Zob. B. Tawrdzicki. *Katechetyka formalna w służbie wiary*. Przemyśl 2001 s. 434-440.

³⁷ Por. J. Szpet. *Podręcznik w katechezie*. W: *Wokół katechezy posoborowej*. Red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyka. Opole 2004 s. 331.

³⁸ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii*. W: *Katecheza w szkole współczesnej*. Red. M. Zajac. Lublin 2010 s. 170-172.

³⁹ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 248.

⁴⁰ Por. A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 56.

naucza, ale również wychowuje do poszukiwania rozwiązań zagadnień i życiowych spraw, które wprost dotyczą osoby ucznia. Podręcznik pomaga w poszukiwaniu motywacji zachowań. Dlatego też w wielu podręcznikach – szczególnie dla klas starszych – treść jest przekazywana w formie problemu lub zagadnienia do rozwiązania. W ten sposób podręcznik zachęca ucznia do samodzielnego poszukiwania, odkrywania, zdobywania motywacji. Nakłania do refleksji i do samodzielnego badania źródeł oraz informacji. Często jest to wprowadzenie w pracę i korzystanie z literatury naukowej⁴¹. Zatem zamieszczone treści, pytania czy zadania w podręczniku wytyczają kierunek poszukiwań, organizują samodzielną pracę i działalność. Teksty źródłowe, fragmenty dokumentów Kościoła związane z omawianym zagadnieniem mają prowadzić do indywidualnej analizy i konstruowania wniosków. Tak zorganizowane zajęcia z uczniami przekazują nie tylko wiedzę, ale pozwalają również przeżywać poznawane prawdy⁴², poprzez żywe zaangażowanie i stopniowe wprowadzanie do samodzielnych badań na poziomie ich potrzeb i możliwości⁴³.

c. Funkcja operacyjna (transformacyjna)

Celem funkcji operacyjnej jest doprowadzenie ucznia do praktycznych umiejętności i zachowań. Prawdy wiary przekazywane w podręczniku nie są dla samej wiedzy. Ukazują one praktyczną konsekwencję i egzystencjalną rolę poznanych prawd. Materiał tekstowy, ćwiczenia i zadania mają za zadanie wyrobić sprawność i dać impuls do praktycznego odniesienia poznanych prawd w rzeczywistości. Funkcja operacyjna podręcznika jest realizowana przez działania zmierzające do kształtowania postawy człowieka wierzącego i chrześcijanina⁴⁴. Poznana prawda chrześcijańska winna być przełożona na przekonania i działalność ludzką, tak aby stała się ona praktyką życia chrześcijańskiego, uczestnictwem we wspólnotie Kościoła, wspólnotie parafialnej, szkolnej, lokalnej społeczności aż po świadectwo życia chrześcijańskiego wyrażonego w apostołstwie i zaangażowaniu misyjnym⁴⁵.

d. Funkcja samokształceniowa

Funkcja samokształceniowa jest realizowana wówczas, gdy materiał podręcznika pobudza i rozwija zdolności poznawcze, zainteresowania i motywację uczenia się⁴⁶. Zachęca do studiowania i badania danej problematyki, rozwija zainteresowania, pobudza do samodzielnego rozwiązywania kwestii teoretycznych i praktycznych. Wdraża do samodzielnej pracy i wskazuje techniki uczenia się. W przypadku katechezy podręcznik ma za zadanie ożywić zainteresowanie

⁴¹ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 174-175.

⁴² Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 249.

⁴³ Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 20.

⁴⁴ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 176.

⁴⁵ Por. DOK 86.

⁴⁶ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 177.

problematyką religijną i wywołać motywację do pogłębiania prawd wiary oraz do praktycznego urzeczywistnienia ich w życiu. W tym miejscu należy podkreślić, że uczeń ma taką możliwość zarówno w szkole i w domu. Podręcznik dostarcza potrzebnego materiału—do samodzielnej pracy zarówno w szkole jak i w domu. Jest tu element ekonomizacji pracy. Nie potrzeba zapisywać w zeszycie lub na tablicy tego, co jest zamieszczone w podręczniku. Przy indywidualnej pracy z podręcznikiem kształtują się jeszcze zainteresowania, umiejętność łączenia teorii z praktyką, zostają zasygnalizowane sytuacje, które zaciekawiają i pobudzają do samodzielnego poszukiwania rozwiązań⁴⁷.

e. Funkcja inicjacyjno-wychowawcza

Wychowanie należy rozumieć jako „twórczość o przedmiocie najbardziej osobowym”⁴⁸, które zmierza do celu jakim jest „wychowanie do bycia osobą”⁴⁹. „Wychowanie – wyjaśnia Jan Paweł II – służy w szczególnym tego słowa znaczeniu «uczłowieczeniu» człowieka”⁵⁰. Może on urzeczywistniać siebie, jeśli zostanie wprowadzony w przestrzeń prawdy o samym sobie i otaczającym go świecie. Poznana prawda umożliwia stawanie się wolnym i odpowiedzialnym, służy pełnej integracji wewnętrznej człowieka. Dlatego wychowanie jest warunkowane koniecznością odkrycia pełnej prawdy o człowieku. Każdy winien rozpoznać i „odczytać siebie, swoje człowieczeństwo, równocześnie jako własny świat wewnętrzny – i jako swoisty obszar bytowania «z drugimi»: «dla drugich»”⁵¹.

Podręcznik spełnia funkcję wychowawczą kształtując najpierw pozytywne przekonania a następnie postawy moralne, których urzeczywistnieniem jest prawda, dobro, miłość. W ten sposób działa na sferę osobowości młodego człowieka. Nośnikami wartości moralnych są zamieszczone fragmenty Pisma Świętego, dzieł literackich, biografie świętych i wybitnych osób. Przykłady zasłużonych osobowości, świadectwa ich życia dostarczają materiału przeżyciowego. Człowiek poznaje rzeczywistość, kiedy koncentruje się na poznaniu, ale i kiedy ją przeżywa emocjonalnie i ocenia. Przeżycia i oceny są integralnie powiązane z doznaniem intelektualnymi, ale nie są z nimi tożsame. Ich przewaga polega na tym, że one przesadzają, jakie cele życiowe ktoś wybiera i ku jakim ideałom zmierza. W ten sposób tworzą się warunki do kontaktu człowieka z Bogiem, poprzez akt wiary zainicjowany przepowiadaniem, a wspierany i ożywiany przykładem i świadectwem konkretnego człowieka. Ponadto uczeń otrzymuje propozycję innej hierarchii wartości, niż ta którą spotyka w codziennym życiu. Jest to model chrześcijański stanowiący normę

⁴⁷ Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 250.

⁴⁸ K. Wojtyła. *Miłość i odpowiedzialność*. Lublin 1986 s. 54.

⁴⁹ A. Rynio. *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*. Lublin 2004 s. 105.

⁵⁰ Jan Paweł II. *Dwie wielkie prawdy o rodzinie. Homilia w czasie Mszy św. dla rodzin*. Sameiro 15.05.1982 r. W: *Dzieła Zebrane*. T. 10: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa (cz. 2): Francja, Hiszpania, Portugalia, kraje Beneluksu*. Kraków 2008 s. 662.

⁵¹ Jan Paweł II. List apostolski *Parati semper* do młodych całego świata z okazji Międzynarodowego Roku Młodzieży. Rzym 31.03.1985 r. nr 7. W: *Dzieła zebrane*. T. 3: *Listy*. Kraków 2007 s. 258.

działania, postępowania i życia. Role formacji moralnej spełniają teksty, filmy, zadania i ćwiczenia. Przy czym unika się, aby nie były one przesadnie unaukowione i moralizatorskie. Raczej dobierane są w taki sposób, aby stanowiły propozycję, by pozytywnie wpływały na osobowość ucznia i mobilizowały do podjęcia osobistej decyzji i rozpoczęcia trudu samowychowania⁵².

f. Funkcja kontrolna (autokreatywna)

Każdy podręcznik posiada uporządkowaną zawartość. Materiał jest podzielony na działy, bloki i tematy. Przy temacie natomiast znajdują się polecenia, zadania, ćwiczenia i pytania. Te ostatnie spełniają rolę kontrolną procesu kształcenia. Dotyczą one zakresu zdobywanych wiadomości i umiejętności. Funkcja kontrolna podręcznika może dokonywać się zarówno podczas lekcji pod nadzorem nauczyciela jak i w czasie samodzielnej pracy w domu⁵³. W przypadku pracy własnej podręcznik wprowadza ucznia w proces sterowanego samokształcenia, który pełni funkcję autokontroli, samooceniającą i autokorektywną. Niektórym uczniom praca w grupach utrudnia postęp, natomiast na znacznie większy wysiłek zdobywają się w spokoju przy pracy indywidualnej.

d. Funkcja personalistyczna

Podręcznik do nauczania religii jest rzeczywistym międzyosobowym komunikatorem i pośrednikiem spotkania pomiędzy autorem a adresatem oraz pomiędzy nauczycielem a uczniem. Z jednej strony znajduje się autor-nadawca, konkretna osoba, która tworzy formę przekazu wiedzy religijnej za pomocą znaków (tekst, obraz, grafika). Z drugiej strony znajduje się jego odbiorca (nauczyciel, uczeń), który poprzez pracę z podręcznikiem dokonuje interpretacji biernej i czynnej przekazu.

Funkcja personalistyczna podręcznika polega zatem na twórczym spotkaniu osób: autora – nauczyciela – ucznia. Jest to duchowe spotkanie osób za pośrednictwem znaków na bazie umysłu, ale też dochodzi do głosu element emocjonalny i wyrazowo-działaniowy. Wszystkie te osoby są w relacji do drugiej osoby lub do zbiorowości osób (autor-uczniowie). Zachodzi więc dialog – przenikanie się światów osobowych. Świat osoby autora spotyka się ze światem odbiorcy na płaszczyźnie podręcznika i jego zawartości, która została przygotowana w konkretnym celu, wyznaczonym przez *Programu nauczania religii*. Przy tym inicjatywę interpretacyjną może podejmować bądź jedna, bądź druga strona, albo obie naraz.

Komunikacja rozumieniowa między osobami dokonuje się dzięki temu, że osoba transcenduje świat znaków, pojmowań i interpretacji. Posiada odpowiednią perspektywę dla widzenia sensu głównego i sensów pobocznych oraz kontekstów. Osoba ma też misteryjną moc sądu nad sensem i znaczeniem znaku, możliwość wnikania w język, w

⁵² Por. J. Szpet. *Dydaktyka katechezy* s. 250-251.

⁵³ Por. P. Mąkosa. *Podstawowe funkcje podręcznika do nauczania religii* s. 178.

system graficzny, oceniania stopnia jasności, możliwości weryfikacji i widzenia relacji.

Personalistyczna funkcja podręcznika zachodzi również na płaszczyźnie zdolności poznawczej osoby. A to dlatego, że poznanie ludzkie jest „całoosobowe”. Nie ogranicza się ono tylko do sfery intelektualno-racjonalnej. Proces poznania polega na wewnętrznej korelacji przedmiotu (wiedzy, treści, obrazu) i podmiotu w osobie. To kognitywna pozytywna relacja podmiotu i przedmiotu zachodząca w osobie⁵⁴. Przy czym umysł rozumie w sensie nadrzędnym, osoba rozumie w sensie finalnym (ostatecznym). Osoba nie poznaje dla zabawy, ani dla samej wiedzy. Poznanie przede wszystkim służy jej dla odnalezienia prawdy o sobie samej. Wiedza i wszelkie procesy poznawcze oraz twórczość wychowawcza służą osobie oraz jej dynamicznemu istnieniu. Również objawienie religijne dane jest najpierw poznaniu – nie zaś uczuciu lub doświadczeniu – aby w ten sposób „wejść” w życie osobowe człowieka⁵⁵. W poznaniu osoba stanowi centrum, w którym skupiają się wszystkie władze i funkcje poznawcze. Bez osoby nie mogłoby zaistnieć żadne poznanie nawet najbardziej proste. Osoba oprócz zdolności poznawczych w rozumieniu klasycznym (poznanie umysłowe) posiada jakieś wyjątkowe mega-poznanie, które przewyższa porządek materialny⁵⁶. Wszystkie władze poznawcze spletają się w jedną całość, w postać „poznania osobowego” tworząc poznanie całoosobowe⁵⁷. Stąd również osoby z niepełnosprawnością intelektualną są w stanie poznawać i przyswajać sobie wiedzę i treści zamieszczone w podręcznikach specjalnie dla nich przygotowanych. Poznają orędzie chrześcijańskie przez „pryzmat” osoby, korzystając z pomocy bliskich i wychowawców. Jedna osoba dla drugiej staje się jakby „platformą” poznawczą. Jak podkreśla A. Kiciński osoby z niepełnosprawnością intelektualną całe swoje życie przeżywają w wierze Kościoła, w wierze swoich rodziców i opiekunów oraz zdolne są do wzrostu w świętości⁵⁸. Jest to możliwe ponieważ osoba jako podmiot poznania, poznaje całą sobą, całym swoim istnieniem. Jest to zdolność poznania rzeczywistości na sposób bezpośredni. Potrafi jakby „przyciągnąć” rzeczywistość do siebie (w siebie) i ją poznać. W osobie bowiem dokonuje się nadsynteza pomiędzy przedmiotem a podmiotem oraz wszystkich poziomów i rodzajów poznania⁵⁹. Dodajmy jeszcze, że podręcznik dla osób z

⁵⁴ Zob. K. Wojtyła. *Teoria – praxis: temat ogólnoludzki i chrześcijański*. W: *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Red. T. Styczeń, W. Chudy, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek. Lublin 2000³ s. 463-475.

⁵⁵ Por. P. T. Goliszek. *Znaczenie korelacji międzyprzedmiotowej w nauczaniu religii katolickiej. Próba interpretacji personalistycznej*. W: *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*. Red. A. Kiciński. Lublin 2011 s. 20.

⁵⁶ Por. R. Darowski. *Filozofia człowieka. Zarys problematyki. Antologia tekstów*. Kraków 2002 s. 63-64.

⁵⁷ Por. Cz. S. Bartnik. *Ogólny zarys systemu personalistycznego*. W: tenże. *Szkice do systemu personalizmu*. Lublin 2006 s. 64-65.

⁵⁸ A. Kiciński. *Polskie podręczniki do katechezy specjalnej*. W: *Poszukiwania optymalnego podręcznika do katechezy* s. 93, 97.

⁵⁹ Por. K. Wojtyła. *Podmiotowość i „to, co nieredukowalne” w człowieku*. W: *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* s. 433-443.

niepełnosprawnością intelektualną jest nie tylko pomocą dydaktyczną, ale również pomocą wspomagającą działania rewalidacyjne. Zatem jest to wielowymiarowe i wielopłaszczyznowe wsparcie dla osoby niepełnosprawnej.

Proces poznawczy w katechezie z zastosowaniem podręcznika nie jest spotkaniem z ideą, wiedzą, zdaniem teologicznym, lecz jest spotkaniem z Osobą. Z Osobą Chrystusa i orędziem chrześcijańskim. Przy czym chrześcijaństwo ma charakter osobowy. Tę prawdę Jan Paweł II oraz Benedykt XVI wyrażają w formule: „chrześcijaństwo jest Osobą”. Taka jest natura chrześcijaństwa: „Chrześcijaństwo to Chrystus! To Osoba, to On Żywy”⁶⁰. „Chrześcijaństwo jest bowiem przede wszystkim Wydarzeniem, Osobą. I dopiero w Osobie odkrywamy bogactwo treści”⁶¹. Spotkanie z chrześcijańską nauką zamieszczoną w podręczniku jest spotkaniem osobowym. Dlatego poznawanie tej nauki dokonuje się głównie przez przyjęcie osoby Słowa Wcielonego. Zaś poznanie Boga w Chrystusie pozwala osobie ludzkiej transcendować swój świat, wykraczać poza zamknięcie i wznieść ducha na tyle, by zagościła w niej harmonia strony intelektualnej, wolitywnej i emocjonalnej. Podręcznik przekazując orędzie chrześcijańskie wzmacnia poznanie głębokiego sensu Słowa Bożego (treść wiary *fides quae*) oraz prowadzi do pełnego przyłgnięcia człowieka do Boga (powierzenie się słowu Bożemu i oddanie *fides qua*)⁶². Jak widać w przeprowadzonej analizie, w odkrywaniu Boga w sobie, w innych osobach, w świecie, w słowie, w Kościele, podręcznik angażuje całego człowieka. Jest to doświadczenie całoosobowe. Osobowy Bóg udziela się człowiekowi zaangażowanemu całą swoją osobą. Spotkanie człowieka z Bogiem dokonuje się na płaszczyźnie osoba-Osoba.

Podręcznik wspomagając katechezę prowadzącą człowieka do spotkania z Osobą Chrystusa dokonuje procesu personalizacji ucznia. Dynamizuje jego stawanie się bardziej osobą. Człowiek, który chce być bardziej osobą, realizuje zamiar Boży. Bycie bardziej osobą oznacza gotowość odzwierciedlenia wzoru Osoby danej i zadanej w Chrystusie. Osobowa więź z Chrystusem staje się więc „regułą wiary”, której rzeczywistość wyraża antropologiczno-kerygmaticzna struktura katechezy. Bowiem „wiara obejmuje trzy rzeczywistości: naszą osobową i dziecięcą więź z Bogiem poprzez Jezusa Chrystusa – religia prawdziwa; naszą wiedzę o Jezusie Chrystusie jako Bogu-człowieku – wiara/nauka chrześcijańska; naszą realizację, moralną i praktyczną, dziedzictwa chrześcijańskiego w życiu chrześcijańskim”⁶³.

⁶⁰ Jan Paweł II. *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Młodzieży „Oto Matka twoja”*. Rzym 8.03.2003 r. nr 4. W: *Dzieła zebrane*. T. 4: *Konstytucje apostolskie, listy motu proprio i bulle, orędzia na światowe dni*. Kraków 2007 s. 561.

⁶¹ Benedykt XVI. *Z wielką miłością do Chrystusa i Kościoła. Na zakończenie spotkania z duchowieństwem diecezji rzymskiej*. 13.05.2005. *OsRomPol* 26:2005 nr 7-8 s. 15.

⁶² Por. DOK 85, 92-93, 144.

⁶³ K. Góźdz. *Jezus. Twórca i Spełniel naszej wiary (Hbr 12, 2)*. Lublin 2009 s. 5.

3. Tendencje nowych podręczników

Najnowsze podręczniki do nauki religii należą one do kategorii podręczników uniwersalno-systematycznych z odpowiednią do potrzeb i poziomu kształcenia obudową multimedialną. W swych założeniach ogólnych są celowym, ukierunkowanym układem materiałów dydaktyczno-wychowawczo-inicjacyjnych odpowiadających założeniom tematycznym rocznego programu katechezy, prezentujące najnowsze, jasno sformułowane i uporządkowane treści, przedstawione za pomocą słów i sposobów graficznych. W przygotowaniu podręczników przyjęto model antropologiczno-kerygmaticzny katechezy, której struktura zakłada najpierw przywołanie sytuacji egzystencjalnej dostosowanej do wieku adresata katechezy. Po jej analizie następuje przedstawienie orędzia chrześcijańskiego w taki sposób, aby zgodnie z założeniami *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*⁶⁴ i *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*⁶⁵ omówić depozyt wiary przewidziany do realizacji na danym poziomie edukacyjnym. Ostatni etap katechezy stanowi życiowa aplikacja przekazanych treści wspierająca ucznia w budowaniu postaw chrześcijańskich.

Podręcznik w obecnym systemie kształcenia szkolnego pełni kluczową rolę, ale nie może być tylko uzupełnieniem i dodatkiem do nauczania, ani nie może zastąpić całkowicie roli nauczyciela. To nie podręcznik naucza – tylko żywa konkretna osoba. Podręcznik naucza przez osobę. Niezbędne jest w tym względzie zaangażowanie, kwalifikacje i kompetencje nauczyciela do efektywnego i twórczego wykorzystania podręcznika. Istnieje nieraz niebezpieczeństwo fascynacji podręcznikiem i staje się on wówczas jedynym źródłem wiedzy ucznia, a czasem nauczyciela. Podręcznik w swoich podstawowych założeniach najpierw podaje niezbędny materiał nauczania w sposób odpowiednio uporządkowany i przejrzysty by następnie wychowywać do samodzielnego korzystania zarówno z podręcznika jak i literatury religijnej.

Przesadna wiara w metodycznie ułożoną książkę, może doprowadzić do niedoceny roli nauczyciela w procesie nauczania, wychowania i wtajemniczenia. Z drugiej strony zdecydowanie musi być przełamana bierność nauczycieli religii w posługiwaniu się tą ważną i istotną pomocą dydaktyczną. Podręcznik jest pomocny i skuteczny wówczas gdy jest używany przez uczniów i staje się dopełnieniem żywego świadectwa i postawy katechety. Przy prawidłowym wykorzystaniu dodatkowo prowokuje katechizowanych do myślenia, przeżywania i zaangażowania w proces samokształcenia i samowychowania. Dlatego podręcznik nie zawsze zawiera całościową i wyczerpującą treść. Czasem tylko rozbudza zainteresowanie w określonym kierunku, by wyzwolić biblijno-eklezyjną refleksję i przeżycie, które inspirowane prowadzi do więzi z Osobą Chrystusa a następnie do praktycznego działania i życia chrześcijańskiego.

Warto w tym miejscu przytoczyć polemikę toczącą się wokół celowości i skuteczności podręcznika, którą zauważa M. Zając u niektórych niemieckich

⁶⁴ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010.

⁶⁵ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010.

katechetyków. Posuwają się oni do stwierdzeń, że katechizacja za pomocą podręczników należy do form przestarzałych i mało skutecznych⁶⁶. Nieco odmiennie, lecz inspirująco zastanawiał się M. Majewski, czy podręcznik nie oddala od rzeczywistości, czy nie przeszkadza w nawiązaniu dialogu międzyosobowego i pomniejsza twórczość katechety i katechizowanego⁶⁷. Ciekawym spostrzeżeniem dzieli się również J. Bagrowicz, wyjaśniając, że sekularyzacja katechezy pojawiła się przez nadmierną koncentrację na problematyce życia codziennego katechizowanych, przy jednoczesnym obniżeniu wrażliwości na sprawy nadprzyrodzone, a szczególnie przez niedowartościowanie żywego kontaktu i więzi z Bogiem osobowym⁶⁸.

Wobec tych prowokujących przemyśleń, ale jednocześnie animujących do alternatywnych rozwiązań pojawiło się nowe kryterium redakcji podręczników. Materiał w podręczniku – szczególnie przy niektórych tematach w klasach starszych – świadomie jest nie „domknięty” finalnie, tak aby przekazać badawczą i twórczą inicjatywę katechizowanym i katechezie. Próba wspólnego rozwiązania zagadnienia, problemu czy kwestii religijno-egzystencjalnych (do których znajduje się odpowiednio przygotowany materiał w podręczniku i poradniku metodycznym) kształtuje zdolności uczniów i pozwala dokonywać pogłębianych analiz i interpretacji rzeczywistości. Zmierzenie się z postawionym czy naszkicowanym problemem w podręczniku podczas pracy zespołowej w trakcie katechezy lub w pracy indywidualnej w domu prowadzi do większej odpowiedzialności i otwartości na rzeczywistość religijną niż przekaz treści z gotowym rozwiązaniem. „Podręcznik nie może być jedynie streszczeniem całej teologii i syntezą wszystkich rozwiązanych problemów wiary, ale przede wszystkim takim zbiorem treści, które by zainteresowały, wyzwoliły, postawiły i w jakiejś mierze rozwiązywały rodzące się problemy oraz przyczyniały się do osobowego i wspólnotowego rozwoju człowieka”⁶⁹.

Trzeba również mieć świadomość, że każdy oddany do nauczania podręcznik jest kierunkową redakcją, bez hermetycznego zamknięcia. Kolejnych prac redakcyjnych winni dokonać katechizowani pod kierunkiem katechety. Oni są kolejnym zespołem redakcyjnym, który kontynuuje, dokonuje korekty i uzupełnienia zredagowanego materiału podręcznikowego. Swoją zawartość i aktualność podręcznik zyskuje przez wspólnotowe i indywidualne zaangażowanie obydwu adresatów: nauczyciela i ucznia.

Inwazja mediów elektronicznych unaocznia dość wyraźnie w ostatnim czasie brak zainteresowania słowem drukowanym, co wpływa również na niski stopień zainteresowania podręcznikiem w nauczaniu religii. Klasyczna rola i funkcja podręcznika w procesie kształcenia i wychowania traci wiele ze swego znaczenia. Jednocześnie jest to sytuacja która mobilizuje i zachęca redaktorów kolejnych pakietów edukacyjnych do zmierzenia się z konkurencyjną telewizją, Internetem, prasą. Jako efekt tego wyzwania

⁶⁶ Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 29.

⁶⁷ Por. M. Majewski. *Pedagogiczno-dydaktyczne wartości katechezy integralnej*. Kraków 1995 s. 176.

⁶⁸ Por. J. Bagrowicz. *O teorii i praktyce recenzowania podręczników*. W: *W trosce o dobre podręczniki. Vademecum dla autorów i recenzentów podręczników katechetycznych*. Red. P. Tomasik. Kraków 2003 s. 32.

⁶⁹ Por. M. Zając. *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele* s. 32.

najnowsze podręczniki zostały opracowane w ten sposób, że niektóre zagadnienia zostały ściśle zintegrowane z informacjami zawartymi na stronach internetowych posiadających kościelną autoryzację i referencje treściowe. Do dyspozycji katechetów została specjalnie stworzona i przygotowana strona internetowa www.kulkat.pl. Zamieszczono na niej filmy, prezentacje, zdjęcia, ilustracje, słuchowiska i piosenki, teledyski oraz inne materiały dydaktyczno-metodyczne. Dodatkowo każdy poradnik metodyczny został wyposażony w płytę CD z materiałami do wykorzystania przez katechetę w prowadzeniu lekcji religii. Digitalizacja pomocy edukacyjnych daje nadzieję na nawiązanie twórczego dialogu z katechizowanymi.

W ostatecznym bilansie trzeba pamiętać, że podręcznik jest tylko dziełem ludzkim: redaktorów i autorów, a jego skuteczność zależy od zaangażowania i twórczości kolejnej grupy ludzi: nauczycieli i uczniów. Efektywne zastosowanie podręcznika wiąże się z dokładnym zaplanowaniem, w jaki sposób i jakim czasie jednostki katechetycznej zostanie wykorzystany. „Przy tym nauczyciel religii musi zdawać sobie sprawę, że podręcznik nie jest pojedynczą pomocą dydaktyczną, lecz zespołem środków, np. drukowanych, ilustracji, materiału graficznego”⁷⁰. Katecheta winien zapoznać uczniów z podręcznikiem wyjaśniając jego układ treściowo-graficzny, zamieszczone piktogramy informacyjne, metody pracy, zadania i ćwiczenia. Niezmiernie ważnym elementem jest integralne wykorzystanie materiału zamieszczonego w podręczniku. Zamierzone funkcje edukacyjno-wychowawcze posiada zarówno tekst drukowany jak i zamieszczone ilustracje, zdjęcia, diagramy, wykresy czy mapy. Ten zespół środków ma na celu przekazać informacje oraz wzbudzić zainteresowanie problematyką wiary. Katechizowani chętnie akceptują pracę z podręcznikiem kiedy odkrywają jego interesującą i aktywizującą rolę. Zatem u progu nowego roku katechetycznego nie może zabraknąć ćwiczeń instruktażowych, które przygotowują i wprowadzają katechizowanych w sposób pracy z podręcznikiem⁷¹. Wcześniej jednak sam nauczyciel powinien dobrze poznać podręcznik i uczynić go *pośrednikiem* pomiędzy sobą a powierzonymi sobie uczniami.

UTRZYMANIE ŁADU I PORZĄDKU NA LEKCJI

Utrzymanie ładu i porządku na katechezie umożliwia prowadzenie pracy dydaktycznej oraz jest dla uczniów pomocą w rozwijaniu takich sprawności, jak: systematyczność, pracowitość i konsekwencja. Dzięki porządkowi na lekcji uczniowie „uczą się panowania nad sobą, nad własnymi kapryśkami i impulsami oraz nad naciskami grupowymi. Wszystko to rzutuje na długofalowy rozwój charakteru uczniów. Porządek zewnętrzny pomaga wprowadzać porządek we własnym wnętrzu. Można powiedzieć, że porządek należy wprowadzać nawet nie po to, aby łatwiej było prowadzić zajęcia, ale

⁷⁰ A. Zellma. *Jak korzystać z podręczników do nauki religii?* s. 58.

⁷¹ Tamże.

dlatego, że jest to pomoc dla uczniów w kształtowaniu charakteru”⁷². Uczenie porządku sprzyja rozwojowi młodego człowieka. Ład wewnętrzny jest zależny od ładu zewnętrznego. Praca katechety powinna polegać na jednoczesnym budowaniu obydwu form ładu. Ład wewnętrzny i zewnętrzny na katechezie w pewnym znaczeniu jest obrazem życia Kościoła. Grupa katechetyczna często nazywana jest „małym Kościołem” i dlatego musi to być ład sięgający do wnętrza, jak najbardziej wolny od przemocy, wynikający z dążenia wewnętrznego i społecznego porządku, bowiem pokój „rodzi się” z serca.

Potrzeba ładu i porządku na katechezie. Ładu i porządku na katechezie nie powinno rozpatrywać się w oderwaniu od warunków szkoły i życia uczniów, w których dokonuje się proces ich kształcenia. Należy wziąć pod uwagę, w jaki sposób jest zorganizowane życie uczniów w danej szkole, jak uczestniczą w innych zajęciach, jak odnoszą się do obowiązków szkolnych i domowych. Budowanie ładu i porządku w klasie nie jest czymś doraźnym i nie oznacza tylko uciszenia czy też reagowania na niewłaściwe zachowanie. Jest raczej działaniem długofalowym i złożonym.

Motywy niewłaściwego zachowania uczniów w szkole. Sposób zachowania się uczniów na lekcji w szkole, a więc również podczas katechezy, może uniemożliwić prowadzenie zajęć. J. Robertson stwierdza, że gdybyśmy „znali przyczyny niewłaściwego zachowania uczniów, umielibyśmy stwarzać warunki, w których mniej byłoby okazji i pokus, żeby zachować się nieodpowiednio”⁷³. Określa również cele, o które może chodzić dziecku zachowującemu się nieodpowiednio:

- **zwrócenie na siebie uwagi** – opieranie swojego zachowania na mylnym przekonaniu, że inni akceptują je tylko wtedy, gdy zwraca na siebie uwagę lub gdy jest im przydatne;
- **zyskanie władzy** – przekonanie, że jest się akceptowanym tylko wtedy, kiedy kieruje się grupa;
- **zemsta lub wyrównanie rachunków** – kierowanie się błędnym przekonaniem, że warunkiem należenia do jakiejś grupy (przynależności) jest odplacenie taką samą monetą za wszelkie krzywdy;
- **ujawnienie własnych niedostatków** – opieranie się na mylnym przekonaniu, że warunkiem przynależności jest dowiedzenie innym, by nie spodziewali się po nim wiele. To działanie występuje najczęściej w przypadku dzieci poniżej dwunastego roku życia, choć tłumaczy także wiele antyspołecznych zachowań starszych uczniów. Przed nauczycielem stoi więc zadanie, aby trafnie rozpoznać, co dziecko w sposób świadomy bądź nieświadomy pragnie osiągnąć za pomocą takiego postępowania. Jeżeli nauczyciel zdoła trafnie odkryć, w czym tkwi problem ucznia, to będzie potrafił pomóc mu w zrozumieniu, dlaczego tak się właśnie zachowuje.

Z. Barciński podaje następujące motywy niewłaściwego zachowania ucznia:

- **chęć zabawy, chaotyczność kaprysów** – uczniowie nie są dorosłymi, dojrzałymi ludźmi i nie mają jeszcze ukształtowanego silnego charakteru. Łatwo ulegają impulsom, kaprysom i bieżącym okolicznościom, gdyż nie nawykli jeszcze do przestrzegania zasad;

⁷² Z. Barciński, *Wprowadzenie porządku na katechezie*, Kat 42 (1998) nr 1, s. 29–30.

⁷³ J. Robertson, *Jak zapewnić dyscyplinę, ład i uwagę w klasie*, Warszawa 1998, s. 104.

- **uleganie wpływowi grupy** – uczniowie chcą być akceptowani przez klasę, chcą mieć w niej znaczenie i dla osiągnięcia tego celu są czasem gotowi wykazać się jakimś negatywnym zachowaniem. W indywidualnej rozmowie taki uczeń przeprosza, żałuje, ale kiedy jest wśród kolegów i koleżanek, staje się jakby innym człowiekiem. Jest to przejaw braku silnego charakteru;
- **świadome sprawdzanie** – uczniowie chcą sprawdzić, jakie są granice dopuszczalnego zachowania;
- **zła wola** – uczeń świadomie chce „popsuć” katechezę.

Zdecydowana większość zaburzeń ładu i porządku na katechezie bierze się z powodów infantylnych lub ulegania wpływowi grupy. Problemy osobiste, chęć zwrócenia na siebie uwagi i świadoma chęć „popsucia” katechezy są motywami niewielkiej części negatywnych zachowań. Na zachowanie uczniów duży wpływ mają również rodzaj szkoły, liczebność klasy czy miejsce katechezy w siatce godzin.

KORZYŚCI ŁADU I PORZĄDKU NA LEKCJI

1. Korzyści dla uczniów

Ład i porządek na katechezie umożliwiają nauczycielowi prowadzenie pracy dydaktycznej, a dla uczniów są inspiracją i pomocą w kształtowaniu takich sprawności, jak: systematyczność, pracowitość i konsekwencja. Porządek służy procesowi nauczania-uczenia się, prowokuje uczniów do podjęcia samokształcenia i samowychowania oraz do budowania własnego charakteru, natomiast dyscyplina zewnętrzna pomaga w rozwoju samodyscypliny uczniów. Uczenie porządku sprzyja rozwojowi młodego człowieka. Nauczyciele i wychowawcy są zobowiązani pomagać dzieciom i młodzieży w harmonijnym rozwijaniu ich właściwości fizycznych, moralnych i intelektualnych, a także w zdobywaniu odpowiedzialności za kształtowanie swojego życia (por. DWCH 1). Samowychowaniu i odpowiedzialności nie służą metody zastraszenia, ale ład i porządek w klasie, czyli taka atmosfera, podczas której uczniowie są aktywni i skupieni na zadaniach związanych z tematem, wykonują polecenia z zaangażowaniem, odnoszą się do siebie i do katechety z szacunkiem. Gdy uczniowie mają poczucie komfortu psychicznego, a więc „okazuje się im szacunek i dba o nich oraz gdy zachęca się ich do poszukiwania własnych możliwości uczenia się, można dotrzeć do psychiki nawet najtrudniejszych dzieci i doprowadzić do tego, że pojawi się u nich motywacja do nauki”⁷⁴.

2. Korzyści dla katechety

Ład na katechezie jest w dużej mierze zależny od samego katechety, a przede wszystkim od jego ładu wewnętrznego. Sobór Watykański II zwraca uwagę na przymioty katechety – wychowawcy. W Dekrecie o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis* czytamy, że piękne i doniosłe jest

⁷⁴ B.L. Mc Combs, J.E. Pope, *Uczeń trudny, jak skłonić go do nauki*, Warszawa 1997, s. 81.

powołanie tych, którzy podejmują w szkołach zadania wychowawcze. Powołanie to wymaga „szczególnych przymiotów serca, jak najstaranniej przygotowania i ciągłej gotowości do odnowy” (DWCH 5). Każdy nauczyciel – również katecheta – chce, aby uczniowie szanowali go. Może podporządkować sobie klasę, w jakiś sposób zdobyć nad uczniami przewagę, ale nie zawsze uzyska szacunek i zaufanie. Nauczyciel religii posługuje się w swojej pracy dwoma rodzajami autorytetu. Jeden z nich jest niejako zagwarantowany z racji piastowania stanowiska nauczyciela w szkole, tzn. „dysponuje autorytetem formalnym danym mu przez szkołę”⁷⁵. Drugi autorytet wynika z faktu reprezentowania Kościoła i jego władzy nauczycielskiej na terenie szkoły. Jednak ten rodzaj autorytetu nauczyciela, nieformalny i autentyczny, nie jest mu przez nikogo zagwarantowany. Nauczyciel może go sobie jedynie wypracować. Jest on jego unikatową i indywidualną własnością, która odróżnia go od innych pracujących w szkole nauczycieli, dlatego wymaga on ciągłej troski i pielęgnacji. Pomocą w budowaniu autorytetu nieformalnego może być wskazówka Z. Barcińskiego, który uważa, że katecheta „powinien być twardy wobec problemu postępowania uczniów, zaś miękki wobec nich jako ludzi. Powinien elastycznie kierować swoim postępowaniem wobec uczniów, nasycając je bardziej elementami twardości lub miękkości w zależności od danej sytuacji”⁷⁶.

Ład i porządek na katechezie w dużej mierze zależą od ładu wewnętrznego katechety. Ten ład wnętrza uczniowie od razu wyczuwają. Wewnętrzny ład trzeba w sobie wypracować i wymodlić. Bez głębokiej formacji duchowej trudno będzie katechezie pozyskać ład i porządek wewnętrzny. Często zdarza się, że katecheta odznacza się ładem wewnętrznym, jednak ma trudności z utrzymaniem ładu na katechezie. Brak porządku w klasie powoduje, iż katecheta nie może przeprowadzić zajęć, bowiem to ład w klasie stwarza konieczne warunki do nauki. Umiejętność wprowadzenia i utrzymania porządku wymaga wysiłku, nie tylko opanowania pewnych schematów postępowania, ale i zmiany swego nastawienia oraz reakcji emocjonalnych. Można nawet powiedzieć, że wprowadzenie porządku w klasie zaczyna się od wprowadzenia porządku we własnym wnętrzu i umiejętności panowania nad sobą samym.

3. Korzyści dla treści i metody

Najlepszym sposobem utrzymania dyscypliny w klasie jest zainteresowanie i zaangażowanie wszystkich uczniów do pracy oraz uświadomienie im celów i zadań. Przejrzyistość toku lekcji wpływa na ład i porządek na katechezie, wiąże się to także z problemem gospodarowania czasem. Istotnym zatem czynnikiem, pomagającym w utrzymaniu ładu i dyscypliny na lekcji, jest planowanie i harmonizowanie zachowań uczniów. Do tych momentów należy początek i koniec lekcji oraz moment zmian metody pracy (np. przejście od wykładu do pracy indywidualnej z podręcznikiem). Nauczyciele stosują czasem system sygnałów, aby w ten sposób pomóc uczniom płynnie

⁷⁵ S. Mieszalski, *O przymusie i dyscyplinie w klasie szkolnej*, Warszawa 1997, s. 76.

⁷⁶ Z. Barciński, *Wprowadzenie porządku na katechezie*, Kat 42 (1998) nr 1, s. 29–30.

przechodzić z czynności do czynności lub informować o nadchodzącej zmianie.

Problem z utrzymaniem właściwej dyscypliny mogą stwarzać fragmenty lekcji oparte na pytaniach i dyskusji. Choć podnoszą one motywację i rozwijają siły poznawcze uczniów, to mogą spowodować trudności w kierowaniu klasą. Dzieje się tak, jeżeli:

- 1) odpowiedzi wymagają namysłu i szczegółowego wyłożenia;
- 2) nauczyciel nie zapewnia porządku zabierania głosu lub zapomina, kto zgłosił się do odpowiedzi;
- 3) nauczyciel zapomina zadawać szybkie, krótkie, faktograficzne pytania lub kieruje je do kilku tylko wybranych uczniów;
- 4) nauczyciel nie upewni się, że wszyscy słyszą i rozumieją odpowiedzi.

Dobrze wykorzystane pytania zachęcają uczniów do śledzenia lekcji i aktywnego udziału w niej. Niepoprawne stawianie pytań staje się przyczyną chaosu, a przez to nauczyciel musi zajmować się głównie przywracaniem porządku.

STRUKTURA ŁADU I PORZĄDKU NA LEKCJI

Ład i porządek w klasie są konieczne, aby mógł prawidłowo przebiegać proces dydaktyczno-wychowawczy. Znaczny wpływ na ład podczas katechezy ma sam katecheta i jego postawa, ale nie można pominąć istotnych aspektów zewnętrznych i wewnętrznych, które w dużej mierze decydują o porządku. Strukturę ładu na katechezie można przedstawić w dwóch wymiarach: zewnętrznym i wewnętrznym.

Ład zewnętrzny

Na zaistnienie ładu i porządku w klasie na katechezie mają wpływ takie czynniki zewnętrzne, jak: wygląd sali lekcyjnej, rodzaj społeczności klasowej, sposób przekazywania treści, osobowość katechety. Dotyczą one całej sfery związanej z postawą katechety i prowadzonej jednostki katechetycznej. Jest to cały szereg elementów składających się na funkcjonowanie szkoły i klasy jako grupy społecznej. Z. Barciński zwraca uwagę na dużą rolę ładu w wychowaniu. Twierdzi, że „porządek zewnętrzny w klasie ma służyć procesowi nauczania-uczenia się oraz prowokować uczniów do podjęcia samokształcenia i samowychowania, do budowania własnego charakteru”⁷⁷ oraz ma pomóc w rozwoju samodyscypliny uczniów. Natomiast R. Arends wskazuje, że na osiągnięcia uczniów korzystnie wpływają między innymi fizyczne własności szkoły, takie jak: czystość, schludność, jasność czy brak zniszczeń. Porządek panujący w budynku szkoły i jego otoczeniu ma pozytywny wpływ na zachowanie uczniów. Zadbana szkoła przez sam wygląd uczy szacunku i wyzwała potrzebę porządku wokół siebie i w sobie. Na wygląd szkoły i panujący w niej porządek składa się wygląd poszczególnych pomieszczeń, a w szczególności sal lekcyjnych. Ten porządek zewnętrzny

⁷⁷ Z. Barciński, *Wprowadzenie porządku na katechezie*, Kat 42 (1998) nr 1, s. 6–9.

sprzyja łaadowi wewnętrznemu. Zazwyczaj nauczyciele nie mają wpływu na to, jaką przestrzenią dysponują, ale mogą za to nią gospodarować. Ładna, czysta i zadbane sala powoduje w uczniach chęć dobrego zachowania. W sali powinno być więc wszystko uporządkowane. Tablica zapisana po poprzedniej lekcji, krzywo wiszący obraz, odpięty róg jakiejś planszy – to wszystko przeszkadza łaadowi i działa bardzo ujemnie na zachowanie klasy. Katecheta powinien dołożyć wszelkich starań, aby sala katechetyczna wyglądała ładnie, schludnie i czysto. Należy stworzyć klimat wyciszenia i powagi przez odpowiedni wystrój sali. Sala katechetyczna jest miejscem spotkania wierzących z Bogiem, dlatego też jej wygląd ma o tym zawsze przypominać. Warto w wystrój sali zaangażować uczniów. Bardzo dobrze jest, gdy uczniowie mają swój wkład pracy w utrzymaniu porządku w sali. Nabierają do niej emocjonalnego stosunku, a przez to sala staje się im bardziej bliska.

Na zachowanie i aktywność uczniów ma też wpływ ustawienie ławek szkolnych. I tak przy nauczaniu frontalnym, przy pracy indywidualnej, najlepiej sprawdza się ustawienie ławek w rzędy. Przy takim ustawieniu stolików wytwarza się tzw. sfera aktywności. Obejmuje ona jednak przede wszystkim trzy pierwsze stoliki środkowego rzędu i sięga na trzy stoliki w głąb tego samego rzędu. Tak więc z uczniami siedzącymi na tych miejscach nauczyciel najwięcej pracuje. Reszta klasy, nie włączając się w lekcję, może zakłócać jej tok. Ustawienie ławek w koło bardziej zachęca do aktywności, ale może prowadzić do wykonywania czynności niezwiązanych z pracą nad materiałem nauczania. Ustawienie ławek w segmenty ułatwia pracę w małych grupach i wzmacnia aktywność, ale może spowodować zakłócenia ładu. Przed podjęciem decyzji o sposobie ustawienia ławek szkolnych należy zastanowić się, jaką metodą najczęściej pracuje katecheta.

Na ład i porządek w klasie wpływa także liczba uczniów. W liczebnych klasach trudniej utrzymać porządek, natomiast w mniejszych grupach jest to łatwiejsze ze względu na lepszą komunikację pomiędzy nauczycielem i uczniami. Dobra komunikacja wpływa nie tylko na efektywność nauczania, ale także pozwala uniknąć wielu problemów wychowawczych. Utrzymanie właściwej atmosfery i porządku w klasie „wyznacza stopień współpracy między uczniami oraz ich zaangażowanie w uczenie się”⁷⁸. Grupa klasowa, podobnie jak jednostki, przechodzi przez proces rozwojowy. W każdej grupie ten czas dojrzewania jest inny i zależy od indywidualnych możliwości uczniów oraz od rodzaju kierownictwa, które sprawuje nauczyciel. Ważnym czynnikiem procesu formowania się grupy i kształtowania środowiska sprzyjającego uczeniu się jest pozytywne komunikowanie się i pozytywny dyskurs.

Ład wewnętrzny

Ład wewnętrzny, tzw. „ład serca”, dotyczy katechizowanych i katechety. Wymaga, aby uczniowie znali i rozumieli cel katechezy oraz mieli świadomość, że ich wysiłek do czegoś prowadzi. Jednocześnie, aby zaistniał ład wewnętrzny, jest potrzebny odpowiedni dobór metod oraz przekazywanych treści. Tok lekcji powinien być płynny i harmonijny, a jedna

⁷⁸ R. Arends, *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1994, s. 123–130.

część katechezy musi przechodzić w następną. Przerwy i brak spójności powodują, że uczniowie wyłączają się z lekcji i zakłócają porządek w klasie. Bardzo ważny jest zatem początek lekcji, aby jak najszybciej włączyć uczniów w pracę. Na katechezie momentem sygnalizującym rozpoczęcie lekcji jest modlitwa, dzięki której uczniowie wyciszą się i spokojnie „wchodzą” w jej przebieg. Ważne jest prawidłowe budowanie pytań stawianych przez nauczyciela. Powinny one być zwięzłe, stopniowo rozwijające temat i stawiane chronologicznie oraz kierowane do całej klasy lub – w zależności od sytuacji – do jednej osoby czy wybranej grupy. Nauczyciel powinien wysłuchiwać odpowiedzi z zachowaniem porządku, zaś uczniowie odpowiadają pojedynczo i całymi zdaniami. To nauczyciel wskazuje osobę, która ma odpowiedzieć na pytanie. On też udziela głosu ochotnikom, ale pyta również tych, którzy się nie zgłaszają. Wskazanie osoby do odpowiedzi może mieć różne formy, np. poprzez powiedzenie imienia, wskazanie ręką, nawiązanie kontaktu wzrokowego. Pytania dobrze sformułowane pomagają nadać lekcji właściwe tempo. Jednocześnie pomagają zorientować się w wiedzy uczniów i skłaniają ich do uważania.

Wpływ na ład wewnętrzny ma również koniec lekcji. Trzeba tak zagospodarować czas, aby przy końcu jednostki lekcyjnej nie przyspieszać, ale konsekwentnie zmierzać do końca przez podsumowanie, zadanie pracy domowej, modlitwę końcową. W chwili, kiedy zadzwoni dzwonek, staje się niemożliwe dokończenie przez nauczyciela, choćby najkrótszej i najważniejszej, kwestii. Dlatego należy tak zagospodarować czas, aby lekcję zakończyć przed dzwonkiem. Bardzo owocne jest, gdy katecheta wyrobi w uczniach poczucie odpowiedzialności za naukę i zachowanie w klasie. Sprzyjają temu zasady wypracowane przez nauczyciela, takie jak:

- jasne wymagania – nauczyciel musi wyraźnie określić, jakim kryteriom ma odpowiadać wykonana praca;
- komunikowanie wymagań – zadanie powinno być zrozumiałe, by każdy uczeń wiedział, co ma robić;
- nadzorowanie pracy – po wyznaczeniu zadania nauczyciel chodzi po sali i systematycznie kontroluje pracę każdego ucznia;
- kontrola wykonania – gdy uczniowie skończą pracę, nauczyciel musi ją sprawdzić;
- informacja zwrotna – nauczyciel informuje uczniów o ich osiągnięciach;
- jasny wykład – nauczanie ma być jasne i dokładne, a wiadomości powinny być przekazywane językiem poprawnym, wyraźnie i precyzyjnie.

METODY NAUCZANIA

1. Pojęcie metody

Pod pojęciem „metoda” kryje się sposób lub droga, którą obiera nauczyciel dla osiągnięcia zamierzonego i możliwego do zrealizowania celu⁷⁹. Mówi się o metodzie w znaczeniu węższym i szerszym. Metodą w znaczeniu węższym nazywa się sposób pracy nauczyciela z uczniami, dzięki któremu uczniowie poznają określone treści. Do metody w sensie szerszym należą wszystkie czynności nauczyciela i uczniów, użyte środki dydaktyczne oraz stosowane sposoby pracy, którymi nauczyciel posługuje się, aby właściwie i zrozumiale przedstawić uczniom przedmiot nauczania. W metodach nauczania-uczenia się są ważne czynności nauczyciela i uczniów, które obejmują opracowanie nowego materiału, kształtowanie nawyków, umiejętności i postaw, utrwalenie poznanych treści oraz kontrolę i ocenę wyników⁸⁰. E. Alberich przypomina, że „każdy konkretny projekt katechetyczny posiada własną «metodę», która go charakteryzuje (...). Generalnie można twierdzić, że właściwie pojęta metoda katechetyczna powinna zawierać w jakiś sposób cztery typy czy rodzaje elementów (słowo, relację, akcję, celebrację), w różnych ich proporcjach, w zależności od tego, który z modeli katechetycznych jest akcentowany: wychowanie, inicjacja czy nauczanie”⁸¹. W praktyce stosuje się termin **metoda nauczania** oraz **metoda kształcenia**, a jest to związane z traktowaniem ucznia jako aktywnego podmiotu procesu dydaktycznego.

2. Klasyfikacja metod

Do najstarszej historycznie grupy metod należą **metody słowne**, które polegają na przekazywaniu przez nauczyciela wiadomości za pomocą słowa mówionego, pisanego i drukowanego⁸². Obok nich wyróżnia się **metody „oglądowe” (obserwacji)**, w których chodzi o osobiste poznanie rzeczy przez ucznia. Ważną rolę pełnią także **metody praktyczne**, mające umożliwić zdobycie wiedzy i sprawności. Według tego podziału do grupy metod opartych na słowie należą: pogadanka, opowiadanie, dyskusja, wykład, opis, praca z książką. Natomiast do **metod opartych na obserwacji** zalicza się: metodę przekazu – angażującą zarówno wzrok, jak i słuch (obrazy, modele, utwory muzyczne, filmy, okazy naturalne) – oraz metody pomiaru rzeczy i zjawisk. Wśród **metod opartych na działalności praktycznej** uczniów wymienia się: ćwiczenia laboratoryjne, zajęcia warsztatowe, ćwiczenia praktyczne⁸³.

Jeśli idzie o katechezę i jej specyfikę, najbardziej właściwa jest klasyfikacja metod, która wynika z teorii kształcenia wielostronnego. Opiera się ona na

⁷⁹ Por. E. Rząsa, *Problem...*, s. 216.

⁸⁰ Por. P. Duksa, *Strategie skuteczności szkolnego nauczania religii w Polsce. Studium pedagogiczno-religijne w wymiarze interdyscyplinarnym*, Olsztyn 2006, s. 127–128.

⁸¹ *Tamże*, s. 291.

⁸² Por. W. Okoń, *Wprowadzenie...*, s. 247.

⁸³ Por. H. Wichura, *Metody kształcenia początkowego*, w: *Praca nauczyciela i ucznia w klasach I–III*, Warszawa 1990, s. 135–154.

czterech podstawowych funkcjach człowieka, tj. poznania, rozumienia, przeżywania i działania. Wynika stąd, że w katechezie wyróżniamy metody: **podające, problemowe, ekspozycji i praktyczne**⁸⁴. Odnosząc się do funkcji człowieka, proponuje się stosowny tok nauczania i odpowiednią metodę:

- tok podający: opis, opowiadanie, pokaz, pogadanka, anegdota, wykład;
- tok problemowy: pogadanka, dyskusja, praca z tekstem, metody sytuacyjne, burza mózgów, gry dydaktyczne, metoda trybunału;
- tok eksponujący: opowiadanie, dyskusja, pokaz, drama, celebrowanie;
- tok praktyczny: ćwiczenia konstrukcyjno-praktyczne, ćwiczenia plastyczne, wycieczki (pielgrzymki)⁸⁵.

Ponadto można wyróżnić **metody biblijne** (godziny biblijne, kręgi biblijne, dzielenie się Ewangelią i życie Biblią na co dzień), **metody liturgiczne** (metodę celebrowania, kontemplacji modlitewnej i adoracji eucharystycznej), **metody dydaktyczne** (dyskusję, metodę problemową i pracę w grupach, metodę panelu i trybunału) oraz **metody katechetyczne** (scholastyczną, świadectwa, rozmowę ewangelizacyjną)⁸⁶.

3. Kryteria doboru metod w katechezie

Wymienia się następujące kryteria doboru metod w katechezie: treść i cel katechezy, sytuacja katechizowanego, posiadana baza dydaktyczna oraz osoba katechety. Żadnej metody nie można stosować wyłącznie, ponieważ powoduje to u uczniów odczucie nudy, zmęczenie i apatię. Wydaje się słuszne i uzasadnione, by katecheta racjonalnie posługiwał się metodami w zależności od różnych kryteriów⁸⁷.

Metoda zastosowana w katechezie powinna być przystosowana do jej **treści**. Katecheta musi skorzystać z metod, które umożliwią przekaz danej treści katechetycznej, nie umniejszając jej czy też za bardzo nie eksponując. Wynika to z zasady wierności Bogu i człowiekowi, która „prowadzi do unikania wszelkich przeciwstawień, sztucznych podziałów czy domniemanej neutralności między metodą i treścią, stwierdzając raczej ich konieczną korelację i wzajemne oddziaływanie” (DOK 149). Treść katechezy nie jest obojętna dla żadnej metody, „ale raczej wymaga procesu przekazywania odpowiedniego do natury orędzia, do jego źródeł i języka, do konkretnych uwarunkowań wspólnoty kościelnej oraz do sytuacji poszczególnych wiernych, do których zwraca się katecheza” (DOK 149). Dobrze dobrana metoda gwarantuje wierność wobec przekazywanych treści (por. DOK 14).

Kolejne kryterium wyboru metody katechetycznej dotyczy **celu katechezy**. Chodzi tutaj zarówno o cele ogólne w aspekcie dydaktycznym i wychowawczym, a także cele szczegółowe w zakresie kształtowania wiedzy, umiejętności i postaw. Ostatecznym celem katechezy jest dojrzałość chrześcijańska katechizowanych, dlatego też na każdej katechezie należy osiągać konkretne cele, które prowadzą do celu ostatecznego, a więc dojrzałości w wierze. Wybór metody dotyczy tego celu, który w danej jednostce katechetycznej chce się osiągnąć. Dla przykładu katecheta

⁸⁴ Por. A. Spławski, *Zagadnienia metodyczne w katechezie młodzieżowej*, w: *Teoretyczne założenia...*, s. 374.

⁸⁵ Por. M. Śnieżyński, *Efektywność...*, s. 108.

⁸⁶ Por. J. Szpet, *Dydaktyka...*, s. 175.

⁸⁷ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 138.

zastosuje metodę biblijną, kiedy będzie chciał ukazać sens perykopy biblijnej. Gdy będzie musiał wyjaśnić, czym jest spotkanie z Bogiem we wspólnocie katechetycznej i wyrażenie swojej postawy wobec Boga, to niezbędne będą metody liturgiczne i biblijne⁸⁸.

Kolejne kryterium wyboru metody w katechezie musi uwzględniać **sytuację katechizowanego**. Chodzi tutaj o przystosowanie metody do rozwoju psychicznego uczniów, do ich poziomu religijnego oraz środowiska społeczno-kulturowego. Tak więc w doborze metody należy uwzględnić między innymi wiek katechizowanych, poziom intelektualny czy samopoczucie. Zadaniem katechety jest poznać uczniów, a następnie korzystać z takich metod, które pozwolą im zdobyć wiedzę oraz wzmocnić wiarę.

Przy wyborze metod bardzo ważnym kryterium jest **posiadana baza dydaktyczna**, do której należy sala katechetyczna i jej wyposażenie w pomoce dydaktyczne (teksty źródłowe, mapy, obrazy i plansze, komputer, projektor multimedialny czy telewizor). Na wybór metody mają wpływ możliwości techniczno-organizacyjne szkoły oraz sam katecheta. To właśnie od katechety wymaga się tworzenia własnego zbioru pomocy dydaktycznych (np. nagrań i filmów, artykułów prasowych), które powinien systematycznie uzupełniać i aktualizować⁸⁹.

Następnym kryterium wyboru metody w katechezie jest **osoba katechety**, który jest bezpośrednim mediatorem, ułatwiającym komunikację między osobami i Bogiem oraz między osobami we wspólnocie. Z tego powodu musi się on tak zaangażować, „by orędzie chrześcijańskie było szukane, przyjmowane i pogłębiane” (DOK 156), dlatego też od katechety oczekuje się odpowiedniego przygotowania teoretycznego i praktycznego oraz znajomości różnych metod, a także sposobów pracy z katechizowanymi. Metoda o tyle będzie skuteczna, o ile on sam będzie ją tworzyć i nadawać jej treści humanistyczne, przez co stanie się nie tylko narzędziem, ale i drogą do kontaktów osobowych i wspólnotowych⁹⁰.

4. Charakterystyka wybranych metod

Ojciec Święty Jan Paweł II przypomina w *Catechesi tradendae*, że aby katecheza osiągnęła swój cel, a więc wychowanie w wierze, „niezbędne jest wprowadzenie różnych metod, stosownych do wieku i rodzaju umysłu katechizowanych, dojrzałości eklezjalnej i duchowej oraz indywidualnych uwarunkowań” (CT 51).

Metody służące integracji grupy

W poznaniu uczniów przez katechetę i nawiązaniu z nimi kontaktu oraz w poznaniu się uczniów między sobą pomagają metody integracji grupowej. Dzięki nim wzrasta poczucie bezpieczeństwa, a stworzone pomiędzy uczniami więzi ułatwiają wspólną pracę i wpływają na efektywność nauczania. Wykorzystanie metod integracyjnych wymaga właściwego ich przygotowania oraz wprowadzenia w odpowiednim momencie katechezy. Dobór i liczba metod integracyjnych zależą między innymi od wieku uczniów, stopnia ich

⁸⁸ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 174–175.

⁸⁹ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 138.

⁹⁰ Por. *tamże*, s. 160.

gotowości do większego otwarcia i zaangażowania, charakteru metod⁹¹. Wśród metod służących integracji i poznaniu katechizowanych można wyróżnić:

- metody, które ułatwiają wzajemne poznanie katechizowanych (np. prezentacja w parach, powtarzanie imion, krzyżówka z imieniem);
- tańce integracyjne (np. Od Lo Ahawti Dai [Izrael], Tęcza, Podaj krok, taniec integrujący „Carnevalito”);
- zabawy integracyjne (np. cebula, dajemy tytuły obrazom, cegiełki);
- zabawy muzyczno-ruchowe (polecenia przy muzyce, wymyślanie tekstu i melodii, medytacja muzyczna)⁹².

Metody oparte na obserwacji

Katecheza nie jest w stanie umożliwić uczniowi bezpośredniego kontaktu z rzeczywistością zbawczą, dlatego też w odkrywaniu tej rzeczywistości pomagają metody oparte na obserwacji i oglądzie. Wykorzystuje się w nich różne pomoce dydaktyczne. Należy jednak pamiętać, że muszą one być dostosowane do wieku katechizowanych i ich poziomu intelektualnego oraz nie budzić wątpliwości w wierze. Metody oparte na obserwacji przyczyniają się do aktywizacji uczniów i w ten sposób sprzyjają podnoszeniu efektów edukacyjnych. Wśród metod opartych na obserwacji wyróżniamy: metody ekspozycji i pokazu różnych treści (za pomocą ilustracji, obrazów, rysunków, przedmiotów i modeli) oraz techniki multimedialne (wykorzystujące filmy, prezentacje multimedialne, montaż audiowizualne)⁹³.

Metody oparte na słowie

Kształtowanie umiejętności korzystania ze słowa pisanego (drukowanego) i mówionego jest jednym z założeń dydaktycznych i wychowawczych katechezy⁹⁴. Istota metod pracy z tekstem polega na lekturze, a więc zapoznaniu się ucznia z danym tekstem. Sposób pracy z tekstem określają takie czynniki, jak: rodzaj tekstu; cel, jaki tekst ma spełnić; miejsce tekstu w katechezie; osoby, do których tekst jest adresowany. Metody oparte na słowie mogą występować samodzielnie lub w połączeniu z innymi metodami. Można je zastosować jako wprowadzenie bądź podsumowanie, ale również w celu zapoznania z nowymi treściami lub jako utrwalenie wiadomości⁹⁵.

Do metod opartych na słowie należą:

a) **metody poszukujące – problemowe**. Praca tymi metodami polega na poszukiwaniu rozwiązania i odnalezieniu odpowiedzi na pytania, które dotyczą wiary katechizowanego. Wśród metod poszukujących, opartych na słowie, wymienia się: metodę pytań, metodę problemową, metodę dylematu, metodę dyskusji, giełdę pomysłów, metodę pytań i odpowiedzi, pogadankę oraz metody sytuacyjne (metaplan, metoda przypadków, metody

⁹¹ Por. E. Osewska, *Metody służące poznaniu katechizowanych i ich integracji*, Kat 49 (2004) nr 6, s. 14–27.

⁹² Por. S. Łabendowicz, *Metody służące integracji grupowej*, ZFK 54 (2014) nr 2, s. 75–82.

⁹³ Por. tenże, *Metoda pracy z obrazem w katechezie*, ZFK 36 (2009) nr 4, s. 89–92; zob. tenże, *Aktywizacja uczniów w katechezie za pomocą ekspozycji i wybranych metod plastycznych*, ZFK 40 (2010) nr 4, s. 92–97.

⁹⁴ Por. W. Kubik, *Zarys...*, s. 261–264; M. Sondej, *Potrzeba katechezy...*, s. 249–255; A. Witkowiak, *Metoda tekstowa w katechezie*, Kat 18 (1974) nr 2, s. 61.

⁹⁵ Por. S. Łabendowicz, *Metody pracy z tekstem*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 65.

prowokowania twórczego myślenia) i katechezę opartą na pytaniach stawianych przez uczniów⁹⁶;

b) **metody podające**. Celem metod podających jest zapoznanie ucznia z określonymi treściami. Sposób pracy z tekstem polega na przekazaniu katechizowanemu wiadomości za pomocą takich metod, jak: opowiadanie, opis lub wykład. Dzięki takiemu sposobowi pracy można w krótkim czasie zapoznać uczniów z dużą ilością treści oraz przekazać wiele wiadomości. Niestety, w pracy tymi metodami uczniowie są bierni, gdyż ich zadanie polega tylko na przyswojeniu podanych treści⁹⁷.

Metody oparte na działaniu

Istota metod opartych na działaniu polega na tym, że prawda wiary, którą przekazuje się uczniom, jest rezultatem wspólnych poszukiwań, a nie wynikiem procesu umoralniania. Przyjmuje się ją nie jako coś gotowego, ale jako wspólne rozwiązanie problemu, który nurtował uczniów. Poprzez taki sposób pracy kształtuje się w uczniach postawę wiary i miłości chrześcijańskiej. Uczniowie uczą się otwarcia na orędzie chrześcijańskie, uważnego wsłuchiwanie się w słowa Chrystusa, przyjmowania ich i wcielania we własne życie. Samodzielna praca wciąga i angażuje uczniów w katechezę i w problematykę religijną podczas niej dyskutowaną. Jednocześnie mobilizuje i uczy czynnego uczestnictwa w życiu Kościoła, zmusza do refleksji, wymaga osobowego świadectwa, a przede wszystkim przyzwyczajają uczniów do otwartego i poprawnego wyrażania swoich poglądów religijnych. Do metod opartych na działaniu zaliczamy: metodę poszukiwania w grupach, metodę trybunału, panel, metodę dramatyzacji, katechezę prowadzoną przez uczniów, metodę projektów oraz wolne lekcje⁹⁸.

Metody praktyczne i programowane

W szkole uczniowie powinni przede wszystkim kształcić swoje umiejętności wykorzystania zdobywanej wiedzy, aby w ten sposób lepiej przygotować się do pracy w warunkach współczesnego świata, dlatego w katechezie potrzebne są **metody praktyczne**, które cechuje przewaga aktywności praktycznej. Dzięki niej uczniowie zdobywają wiedzę i sprawność. Metody nauczania oparte na tym założeniu zakładają odrębny system czynności nauczyciela i uczniów. Do zadań nauczyciela należy planowanie działalności ucznia i kierowanie nią, natomiast rolą ucznia jest realizowanie określonych zadań praktycznych w celu osiągnięcia zaplanowanego wyniku oraz zdobycia niezbędnej wiedzy o świecie. Stosując metody praktyczne, kształtuje się osobowość ucznia, którego zadaniem jest ciągła przemiana na lepsze – zarówno siebie, jak i otaczającego świata. Dzięki tym metodom katechizowany może samodzielnie, aktywnie i świadomie brać udział w zajęciach szkolnych⁹⁹. Wśród metod praktycznych wyróżnia się: tworzenie prac plastycznych (rysunków, ilustracji, gazetek szkolnych, map, ozdób

⁹⁶ Por. tenże, *Metody twórczego poszukiwania w katechezie*, ZFK 34 (2009) nr 2, s. 67–81.

⁹⁷ Por. tenże, *Katecheza dorosłych Kościoła posoborowego w świetle dokumentów i literatury katechetycznej*, Radom 2007, s. 416–420, 436–438.

⁹⁸ Por. tenże, *Metody oparte na działaniu*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 69–78.

⁹⁹ Por. W. Kubik, *Zarys...*, s. 249.

choinkowych, laurek) oraz dzieł literackich i muzycznych, a także wszelką działalność charytatywną, jak również wycieczki i pielgrzymki.

Metody programowane polegają na realizowaniu przygotowanego wcześniej programu poprzez przekazywanie uczniom informacji (komunikatów) i wykonywanie przez nich ściśle określonych czynności intelektualnych i manualnych. W ten sposób przekazuje się określone treści, utrwała poznany materiał, zdobywa umiejętności i kształtuje postawy. W pracy metodami programowymi materiał należy podzielić na niewielkie fragmenty, powiązane ze sobą merytorycznie i logicznie. Potrzebna jest również natychmiastowa ocena każdej odpowiedzi oraz stopniowanie trudności. Do metod programowanych zaliczamy pracę z użyciem programów komputerowych lub zasobów sieci internetowej oraz podręcznika programowanego. Stosowanie tych metod pozwala uczniom na opanowanie umiejętności samokształcenia i doskonalenia się¹⁰⁰.

Metody biblijne i liturgiczne

Pismo Święte stanowi fundament wiary chrześcijańskiej, dlatego ważne jest, aby katecheta zachęcał uczniów do czytania i rozważania słowa Bożego. Pomocą w pracy są dla katechety **metody biblijne**, które polegają na zapoznaniu uczniów z Pismem Świętym. Niektóre z metod biblijnych pomagają w poznaniu i zrozumieniu treści Biblii. Inne zaś metody dążą do korelacji, czyli swoistego odniesienia treści biblijnych do doświadczeń z życia człowieka. Ważne jest, aby wszystkie te metody były wykorzystywane z uwzględnieniem poziomu rozwojowego ucznia, jego sytuacji życiowej oraz celu, jaki katecheta zamierza osiągnąć. Wśród metod biblijnych można wyróżnić: pracę z tekstem biblijnym (np. rozmowa pisemna na temat tekstu biblijnego, memoryzacja tekstu biblijnego, opracowanie tekstów biblijnych ukierunkowane pytaniami, ponowne opracowanie tekstu biblijnego, przyporządkowanie tekstu biblijnego do problemu życiowego, zajęcie stanowiska wobec tekstu biblijnego, debata wokół tekstu biblijnego, dialog z tekstem biblijnym, metoda identyfikacji z postacią biblijną, quiz biblijny, metoda zdań niedokończonych, opowiadanie, inscenizacja, medytacja, muzyka i śpiew oraz obraz i krótkie formuły wiary, godzina biblijna, krąg biblijny, rewizja życia, bibliodrama, dzielenie się Biblią)¹⁰¹.

Metody liturgiczne pomagają w wychowaniu katechizowanych do właściwego i czynnego udziału w liturgii Kościoła, dlatego też katecheza ustawicznie otwiera się, uczestniczy i włącza w rzeczywistość liturgiczną, gdyż bez związku z liturgią łatwo mogłaby stać się jedynie teorią o zbawieniu. Natomiast dzięki liturgii uzyskuje swoją dynamikę i włącza katechizowanego w proces zbawienia. Z drugiej strony liturgia, aby mogła być zrozumiała w swoich gestach, znakach i działaniach, potrzebuje katechezy. Należy jednak pamiętać, że wiele działań liturgicznych przeniesionych do katechezy nie

¹⁰⁰ Por. J. Szpet, *Dydaktyka ...*, s. 240; R. Tarka, *Specyfikacja metod prowadzenia zajęć*, <http://rtarka.ing.uni.wroc.pl/edukacja/Specyfikacja%20metod.pdf>, z dn. 16.02.2016 r.

¹⁰¹ Por. S. Łabendowicz, *Metody biblijne w budowaniu dynamiki wspólnotowej w katechezie*, ZFK 47 (2012) nr 3, s. 99–104; tenże, *Metody pracy z tekstem biblijnym*, ZFK 35 (2009) nr 3, s. 87–100.

może być ujętych wyłącznie w kategorii metody, ale musi mieć znacznie głębszy przekaz treści religijnych¹⁰². Wśród metod liturgicznych wyróżniamy: celebrację (np. celebrację słowa Bożego i nabożeństwa pokutne), kontemplację modlitewną i adorację oraz krąg liturgiczny¹⁰³.

Metody utrwalania treści katechetycznych

Na efektywność pracy uczniów w procesie dydaktyczno-wychowawczym wpływa właściwy sposób utrwalenia poznanych wiadomości, umiejętności czy postawy. Osiągnięcie dobrych wyników jest możliwe dzięki kształtowaniu w uczniach nastawienia na zapamiętywanie, a następnie wykorzystywanie zdobytych treści w codziennym życiu. Metody utrwalania treści katechetycznych mobilizują uczniów do zapamiętania najistotniejszej treści jednostki katechetycznej lub najważniejszego zagadnienia z materiału¹⁰⁴. O prawidłowym utrwaleniu mówimy wówczas, gdy uczeń dobrze zrozumiał daną treść, a następnie uchwycił jej sens i wykorzystał w rozwoju swojej wiary i religijności. Treści katechetyczne utrwalane są za pomocą takich metod, jak: metoda pytań i odpowiedzi, różnego rodzaju quizy, gry planszowe, karty dwustronne czy słowa kluczowe. W katechezie poznane treści można również utrwalać poprzez różne praktyczne działania (np. malowanie, redagowanie modlitwy, robienie gazetki szkolnej), modlitwę oraz refleksję nad słowem Bożym lub wspólny śpiew¹⁰⁵.

Metody kontroli i oceny

Metody kontroli i oceny pomagają katechecie zorientować się, na ile jego praca jest skuteczna zarówno od strony dydaktycznej, jak i formacyjnej. Uczniom zaś wskazują, jaki jest ich stan wiedzy i umiejętności. Powinno się stosować różnorodne metody kontroli i oceny, gdyż w ten sposób mobilizuje się uczniów do zdobywania wiedzy i kształtowania postawy wiary. Wykorzystując te metody, katecheta musi nie tylko dobrze je znać, ale także charakteryzować się poczuciem sprawiedliwości, wysoką kulturą i szlachetnością. Trzeba podkreślić, że w katechezie nie oceniamy wiary katechizowanych, ale ich wiadomości na temat Boga i wiary. Można wskazać następujące rodzaje metod kontroli i oceny: kontrola ustna, kontrola poprzez prace pisemne, testy osiągnięć oraz gry sprawdzające.

KRYTERIA WYBORU METODY W KATECHEZIE

Wybór metody nie może podlegać dowolności. Zależy on od wielu okoliczności. Zanim katecheta zdecyduje się na taką czy inną metodę,

¹⁰² Por. M. Majewski, *Propozycja katechezy integralnej*, Łódź 1978, s. 155; S. Łabendowicz, *Metody liturgiczne w katechezie*, ZFK 29 (2008) nr 1, s. 57–59; E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 263; Z. Marek, *Biblia w katechetycznej posłudze Słowa*, Kraków 1998, s. 138.

¹⁰³ Por. S. Łabendowicz, *Metody liturgiczne...*, s. 57–60.

¹⁰⁴ Por. W. Zaczyński, *Dydaktyka...*, s. 400; J. Szpet, *Dydaktyka...*, s. 143.

¹⁰⁵ Por. S. Łabendowicz, *Zastosowanie zasady...*, s. 77–78; tenże, *Metody utrwalania treści w katechezie*, ZFK 57 (2015) nr 1, s. 86–87.

powinien najpierw zastanowić się nad tym, która spośród nich pozwoli mu najlepiej zrealizować wytyczone cele. Jan Paweł II postuluje zastosowanie różnych metod. W *Catechesi tradendae* stwierdza: „Ażeby katecheza osiągnęła swój własny cel, to jest wychowanie w wierze, niezbędne jest wprowadzenie różnych metod, stosownych do wieku i rodzaju umysłu katechizowanych, dojrzałości eklezjalnej i duchowej, oraz indywidualnych uwarunkowań” (CT 51). Różnorodność metod jest oznaką żywotności i dynamizmu katechezy. Można wyróżnić pięć kryteriów wyboru metod w katechezie.

1) **Metoda musi być przystosowana do treści katechezy.** W zależności od tego, co stanowić będzie aktualną treść katechezy, inna też będzie metoda, którą zastosujemy. Niejednokrotnie treść katechezy będzie do tego stopnia determinowała metodę, iż jakakolwiek inna będzie niemożliwa do zastosowania. Dotyczy to przede wszystkim katechezy biblijnej. Jeżeli przekazywaną treść stanowi orędzie zbawcze, to katecheta musi zastosować metody, które umożliwią ten przekaz, np. metody podające, biblijne, liturgiczne. W wypadku, gdy katecheza przedstawia treść antropologiczną i ukazuje sytuację życiową człowieka, to katecheta może wybrać zarówno metody eksponujące, jak i problemowe czy podające¹⁰⁶. Wynika to z zasady wierności Bogu i wierności człowiekowi, która „prowadzi do unikania wszelkich przeciwstawień, sztucznych podziałów czy domniemanej neutralności między metodą i treścią, stwierdzając raczej ich konieczną korelację i wzajemne oddziaływanie” (DOK 149). Prawidłowo dobrana metoda jest gwarancją wierności wobec treści (por. DOK 14).

2) **Metoda zależy od celu katechezy** (tj. celu ogólnego w aspekcie dydaktycznym i wychowawczym, ale również celu szczegółowego w zakresie kształtowania wiedzy, umiejętności i postaw). Nie chodzi tutaj o ostateczny cel katechezy, jakim jest osiągnięcie dojrzałości chrześcijańskiej przez katechizowanych, lecz konkretne cele, które stawiamy sobie przed każdą katechezą. W wypadku, gdy celem jest przekazanie pewnego zasobu wiedzy religijnej, zastosujemy inną metodę niż wtedy, gdy będzie to skorygowanie i przekształcenie postawy religijnej. Jeszcze inna metoda będzie potrzebna przy powtórzeniu. Katecheza o przewadze elementów kerygmatycznych wymaga odpowiedniej wewnętrznej struktury i zastosowania odmiennego systemu czynności niż katecheza ukierunkowana antropologicznie. Jeżeli katecheta chce przekazać katechizowanym dużo informacji, to powinien stosować metody podające. Jeśli zamierza, aby katechizowani dzielili się swobodnie zdobytą wcześniej wiedzą, swoimi doświadczeniami i pomysłami, poznawali się lepiej oraz uczyli umiejętności twórczego rozwiązywania problemów, to powinien wybierać metody aktywizujące. Natomiast jeżeli celem katechezy jest spotkanie z Bogiem we wspólnotie katechetycznej i wyrażenie swojego stosunku do Boga, to niezbędne będą metody liturgiczne i biblijne¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 136; E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 174-175.

¹⁰⁷ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 136-137; M. Majewski, *Propozycja...*, s. 16; E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 175.

3) **Metoda zależy od posiadanej bazy dydaktycznej.** Stosowanie różnorodnych metod wymaga odpowiedniej bazy dydaktycznej. Na wybór metody mają także wpływ możliwości techniczno-organizacyjne szkoły. Na bazę dydaktyczną składa się między innymi pomieszczenie, w którym są prowadzone zajęcia i jego wyposażenie w środki i pomoce dydaktyczne (komputer, projektor multimedialny, telewizor, Internet, odtwarzacz CD i DVD, rzutnik do slajdów, mapy, obrazy, schematy, teksty źródłowe). Ponadto każdy katecheta powinien dysponować własnym zbiorem pomocy dydaktycznych (nagrania muzyczne, filmy, zdjęcia, artykuły prasowe, teksty źródłowe), które trzeba systematycznie kompletować, uzupełniać i aktualizować. Katechezy nie należy ograniczać do pomieszczenia. Może też odbywać się w plenerze podczas wycieczek, np. do budowli sakralnych, miejsc kultu religijnego. Warto, aby wyszła ona poza mury szkoły, w świat, aby w nim poznawać i kontemplować piękno dzieła Stwórcy i przez to Go lepiej poznawać, wielbić¹⁰⁸.

4) **Metoda musi uwzględniać sytuację katechizowanego.** Konkretną metodę należy wybierać „z uwzględnieniem okoliczności, w jakich żyje wspólnota kościelna czy poszczególni wierni, do których kieruje się katechezę. Stąd rodzi się konieczność bardzo pilnego poszukiwania oraz odkrywania dróg i sposobów, lepiej odpowiadających różnym warunkom” (DCG 46). Różnorodność stosowanych metod jest „dowodem szacunku dla adresatów” (por. DOK 148). Chodzi tu nie tylko o przystosowanie metody do rozwoju psychicznego uczniów, lecz także do ich poziomu religijnego i środowiska społeczno-kulturowego. Tak więc należy brać pod uwagę:

a) **wiek katechizowanych.** Istnieją metody, które wymagają od katechizowanych zdolności koncentracji, ukształtowanej postawy moralnej, dojrzałości emocjonalnej i nie mogą być stosowane w katechezie dzieci. Niektóre metody aktywizujące lub gry dydaktyczne są przede wszystkim przeznaczone dla dzieci młodszych;

b) **poziom intelektualny katechizowanych.** Katecheta, który prowadzi zajęcia na tym samym poziomie kształcenia w kilku grupach, wie, iż są grupy o większych możliwościach intelektualnych i słabsze intelektualnie. Przed wyborem metody bardzo ważne jest poprawne rozpoznanie możliwości intelektualnych katechizowanej grupy;

c) **samopoczucie katechizowanych.** Jeżeli katecheza szkolna odbywa się podczas ostatniej godziny lekcyjnej, to uczniowie mogą być znużeni i zmęczeni, natomiast jeśli odbywa się bezpośrednio po napisanej klasówce z innego przedmiotu, to uczniowie mogą być niesubordynowani. Wpływ na samopoczucie może mieć także pogoda, na przykład duży spadek ciśnienia, upał, wichura mogą wywołać u niektórych osób silne bóle głowy, a przez to obniżyć efektywność pracy¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 176; P. Duksa, *Strategie...*, s. 138.

¹⁰⁹ Por. P. Mąkosa, *Kryteria doboru metod w katechezie*, w: *W poszukiwaniu nowych metod katechetycznych*, red. H. Słotwińska, Lublin 2006, s. 52; S. Łabendowicz, *Kryteria wyboru metody w katechezie*, ZFK 38 (2010) nr 2, s. 62-63.

5) **Wybór metody zależy od osobowości katechety.** W uznaniu metody za np. stosowną czy niewłaściwą trzeba także brać pod uwagę osobowość katechety. Jak czytamy w *Dyrektorium ogólnym o katechizacji*, „Charyzmat dany mu przez Ducha Świętego, pogłębiona duchowość, przejrzyste świadectwo życia stanowią duszę każdej metody i tylko własne jakości ludzkie i chrześcijańskie gwarantują dobre wykorzystanie tekstów i innych pomocy. Katecheta jest bezpośrednim mediatorem, który ułatwia komunikację między osobami i misterium Boga oraz między osobami we wspólnocie. Z tego powodu musi się on zaangażować, by jego wizja kulturowa, pozycja społeczna i styl życia nie stanowiły przeszkód na drodze wiary, tworząc raczej warunki bardziej sprzyjające temu, by orędzie chrześcijańskie było szukane, przyjmowane i pogłębiane” (DOK 156). Zapewne inny styl pracy wykaże starszy wiekiem katecheta, inny natomiast zaprezentuje katecheta młodszy. Wybór metod zależeć będzie od płci katechety, jego osobowości, wykształcenia, osobistego podejścia do danej prawdy wiary oraz wielu różnych okoliczności¹¹⁰. M. Majewski zauważa, że rozwój wiary dokonuje się przede wszystkim przez świadectwo osobowe i wspólnotowe. Katecheta powinien sobie uświadomić, że zastosowana metoda o tyle będzie skuteczna, o ile on sam będzie ją tworzyć¹¹¹.

Odpowiadając na pytanie, jak katechizować i jaką metodą, E. Materski odwołuje się do *Redemptor hominis*:

1) tak, by ukazać Chrystusa działającego, który jest Prawdą i Miłością (por. RH 19);

2) tak, by trafił do współczesnego człowieka, uwzględniając jego sytuację, jego potrzeby, zagrożenia, by każdy człowiek mógł odczytać swoje powołanie w Chrystusie (por. RH 14);

3) tak, by nauczaniem przyczynił się „do gromadzenia Ludu Bożego wokół Chrystusa” (RH 13), a więc wprowadził w życie wspólnoty Kościoła, rodziny, a szczególnie wprowadził w Eucharystię i całe życie sakramentalne (por. RH 19)¹¹².

Katechizacja wymaga stosowania różnych metod. Katecheta powinien zainteresować katechizowanych omawianymi tematami, pobudzić ich do myślenia i aktywnego udziału w zajęciach. W tym celu musi dobierać takie formy i metody, które by uczniów motywowały, ożywiały wewnętrznie, a tym samym umożliwiały coraz bliższy kontakt z Bogiem. Bogactwo celów i zadań katechetycznych domaga się również bogactwa metodycznego. Nie istnieje metoda uniwersalna, którą można stosować wszędzie. Nie należy również stosować jakiegś nowej, oryginalnej metody bez skorelowania jej z celem, treścią i adresatami katechezy¹¹³. Wielość i różnorodność metod wymagają

¹¹⁰ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 176; M. Majewski, *Propozycja...*, s. 17.

¹¹¹ Por. M. Majewski, *Propozycja...*, s. 160.

¹¹² Por. E. Materski, „*Redemptor hominis*” w katechezie, w: *Jan Paweł II naucza*, t. 5, red. Z. Zdybicka, Lublin 1992, s. 151-152.

¹¹³ Por. P. Duksa, *Strategie...*, s. 126, 138.

odpowiedniego powiązania ich z całą strukturą wewnętrzną katechezy, co przyczyni się do jej zdynamizowania i jedności działania.

Katecheta powinien wykształcić własny styl pracy z uczniami. Dlatego też „większą uwagę należy przywiązywać do pracy katechety niż do doboru tekstów czy innych pomocy” (DCG 71). W katechizowaniu ważna jest nie tylko metoda, ale także konkretny człowiek w swoich życiowych, osobowych, społecznych i kulturowych uwarunkowaniach. Dlatego też znajomość i stosowanie różnych metod nauczania posiadają istotne znaczenie dla wszechstronnego rozwoju osobowości ucznia oraz procesu katechetycznego. Wartość metody zależy od tego, czy i w jakim stopniu stoi w służbie dialogu miłości Boga z każdą osobą, wywołuje aktywność, samodzielność i zaangażowanie uczniów oraz służy skuteczności asymilacji wartości. Aktywizacja uczniów jest szczególnym warunkiem efektywności procesu dydaktyczno-wychowawczego katechezy. Sprzyja opanowaniu wiedzy w toku samodzielnego rozwiązywania zagadnień i posługiwania się nią w różnego typu zadaniach, ale też przyczynia się do rozwoju zainteresowań i postaw twórczych. Podstawowym kryterium wyboru przez katechetę określonej metody pracy jest osiągnięcie założonego celu, służba Objawieniu i nawróceniu, zaktywizowanie uczestników procesu katechetycznego¹¹⁴.

TECHNIKI MULTIMEDIALNE W KATECHEZIE

Zastosowanie technik multimedialnych w procesie kształcenia podnosi efekty nauczania, jak również wywołuje duże zainteresowanie i wspomaga aktywność uczniów. Jednakże ważnym warunkiem podwyższenia skuteczności nauczania jest odpowiedni dobór pomocy dydaktycznych, dostosowanych do wieku i możliwości uczniów. Dobre programy edukacyjne pozwalają jednocześnie zdobywać oraz utrzymywać wiedzę i umiejętności. Prezentacja multimedialna, slajdy, film i komputer powinny być narzędziem, które służy katechezie do organizacji procesu nauczania. Współczesne środki dydaktyczne, tj. komputery, projektory multimedialne, rzutniki slajdów sterowane bezprzewodowo, tablice interaktywne, niosą ze sobą ogromne możliwości ciekawego przedstawienia uczniom treści programowych. Warto więc wyposażać szkolne sale lekcyjne w te właśnie sprzęty, gdyż przyczyniają się do rozwoju uczniów, wzbudzają w nich chęć poznania, pomagają zrozumieć trudne treści programowe oraz ułatwiają trwałe ich zapamiętanie, natomiast nauczycielom umożliwiają różne sposoby przekazania treści programowych.

Poruszając kwestię zastosowania środków audiowizualnych w katechezie, a także w procesie formacji oraz dziele ewangelizacji, konieczne jest wskazanie na nieodzowność poznawania świata mediów audiowizualnych. Warunkiem efektywnego stosowania technik multimedialnych, jako narzędzi pracy dydaktycznej, jest ich ściśle powiązanie z treściami nauczania, które w

¹¹⁴ Por. E. Osewska, *Pluralizm...*, s. 173-174; S. Łabendowicz, *Kryteria wyboru metody...*, s. 64-65.

danym momencie są realizowane. Techniki multimedialne, odpowiednio użyte w katechezie, wywołują dużą aktywność uczniów i podnoszą efekty nauczania. Wynika stąd zachęta do tworzenia „nowoczesnej katechezy posługującej się między innymi najnowszymi technikami medialnymi, a przede wszystkim programami i przekazami audiowizualnymi specjalnie przygotowanymi na potrzeby formacji religijnej dzieci i młodzieży”¹¹⁵. Jednocześnie trzeba także kształtować krytyczne sumienie na katechezie, które uzdolni uczniów do selektywnego wyboru treści i przekazów medialnych.

Wśród pomocy multimedialnych, stosowanych podczas katechezy, można wymienić: prezentację multimedialną, montaż audiowizualny, slajdy, film i komputer.

1. Prezentacja multimedialna

Prezentacja multimedialna jest nośnikiem obrazu, słowa i dźwięku. Może być pokazywana na ekranie komputera, ale również przez panel na ekranie ściennym. Przygotowując prezentację, należy szczególnie zwrócić uwagę na jej warstwę wizualną: barwę, liternictwo, wielkość elementów graficznych, tło i elementy służące wyodrębnieniu informacji. Przed rozpoczęciem każdej prezentacji nauczyciel powinien wyjaśnić jej cel oraz zawartość, natomiast podczas oglądania zwracać uwagę na szczegóły obrazu lub fragmenty tekstu, które są potrzebne do realizacji celów dydaktycznych. Nie powinno się pokazywać zbyt wielu obrazów, gdyż uczeń może nie zdążyć uchwycić i zapamiętać idei przewodniej prezentacji. Różnorodność bodźców i kodów językowych przekazywanych dzięki prezentacjom multimedialnym „sprzyja rozwijaniu różnych form aktywności uczniów, a zatem: spostrzeżeniowej, umysłowej, emocjonalnej oraz manualnej, a tym samym wpisuje się w koncepcję wielostronnego uczenia się i nauczania”¹¹⁶. Ważne jest, aby wprowadzić prezentację w momencie do tego najbardziej odpowiednim.

2. Montaż audiowizualny

W stosowaniu montażu audiowizualnego mamy do czynienia z obrazem i dźwiękiem. Służy on jako pomoc w modlitwie wstępnej, wprowadzenie w temat lub wybrany problem katechezy, pogłębienie i podsumowanie głównych treści. Pomaga także w poznaniu omawianego zagadnienia na każdym etapie katechezy. W montażu audiowizualnym występuje różnorodność dźwięków. Do podstawowych elementów dźwiękowych należą¹¹⁷:

- milczenie – jest dźwiękiem pozytywnym, powstrzymuje ruch i ułatwia obserwację. Chcąc przedstawić na przykład obraz ludzkiego bólu, wystarczy pokazać cierpiącego człowieka. Milczenie w takich wypadkach wzmacnia intensywność refleksji;
- hałas – ma pewien efekt dreszczyku i niesie ze sobą ruch. Wprowadza w sytuację i wzmacnia siłę wyrazu danej sytuacji;

¹¹⁵ G. Łęcki, *Media audiowizualne...*, s. 241.

¹¹⁶ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy...*, s. 134.

¹¹⁷ Por. *tamże*, s. 216-217.

- rytm muzyczny – sam bądź z melodią ma swoje wewnętrzne posłannictwo refleksji i działania;
- melodia – często łączy się z pewnymi elementami poezji, która pogłębia element refleksji, zwłaszcza u młodzieży. Dobrze dobrana melodia pozwala bardziej zidentyfikować temat refleksji. Należy jednak zwracać uwagę na dobór melodii, unikając takich, które powodują niewłaściwe skojarzenia;
- pieśń – jest elementem związanym z życiem codziennym i może wyrazić wiele życiowych problemów;
- narracja – występuje w różnego typu opowiadaniach. Zasadniczo wyróżnia się dwa rodzaje narracji: dokument i dialog poetycki. Dokument polega na prostej prezentacji faktów, natomiast dialog poetycki odznacza się zazwyczaj silnymi akcentami międzyosobowymi. Podczas katechezy dialog wzmacniamy podziałem na role z zastosowaniem np. głosu dziewczęcego i chłopięcego. Wizja poetycka stwarza możliwości pogłębionego spojrzenia na daną rzecz;
- wywiad – może być traktowany jako sposób szybkiego poznania. Często przybiera formę sondażu, np. prosimy kogoś, aby przedstawił nam swój punkt widzenia na dany problem. Wywiad, aby spełnił swoją rolę, musi być przeprowadzany rzetelnie. Należy brać pod uwagę uczniowski punkt widzenia i naświetlać wszechstronnie przedstawianą rzeczywistość.

Kiedy katecheta podejmuje się tworzenia montażu dźwiękowego, musi pamiętać, że nie może on nudzić. Stąd wynika konieczność stosowania różnych elementów dźwiękowych (milczenia, opowiadania, wykładu). Bardzo pożyteczne jest tworzenie atmosfery bliskości. Najczęściej jest to seria obrazów do udźwiękowania, ale może być także melodia lub pieśń, którą chcemy zilustrować obrazami. W tym względzie nie ma ścisłych reguł. Stosuje się różnorodność w eksponowaniu wybranych elementów. Obraz nadaje myślom specjalne emocje, natomiast dźwięk rezonuje w ciele. Obrazy i dźwięk zawsze należy umiejętnie kontrastować.

3. Slajdy

Slajdy są środkiem dydaktycznym odznaczającym się dużą wartością poznawczą i wychowawczą. Wywołują zainteresowanie, pobudzają spostrzegawczość, dostarczają przeżyć, a więc rozwijają aktywność myślową. Mogą służyć do wprowadzenia nowego tematu, stworzenia sytuacji problemowej, zainicjowania i ożywienia dyskusji, formowania wniosków, kształtowania pojęć oraz pogłębiania, powtórzenia, podsumowania, a także odtwarzania faktów (np. kronika parafialna). Czas eksponowania zależy od liczby elementów występujących w kadrze obrazu, stopnia dotychczasowej znajomości tych elementów przez młodzież, wzajemnego stosunku poszczególnych przedmiotów i tła ilustracji, stopnia złożoności przedstawionych sytuacji. Bardzo ważną sprawą jest dobry komentarz do slajdów. Zależy on od przygotowania uczniów, od charakteru materiału ilustracyjnego, celu katechezy i funkcji metodycznej slajdów. Katecheta komentuje sam lub czyta tekst komentarza opracowany przez kogoś. Czasami stosuje się napisy pod ilustracjami lub na oddzielnych klatkach i wtedy istnieje konieczność rzutowania na dwa ekrany lub jeden duży równocześnie obrazu i tekstu komentarza. Jest rzeczą bardzo wychowawczą

stosować komentarz ucznia lub uczniów przygotowany pod opieką katechety. Pomysłów w tym względzie może być wiele.

Slajdy mają zazwyczaj duży format i ogląda się je w zaciemnionym pomieszczeniu, co sprzyja skupieniu i uwadze. Użycie kilku slajdów do projekcji jest bardziej sugestywne niż użycie fotografii. Natomiast wielkość pokazującego się na ekranie obrazu slajdu pozwala na oglądanie go przez większą liczbę osób. Efektywność dydaktyczną slajdów podnosi zsynchronizowanie ich z muzyką i odpowiednim komentarzem, co pomaga wywołać właściwy nastrój i prowadzi do zainteresowania tematem. Posługując się slajdami, należy zachować logiczne następstwo i odpowiednią kolorystykę. Zazwyczaj stosuje się dwa rodzaje slajdów. Pierwszy to slajd ilustracyjny, do którego zalicza się slajdy z konkretnymi obrazami, natomiast drugi to slajd informacyjny, zawierający materiał poznawczy oraz ikoniczny. Wyjaśnienie, przekazywane za ich pomocą, może przyjmować kierunek od ogółu do szczegółu lub na odwrót. Slajdy problemowe dzieli się na sytuacyjne i programowane. Pierwsze pozwalają dostrzec problem, a drugie rozwiązać go. Do tej grupy należą również slajdy instruktażowe, pokazujące kolejne czynności zmierzające do osiągnięcia celu. Zadaniem slajdów jest systematyzowanie wiedzy, które jest szczególnie pożądane w katechezie dla młodszej grupy uczestników. Do tego rodzaju slajdów należą także slajdy wychowawcze, w których łączone są elementy pedagogii z treściami nauczania. Przydatne jest również stosowanie slajdów integrujących, które umożliwią porządkowanie wiedzy z kilku tematów kolejnych katechez. Jako sprawdzenie zdobytej wiedzy warto zastosować slajdy weryfikujące, których oglądanie stwarza okazję do tego, by uczeń mógł porównać własne rozwiązanie problemu z rozstrzygnięciem wzorcowym.

4. Film

Film oddziałuje na zmysły człowieka, pobudza uczucia, wpływa na rozum, wolną wolę i akty duchowe, pomaga w wyjaśnieniu pewnej rzeczywistości, podnosi świadomość i zdolność odczuwania, a także ma wpływ na formowanie życia zmysłowego i duchowego człowieka. Film „nie tylko bawi, ale także uczy i wychowuje, kształtuje serce i umysł, uświęca człowieka, wprowadzając go w tajniki królestwa światłości, szlachetności i piękna”¹¹⁸. W katechezie zasadniczo należy do formy podającej, sprzyja nauce i zapamiętywaniu języka symbolicznego, pomaga w ukazywaniu odpowiedzi człowieka na wezwanie Boga oraz w poszukiwaniu Stwórcy na przestrzeni dziejów. Film jest używany nie tylko do wyjaśniania i oddawania w sposób wizualny pewnej rzeczywistości, ale podnosi świadomość i zdolność odczuwania, zachęcając do podążania w kierunku rzeczywistości duchowych, które rzeczy widzialne wyobrażają. W programie formacji ludzkiej, religijnej i kulturalnej obraz filmowy proponuje orędzie na sposób subiektywny, zdecentralizowany, autonomiczny.

Wybór odpowiedniego pod względem zawartości treściowej filmu zależy od tematu, który zamierza się przedstawić i pogłębić na katechezie. Ważne jest zorientowanie się w jego treści oraz w tym, czy materiał odpowiadający wymaganiom jest dominujący nad innymi prezentowanymi treściami.

¹¹⁸ Cyt. za: B. Ochat, *Problem filmu w świetle dekretu o środkach przekazu*, Kat 77 (1970) nr 3, s. 97.

Zadaniem obrazu filmowego jest prowokować, pobudzać, streszczać, lecz nie zubażać treści katechetycznych. Z filmu można korzystać na różne sposoby:

- 1) film użyty przed katechezą lub po katechezie – ma charakter specjalny, wyświetla się go ze specjalnej okazji lub jako utrwalenie materiału;
- 2) film włączony w katechezę – jest ściśle włączony w katechezę lub w te części, które można oprzeć na filmie. Trzeba w takiej katechezie zastosować wszystkie zasady metodyczne.

Dla podniesienia skuteczności katechezy katecheta powinien:

1. sformułować jasno cele, które chce osiągnąć;
2. poznać charakterystykę urządzenia audiowizualnego, którego używa;
3. określić, na ile film jest zbieżny z celami, do których zmierza katecheza;
4. ocenić, na ile grupa jest zdolna do przyjęcia i zrozumienia oglądanego materiału;
5. zapoznać się przed katechezą z przedstawianym materiałem;
6. pamiętać, że oglądanie nie zastąpi osoby katechety jako animatora grupy.

W sposobie zastosowania szczególnie ważna jest sprawa refleksji nad zaprezentowanym materiałem filmowym. Wyboru odpowiedniej metody katecheta dokonuje według własnego uznania, ale musi być ono ukierunkowane na dyskusję w grupie i strategię poszukiwania. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że choć mass media z jednej strony rozwijają wyobraźnię, język symboliczny, emocjonalną ekspresję, wczuwanie się w wydarzenia i poczucie wspólnoty z teraźniejszością, to z drugiej strony zmniejszają zdolność zapamiętywania, tworzenia pojęć, krytycznego osądzania i dłuższej koncentracji.

Film posiada wiele walorów kształcących. Pozwala zaznajamiać uczniów z utrwalonymi na taśmie zjawiskami i wydarzeniami. Umożliwia poznanie nowego materiału, utrwała go, jak również weryfikuje wyniki nauczania. Istotne jest, aby nauczyciel zapoznał się z treścią filmu przed projekcją oraz ustalił rolę, jaką ma spełniać na lekcji. Należy przygotować uczniów do jego odbioru, sugerując wcześniej, na jakie elementy powinni zwrócić uwagę. Film wyświetla się w całości, z przerwami bądź jedynie jego fragmenty. Posługując się zbliżeniami, przyspieszeniem i zwalnianiem filmu, można uwypuklić szczególnie ważne momenty. Podsumowanie treści filmu warto pozostawić uczniom, wspierając ich niekiedy pytaniami lub wskazówkami. Daje to lepsze rezultaty niż podsumowanie dokonywane tylko przez nauczyciela. Film, jako pomoc katechetyczna, powinien służyć unaocznieniu treści szczególnie skomplikowanych w przekazie werbalnym oraz inspirować uczniów do działania i kształtowania postaw.

5. Multimedialne programy edukacyjne

Multimedialne programy edukacyjne, jako nowoczesna pomoc dydaktyczna, mają duże znaczenie w przekazywaniu wiedzy. Komputer umożliwia zarówno gromadzenie, jak i przetwarzanie oraz generowanie informacji, czyli stwarza możliwość dostępu do ogromnej liczby danych. Służy do przekazywania informacji i rozwijania umiejętności za pośrednictwem symboli, ale także słów, obrazów, wykresów. Multimedialne programy edukacyjne spełniają różnorodne funkcje w procesie nauczania. Wśród nich należy wymienić:

- „– aktywizująco-motywuującą – wyzwala wszechstronną aktywność uczniów i pobudza ich zainteresowania;
 - poznawczo-twórczą – służy jako źródło wiedzy, tym bardziej cenne, o ile uczeń korzysta z niego, rozwiązując napotymane sytuacje problemowe;
 - ćwiczeniową – zadania wykonywane samodzielnie przez uczniów służą utrwalaniu wcześniej poznanych wiadomości i umiejętności;
 - kontrolną – podczas pracy z komputerem uczniowie poddawani są kontroli (także samokontroli) bieżącej i końcowej w celu niedopuszczenia do powstawania zaległości i błędów; komputer ułatwia przeprowadzenie testów dydaktycznych – gromadzi w pamięci zadania testowe i po określeniu przez nauczyciela warunków kontroli wybiera odpowiednią liczbę i poziom zadań, a po ich wykonaniu sprawdza i opracowuje wyniki testu;
 - wychowawczą, jeśli stwarza dobre warunki oddziaływania na osobowość uczniów;
 - terapeutyczną, jeśli umożliwia usuwanie zaburzeń rozwojowych”¹¹⁹.
- Poprzez pracę z komputerem można rozwijać w uczniach wiele różnych umiejętności i sprawności, takich jak: sprawność manualna, koncentracja uwagi, koordynacja wzrokowo-ruchowo-słuchowa, umiejętność logicznego myślenia, podejmowanie decyzji i wyborów, twórcze rozwiązywanie problemów, planowanie działań, korzystanie z różnych źródeł informacji oraz ocena własnej pracy. Wykorzystując multimedialne programy edukacyjne jako środek dydaktyczny, należy przestrzegać następujących zasad:
- treści przekazywane powinny wiązać się bezpośrednio z lekcją;
 - czas pracy powinien być dokładnie zaplanowany;
 - korzystanie na danej lekcji z komputera powinno się łączyć z innymi środkami dydaktycznymi.

OCENA WYNIKÓW NAUCZANIA W KATECHEZIE SZKOLNEJ

Kontrola i ocena wyników nauczania to istotne elementy pracy pedagogicznej oraz ważne ogniwo procesu dydaktycznego katechezy, które ma ukazać, w jakim stopniu osiągnięcia danego ucznia i nauczyciela odpowiadają założonym celom edukacyjnym. Wymaga od katechety dużego doświadczenia, a przy tym musi być oparte na systematycznej pracy z uczniami. Ponadto ocenianie osiągnięć potrzebuje określenia wymagań programowych oraz znajomości uczniów. Na ocenę w katechezie patrzy się w pewnym szczególnym aspekcie, bowiem celem katechizacji jest „osiągnięcie dojrzałości chrześcijańskiej przez poznanie nauki Chrystusa” (CT 5), a więc przekaz żywej wiary, a nie tylko przekaz wiedzy. Jednak wiedza jest potrzebna, „aby wiara była rozumna i żywa, chociaż nie utożsamia się jej z celami katechizacji. Wiedzę w tym wypadku religijną, służącą rozwijaniu wiary, można mierzyć i oceniać, ale za wiarę nie da się postawić stopnia, gdyż jest to tajemnicza relacja między Bogiem a człowiekiem”¹²⁰.

Dla pełnej owocności kształcenia konieczna jest kontrola wyników pracy ucznia. Kontrola jest zorganizowaną czynnością, która polega na: badaniu aktualnego i wcześniejszego stanu posiadanej wiedzy, konfrontowaniu

¹¹⁹ A. Hassa, *Komputer jako środek dydaktyczny w edukacji wczesnoszkolnej*, „Komputer w Szkole” (1998) nr 1, s. 89; E. Siemieńska, *Multimedia...*

¹²⁰ S. Kulpaczyński (red.), *Katecheci uczą się oceniać katechizowanych*, Lublin 1998, s. 70.

aktualnego stanu wiedzy z założonym planem oraz wskazaniu sposobów działania zmierzającego do osiągnięcia postawionego celu. Ocenic i skontrolować ucznia można za pomocą różnych metod i form kontroli. Potrzebna jest również stała i bezpośrednia oraz dokonywana w długim okresie czasu obserwacja uczniów na katechezie. Ogniwo kontroli i oceny jest bardzo ważne w procesie nauczania, a przemawiają za nim następujące racje:

- 1) społeczne;
- 2) psychologiczne (potrzeba orientacji podmiotu w czynionych postępach, potrzeba społecznego uznania dla efektów wykonywanej pracy, potrzeba stwierdzenia własnych możliwości);
- 3) pedagogiczne (wykrycie braków w poznanym materiale, doskonalenie samego procesu nauczania, przygotowanie uczniów do rzetelnego wypełniania obowiązków w przyszłości).

1. Definicja oceny i jej właściwości

Przez **ocenę** rozumiemy wszelką opinię wyrażoną gestem, słowem, mimiką i stopniem. Przedmiotem oceny powinny być: ilość i jakość prezentowanych wiadomości, zainteresowanie przedmiotem, stosunek do przedmiotu, pilność i systematyczność. Ocena dotyczy nie tylko sprawdzania wiadomości, ale i umiejętności, zdolności twórczych, rozwoju zainteresowań, motywacji do uczenia się, a głównie kształtowania cech charakteru, odpowiedzialności za swe czyny, dokładności, wytrwałości, pracowitości i kultury osobistej. Należy bezwzględnie odróżniać zachowanie uczniów od ich postępów w nauce i oceniać je sprawiedliwie. Według *Dyrektorium katechetycznego Kościoła katolickiego w Polsce*: „podstawą wystawienia oceny szkolnej w nauczaniu religii jest wiedza ucznia, jego umiejętności, a także aktywność, pilność i sumienność” (DKP 83). Najważniejsze w ocenianiu jest określanie wymagań, poznanie osobowości ucznia, uwzględnienie możliwości i docenienie postępów. Najtrudniejsze jest określenie kryteriów szczególnie przy odpowiedziach ustnych, sprawiedliwość i obiektywizm, odrzucenie emocji. Trudność oceniania wiąże się z tym, że wystawiane oceny (stopnie) tylko wówczas mają wartość pedagogiczną, gdy są słuszne zarówno z punktu widzenia wymagań społecznych, jak ze stanowiska nauczyciela oraz ze stanowiska uczniów.

Wrażliwość uczniów na ocenę zależy od tego, czy jest obiektywna i sprawiedliwa, ale także od tego, czy uczniowie odnoszą się do nauczyciela z szacunkiem. Zależy również od tego, czy nauczyciel nie szafuje zbyt oceną. Wrażliwość na ocenę wzrasta niewspółmiernie wówczas, gdy poprzedza ją rzetelna kontrola, gdy towarzyszy jej określony sens społeczny, tzn. gdy dotyczy wysiłków ucznia związanych z troską zespołu klasowego o wyniki nauczania, gdy wreszcie uczniowie rozumieją zasady oceniania, to znaczy kryteria i normy ocen odpowiedzi ustnych oraz prac pisemnych. Sprawdzanie postępów uczniów powinno być przeprowadzane regularnie. Częstsza kontrola zmusza uczniów do nadążania za materiałem oraz dostarcza informacji odnośnie do stopnia przyjęcia go, a nauczycielowi umożliwia powtórzenie niektórych partii materiału, jeśli postępy są niezadowalające. Systematyczne informowanie ucznia o wyniku uczenia się

jest niezbędne dla podnoszenia skuteczności tego działania. Stawianie ocen z religii nie sprzeciwia się zasadom teologicznym i pedagogicznym, jeśli nie prowadzi do antagonizowania grupy, a staje się bodźcem intensywniejszej pracy.

Ocenianie jest trudne także ze względu na wielość czynników, które składają się na obiektywną i sprawiedliwą ocenę uczniów. Istnieje przecież realne niebezpieczeństwo, że zbyt subiektywna i niesprawiedliwa ocena może zniechęcić katechizowanych nie tylko do nauki i katechety, ale nawet do Pana Boga. Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski podkreśla, że dzięki ocenianiu na religii można: systematycznie informować ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych oraz o postępach w tym zakresie; udzielać uczniowi pomocy w samodzielnym planowaniu jego rozwoju; motywować ucznia do dalszych postępów w nauce; dostarczać rodzicom (prawnym opiekunom) i nauczycielom informacji o postępach, trudnościach w nauce oraz o specjalnych uzdolnieniach ucznia. Ocenianie na katechezie umożliwia również katechecie doskonalenie organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

1.1. Kryteria oceny

Ocenianie jest pożyteczne dla rozwoju osobowości ucznia. Przyczynia się do zaspokojenia różnych potrzeb oraz do lepszego poznania siebie przez informacje o wartościach i słabościach spostrzeganych oraz ocenianych przez nauczyciela. Z dydaktycznego punktu widzenia kontrola i ocena informują o stopniu zapamiętania i rozumienia przekazywanych treści. Ocena z nauki religii powinna pomagać uczniom w systematycznym i krytycznym osobistym procesie przyswajania wiedzy i kultury.

Przedmiot oceny zawiera w sobie wiele składników, które nazywamy kryteriami. Są one: poznawcze, kształcące i wychowawcze. W ustaleniu kryteriów oceny trzeba wziąć pod uwagę:

- wymagania programowe;
- poziom klasy, który jest inny dla każdej klasy, co utrudnia określenie tych samych norm oceny;
- możliwości intelektualne ucznia;
- wkład pracy ucznia;
- opinię o uczniu;
- sytuację rodzinną;
- uwarunkowania środowiskowe (duże miasto, mała wieś).

Kryteria nie są jednoznaczne dla ucznia zdolnego i słabego. Ocenianie powinno być jawne i sprawiedliwe. Elementy, które należy uwzględnić to:

- zasób wiadomości;
- zainteresowanie przedmiotem;
- stosunek do lekcji – zeszyt, aktywność;
- pilność i systematyczność;
- umiejętność zastosowania poznanych wiadomości w życiu;
- postawa.

FUNKCJE DYDAKTYCZNO-WYCHOWAWCZE OCENY

Ocena spełnia swoją rolę, kiedy nauczyciel posługuje się nią rozsądnie, świadomie i z dużą dozą wyobraźni co do skutków. Musi być trafna i rzetelna. Ma wartość, gdy jest słuszna w oczach nauczyciela i ucznia. Można wyróżnić następujące podstawowe funkcje oceny: diagnostyczna i diagnostyczno-informacyjna, motywacyjna, wychowawcza, psychologiczna, selekcyjna, społeczna.

– **Funkcja diagnostyczna i funkcja diagnostyczno-informacyjna.**

Zastosowanie tych funkcji pozwala określić kompetencje ucznia i zaplanować zmiany w procesie dydaktycznym. Katecheta powinien dostosować swoją funkcję do możliwości uczniów, wyzwalając aktywność i samodzielność uczniów w posługiwaniu się opanowaną wiedzą, której jednak nie można sprowadzać tylko do przedmiotu, ale trzeba przybliżać treść wiary w kontekście życia oraz świadectwa świadków wiary i Ojców Kościoła, jak również dokumentów Kościoła. Katecheci powinni korzystać z różnych metod pracy, np. prowadzenie dialogu, organizowanie zajęć praktycznych w grupach i aktywizowanie uczniów do zdefiniowania postawionego problemu na początku katechezy na podstawie zdobytych informacji. Funkcja diagnostyczno-informacyjna polega na dostarczeniu informacji o stopniu opanowania treści kształcenia i znajomości zagadnienia. Właściwe rozpoznanie stanu osiągnięć ucznia w zakresie wiadomości, umiejętności i uzdolnień ucznia umożliwia ukierunkowanie dalszej pracy.

– **Funkcja motywacyjna.** Systematyczne interesowanie się postępami uczniów stanowi motywację dla nich, natomiast nauczycielowi pozwala zauważyć braki i niedociągnięcia, ustalić ich przyczyny i prowadzi także do oceny własnej pracy katechetycznej. Stopień jest elementem motywującym do działania. Uczeń żąda świadectwa pewności o własnym rozwoju i postępie. Kontrola wyników nauczania mobilizuje uczniów do wysiłku oraz pozwala im na głębsze przyswojenie wiadomości i umiejętności. Podczas sprawdzania wiadomości uczniowie przysłuchują się odpowiedziom kolegów, dzięki czemu utrwalają swoje wiadomości, które opanowali dobrze, a otrzymują informacje o tym, nad czym muszą jeszcze pracować.

– **Funkcja wychowawcza.** Ocena powinna uwzględniać wniesiony przez ucznia wkład pracy i jego zaangażowanie. Kształtuje u uczniów krytyczne odniesienie do własnej pracy, siłę woli, dokładność i wiarę we własne możliwości. W związku z tym ważna jest pomoc katechety w rozwijaniu zdolności u uczniów do samodzielnej oceny postępów.

– **Funkcja psychologiczna.** Obejmuje rozwój całościowy ucznia. Powinna uwzględniać kontekst zdrowia psychicznego i fizycznego odnośnie do oceny możliwości w zakresie logicznego myślenia, zapamiętywania, samodzielnej pracy nad korzystaniem z podręcznika, wykonywaniem poleceń, prawidłowego zrozumienia poznawanych treści.

- **Funkcja selekcyjna.** Funkcja ta odróżnia uczniów przygotowanych do dalszej nauki od tych, którzy jeszcze nie zdobyli odpowiednich umiejętności. Decyduje o promocji do następnego etapu edukacyjnego. Funkcja selekcyjna nie dotyczy lekcji religii.
- **Funkcja społeczna.** Powinna kształtować stosunki w klasie, określać predyspozycje ucznia do dalszej nauki.
- **Funkcja klasyfikująca.** Stosowana jest w systemie punktowym. Spełnia swoją rolę przy ocenie stopnia opanowania wiedzy w różnych momentach procesu nauczania i przy porównaniu osiągnięć uczniów do standardów¹²¹.

RODZAJE OCEN

Jest wewnętrzną potrzebą każdego człowieka, aby jego praca była oceniana i nagradzana. Ocena mobilizuje do wypełniania obowiązków i motywuje ucznia do pracy. Pojęcie oceny w nauce religii jest szerokie, bowiem zastosowania poznanej prawdy w życiu i postępów nie można odmierzyć i obliczyć matematycznie. W. Kubik przypomina, że w kontroli i ocenie na katechezie „chodzi o spotkanie podsumowujące, o rodzaj rewizji życia, podczas którego uczniowie mogliby uświadomić sobie postęp i regres w poznawaniu słowa Bożego oraz stopień wcielania tego słowa w życie”¹²². Katecheci, oceniając wiedzę religijną katechizowanych, pamiętają, że celem nadrzędnym ich wysiłków dydaktycznych jest rozwój żywej wiary uczniów i zgodność postępowania z przyjętą wiarą.

1. Ocena opisowa

Ocena opisowa polega na przekazaniu uczniowi pewnego opisu jego postępów według przyjętych zasad¹²³. Na ocenę opisową składa się m.in.: poziom wiedzy, pracowitość, samodzielność, systematyczność, udział w konkursach i olimpiadach, uczestnictwo w pracach różnych grup, postępy w zakresie formowania postaw, stopień samorealizacji i poczucia odpowiedzialności. Ocena opisowa stwarza szansę poszerzenia kontaktów między uczniami, nauczycielami i rodzicami. Pozwala poznać i rozwijać osobowość uczniów, zaznajamiać się z ich problemami i postawami oraz lepiej kierować ich rozwojem. Dostarcza informacji o poziomie wiedzy i umiejętności, udziale w konkursach i olimpiadach oraz uczestnictwie w życiu wspólnoty klasowej i innych grup. Skierowana w formie listu przedstawia osiągnięcia i braki. Forma oceniania, która jest wyrażona cyfrą, mówi jedynie, że wiedza i umiejętności ucznia były na przykład dostateczne czy dobre. Dziecko, jak również jego rodzice, nie uzyskują informacji o tym, co trzeba zrobić, by podwyższyć poziom wiedzy czy umiejętności. Możliwości

¹²¹ Por. S. Łabendowicz, *Ocenianie katechizowanych na podstawie literatury pedagogiczno-katechetycznej*, ZFK 11 (2003) nr 3, s. 73–74.

¹²² W. Kubik, *Proces dydaktyczny...*, s. 79.

¹²³ Por. B. Niemierko, *Między oceną...*, s. 212–213; K. Chałas, *Klasa autorska i jej implikacje edukacyjne*, w: *Mikrosystem wychowawczy klasy autorskiej*, red. taż, Lublin 1997, s. 4, 20.

takie stwarza ocena opisowa. Posługując się nią, nauczyciel przedstawia uczniowi jego osiągnięcia, a jednocześnie wskazuje na niedociągnięcia i podpowiada sposoby ich uzupełniania i wyrównywania. Formułując tę ocenę, należy posługiwać się opisem. Forma wypowiedzi może być dowolna, np. w postaci listu do dziecka, listu do jego rodziców, ogólnej charakterystyki wiadomości i umiejętności, komentarza.

W celu jak najpełniejszego sformułowania oceny opisowej przydatne są dodatkowe informacje o dziecku, zebrane o nim od początku wspólnych spotkań. Na możliwości intelektualne ucznia rzutują w znacznym stopniu jego warunki domowe, rodzina, stan zdrowia czy pozaszkolne czynniki wspierające bądź ograniczające wszechstronny rozwój. Podstawową funkcją każdej oceny jest kształcenie w dzieciach właściwej motywacji. Ma ona mobilizować i zachęcać do wzmożonego wysiłku w podejmowaniu trudności. Mając to na uwadze, trzeba tak ułożyć opis, aby wzbudzał w dziecku optymizm i otwierał przed nim perspektywę możliwości. Kolejną rolą oceny opisowej jest diagnozowanie osiągnięć, tzn. określenie stopnia opanowania wiadomości i umiejętności. Uwzględnić należy jednocześnie przejawy rozwoju dziecka, odpowiadając na pytanie, czy dokonują się w nim zmiany oraz w jakim kierunku i w jakim zakresie. Z tymi zagadnieniami łączy się ściśle trzecia funkcja, jaką jest prognozowanie. Polega ono na przewidywaniu, że uczeń, przy określonym poziomie wiedzy, będzie w stanie czynić dalsze kroki na drodze do wyznaczonego celu. Do zadań oceny opisowej należy również uruchamianie w uczniach refleksji nad sobą, czyli nauka samokontroli i samooceny. Samoocena ma znaczący wpływ na zachowanie się ucznia w szkole wobec nauczycieli i uczniów¹²⁴. Stosowana na katechezie czyni z katechizowanego partnera katechety i przez to pomaga w osiąganiu rozwoju wiary. Wyrabia krytycyzm, wzmacnia odpowiedzialność za własne dążenie do doskonałości. Samokontrola i samoocena kształtują osobowość chrześcijańską, stając się swoistym rachunkiem sumienia¹²⁵.

2 Ocena punktowa

Dobrze skonstruowany system punktowy jest klarowny i pozwala na konsekwentne stosowanie ustalonych kryteriów oceny. System ten wymaga poświęcenia dużej ilości czasu. Chcąc obiektywnie przydzielać punkty, należy nieustannie obserwować pracę i zachowania uczniów, robić notatki po każdej katechezie. Ocena semestralna lub na koniec roku szkolnego jest wystawiana poprzez zsumowanie punktów zdobytych w poszczególnych obszarach. Każdy uczeń na swojej karcie zapisuje gromadzone punkty, a nauczyciel zaznacza je w zbiorowej karcie¹²⁶. W ten sposób uczeń ma możliwość kontrolowania swoich osiągnięć. Zawsze na podstawie skali procentowej może obliczyć, jaką otrzymałby w danym momencie ocenę.

Najważniejsze cechy systemu punktowego oceniania:

¹²⁴ Por. S. Kulpaczyński, *Od oceny katechetów do oceny katechizowanych*, „Roczniki Teologiczne” 45 (1998) z. 6, s. 67–76.

¹²⁵ Por. S. Łabendowicz, *Ocenianie katechizowanych...*, s. 77.

¹²⁶ Por. M. Kajzer, *Ocenianie w katechezie piątej szkoły podstawowej*, Kat (2000) nr 2, s. 57–58.

- posiada jasne, zrozumiałe i jawne kryteria. Sprawia, że uczniowie wiedzą, za co i jak są oceniani;
- pozwala określać poziom opanowanych przez uczniów wiadomości, porównywać osiągnięcia ze standardami, wskazywać uczniom dalsze kierunki edukacji;
- pozwala ustalić mocne i słabe strony ucznia, wskazuje postępy;
- określa indywidualne potrzeby;
- wskazuje drogę dalszego rozwoju, stwarza możliwości zaprezentowania się ucznia poprzez różne obszary aktywności;
- pozwala kształtować tzw. umiejętności kluczowe;
- uczy samooceny i refleksji nad własną pracą;
- pozwala uwzględnić działania wychowawcze, sposoby motywacji uczniów, by otrzymać pożądane efekty;
- pomaga ukierunkować i wspomóc uczenie się;
- uczy systematycznej i wytrwałej pracy, ponieważ każdy zdobyty punkt przybliża otrzymanie wyższej oceny;
- pozwala w sposób jasny i wyraźny uzmysłwić uczniowi, w którym momencie nie wykazał się potrzebną w jego wieku odpowiedzialnością¹²⁷.

W systemie punktowego oceniania uczeń nie jest karany, lecz „nagradzany” otrzymywanymi punktami. W wypadku niepowodzenia uczniowie otrzymują niższe punkty zamiast oceny niedostatecznej. Za każdą dobrze wykonaną pracę – zarówno w domu, jak i na katechezie – dziecko otrzymuje odpowiednie punkty. Uczeń, który nie pracuje, nie może zbierać odpowiedniej liczby punktów i wtedy na koniec semestru otrzymuje ocenę niższą. Dzięki systemowi punktowemu nauczyciel może jasno i precyzyjnie określić, jakie uczeń posiada braki i pomóc mu je nadrobić. Odpowiednia analiza osiągnięć ucznia pozwala jednocześnie wskazać, co należy zrobić, by taka sytuacja się nie powtórzyła. W ten sposób uczymy ucznia odpowiedzialności i ponoszenia konsekwencji swoich czynów – zarówno dobrych, jak i złych.

W systemie punktowym uwzględnia się udział i osiągnięcia ucznia w konkursach i olimpiadach biblijnych. Uczniowie mniej zdolni mogą uzyskać najwyższe oceny, ponieważ istnieje możliwość wykonania dodatkowych prac i zdobycia potrzebnej liczby punktów. Ocena wystawiana na koniec semestru czy roku jest wynikiem współpracy ucznia i nauczyciela. Jeżeli po wszelkich staraniach nauczyciela, kontaktach z rodzicami, wychowawcą klasy i pedagogiem szkolnym uczeń dalej nie wykazuje chęci współpracy, trzeba ze względów wychowawczych wystawić najniższą ocenę. W uzasadnionych wypadkach skala ocen może być obliczana indywidualnie¹²⁸.

3. Zalecenia przy ocenianiu uczniów

W procesie oceniania uczniów należy przestrzegać następujących zasad:

- **zasada klarowności i konsekwentnego stosowania kryteriów** przy poszczególnych ocenach. Realizacja tej zasady wymaga przybliżenia uczniom

¹²⁷ Por. E. Kotkowska, *Dlaczego przekonałam się do systemu punktowego?*, Kat (2000) nr 2, s. 67–68.

¹²⁸ Por. M. Cogiell, *Opinia na temat oceny z nauczania religii w szkole*, Kat 43 (1999) nr 11, s. 2.

i rodzicom kryteriów wymagań i ocen. Trzeba unikać ciągłego zmieniania kryteriów w zależności od własnego nastroju, włączania do przyjętych i ogłoszonych kryteriów coraz to nowych elementów, nieprecyzyjnego stosowania ustalonych wcześniej kryteriów, zawyżania kryteriów uniemożliwiających spełnienie ich przez uczniów. Ważna jest jawność i uzasadnianie ocen przed klasą;

- **zasada równości uczniów wobec ustalonych kryteriów.** Nie wolno manipulować kryteriami ocen w zależności od sympatii bądź antypatii czy też wprowadzać własne kryteria wobec poszczególnych klas bądź uczniów;
- **zasada unikania błędów w sztuce oceniania.** Polega ona między innymi na czuwaniu, by nie dopuścić do oszustwa, np. ściągania, odrabiania zadania przez innych¹²⁹.

FORMY I RODZAJE KONTROLI POSTĘPÓW PRACY UCZNIA

Formy kontroli służą sprawdzaniu postępów i rezultatów pracy ucznia. W procesie kontroli dostrzega się występowanie dwóch prawidłowości: im bardziej jest ona obiektywna, tzn. zgodna z programem kształcenia i jego wymaganiami, tym lepiej spełnia swoją funkcję orientowania w wynikach i poziomie pracy uczniów oraz im częstsza i bardziej planowa, tym skuteczniej spełnia funkcję dyscyplinującą. Przedmiotem kontroli powinny stać się wszystkie elementy warunkujące efektywność procesu kształcenia, a więc następujące zakresy oddziaływania szkoły i aktywności uczniów: proces nauczania i uczenia się, gotowość samokształceniowa, proces wychowania, sprawy porządkowo-organizacyjne.

Proces nauczania i uczenia się. Kontrola winna obejmować wszystkie ogniwa procesu nauczania i uczenia się jako czynnik określający postępowanie nauczyciela oraz pracę ucznia. Dzięki temu praca nauczyciela staje się efektywniejsza i skuteczniejsza, a praca ucznia jest właściwie kierowana. Nie można kontrolować jedynie efektu końcowego procesu uczenia się, gdyż wymyka się wówczas spod kontroli zasadniczy przebieg tego procesu w trakcie jego trwania. Zakres tej kontroli wzbogacają czynności wstępne i końcowe, które pozwalają ocenić stopień przygotowania się ucznia do lekcji oraz określić rezultaty wspólnej pracy. Pozwala też wskazać uczniom na braki, które winny być uzupełnione.

Gotowość samokształceniowa. Należy poznać umiejętności i możliwości ucznia w zakresie logicznego myślenia, rozumienia, zapamiętywania, analizowania, syntetyzowania oraz umiejętności planowania i organizowania samodzielnej pracy, obserwacji, korzystania z lekcji i podręcznika, wykorzystywania źródeł wiedzy, pisemnego opracowania materiału, korzystania z pozatekstowych środków informacji (plansz, map, ilustracji, tabel, wykresów) i prawidłowego rozumienia poznawanych treści.

¹²⁹ Por. J. Król, J. Pielachowski, *Nauczyciel i jego warsztat pracy*, Poznań 1997, s. 87.

Proces wychowania. Ważne jest poznanie osobowości ucznia, jego poglądów, postępowania i udziału w życiu społecznym. Przedmiotem kontroli winno być wychowanie rozumiane jako działalność pedagogiczna składająca się z czterech integralnie powiązanych części: umysłowego, moralnego, fizycznego i estetycznego. Kształtuje u uczniów krytyczny stosunek do własnej pracy, świadomą dyscyplinę, siłę woli, pracowitość i dokładność, wiarę we własne siły i poczucie odpowiedzialności za wyniki pracy. Celem jest kształtowanie dojrzałej osobowości ludzkiej.

Sprawy porządkowo-organizacyjne. Obejmuje sprawy porządkowe i wyposażenia ucznia w materiały i pomoce naukowe. Należą tutaj: frekwencja, warunki pracy domowej, posiadanie podręcznika i zeszytu oraz niezbędnych materiałów.

1. Definicja i rodzaje kontroli

Kontrola jest ważnym elementem procesu nauczania, warunkującym jego skuteczność i efektywność. Spełnia zadania kształcące i kontrolne, informujące i motywujące, a także ważną rolę dydaktyczną i wychowawczą. Mobilizuje uczniów do wysiłku w głębszym przyswojeniu wiadomości i umiejętności. **W. Okoń** stwierdza, że kontrola wyników nauczania to ogół zabiegów nauczycieli mających na celu:

- 1) obserwację, analizę i ocenę postępów w nauce i zachowaniu zarówno pojedynczych uczniów, jak i klas oraz szkół, ale także wykorzystanie danych do dalszej optymalizacji pracy dydaktyczno-wychowawczej;
- 2) obserwację i ocenę czynności samokontrolnych uczniów i całych klas;
- 3) informację uczniów, rodziców lub innych osób odpowiedzialnych za wychowanie o postępach uczniów poprzez rzeczowe oceny, stopnie i świadectwa szkolne.

Na katechezie procesu kontroli wiedzy nie można ograniczyć jedynie do oceny posiadanej przez ucznia wiedzy, ale należy jeszcze wziąć pod uwagę: strukturę zdolnościowo-wyposażeniową ucznia, wkład jego pracy w zdobywanie wiedzy oraz środowisko społeczne. Kontrola jest bilansem wysiłku ucznia, osiągniętych kompetencji i postaw. Właściwa kontrola zapewnia utrwalenie oraz pogłębienie poznanych treści i przyswojenie poprawnych form działania dydaktycznego ze strony uczniów.

Metodą kontroli nazywamy sposób, w jaki nauczyciel realizuje cele i funkcje wyznaczone kontroli w procesie nauczania.

Wyróżnia się **dwie grupy form kontroli**:

- organizacyjne;
- dydaktyczne.

Formy organizacyjne dzielą się na:

- indywidualne;
- frontalne (dla całej grupy);
- kondensacyjne (łączenie kontroli frontальной z indywidualnym odpytywaniem poszczególnych uczniów).

W grupie **form dydaktycznych** wyróżniamy:

- bieżące (kontrola odbywa się na każdej lekcji);
- sporadyczne (kontrola w ściśle określonych sytuacjach dydaktycznych, np. na podsumowanie szerszego tematu, po przerobieniu większych partii materiału czy też pod koniec semestru, półrocza lub roku szkolnego).

Podczas kontroli można zorientować się, czy uczniowie posiadają systematyczne i trwałe wiadomości, umiejętności i nawyki. Kontrola nie może być jedynie formą egzekwowania wiadomości i umiejętności, ale powinna służyć poznaniu prawidłowości uczenia się, poziomu jakości myślenia, zainteresowań i postaw ucznia.

Systematyczna kontrola i ocena nadają procesowi charakter ciągły. Kontrola przeprowadzana przypadkowo i dowolnie daje mniejsze efekty dydaktyczne. Można wyróżnić następujące **rodzaje kontroli**:

- **kontrola wstępna** – celem jej jest dokonanie diagnozy wiedzy i umiejętności uczących się w początkowej fazie procesu kształcenia;
- **kontrola bieżąca** – stawia sobie jako cel sprawdzenie osiągnięć uzyskiwanych w trakcie trwania procesu kształcenia;
- **kontrola końcowa** – dotyczy pewnego etapu kształcenia i winna dać odpowiedź, na ile skuteczny okazał się prowadzony proces kształcenia (zdobywanie wiadomości, kształtowanie umiejętności i postaw). Może być przeprowadzona na zakończenie semestru i roku szkolnego;
- **kontrola dystansowa** – stawia sobie jako cel zbadanie stopnia trwałości przyswojonej wiedzy i nabytych umiejętności. Może być przeprowadzona po pewnym okresie od zakończenia procesu¹³⁰.

Można mówić o **konwencjonalnych (tradycyjnych) i technicznych sposobach kontroli (testy)**. Do pierwszych można zaliczyć metody ustne, pisemne, praktyczne i graficzne, natomiast do drugich: testy, szablony, wzorniki, maszyny dydaktyczne i programy komputerowe.

KONWENCJONALNE (TRADYCYJNE) SPOSOBY KONTROLI WYNIKÓW NAUCZANIA W KATECHEZIE SZKOLNEJ

W katechezie wyróżniamy następujące **tradycyjne metody kontroli**:

- a) układanie modlitwy według treści przeprowadzonej katechezy;
- b) wykonywanie map, rysunków, tabel;
- c) odpytywanie ustne – pytania mogą być proste, ale wymagające pamięciowej reprodukcji zapamiętanego materiału, albo problemowe, czyli takie, które wymagają refleksji intelektualnej;
- d) wypracowania pisemne – są stosowane przede wszystkim jako praca domowa (np. charakterystyka ważnej postaci, opis własnych przeżyć, rozwiązanie jakiegoś problemu).

¹³⁰ Por. K. Denke, *Ocenianie wiedzy uczniów*, „Życie Szkoły” 34 (1979) nr 9, s. 3–9.

1. Bieżąca kontrola ustna. Kontrola ustna polega na bieżącym sprawdzaniu wiadomości przez nauczyciela poprzez tzw. odpytywanie, rozmowę, opiniowanie wypowiedzi innych, dyskusję (pomiędzy nauczycielem a uczniem, pomiędzy nauczycielem a klasą, uczniów między sobą, uczniów między sobą i nauczycielem). Dobrze prowadzona kontrola bieżąca pozwala w porę zauważyć, że uczeń nie umie stosować pewnych reguł oraz nie rozumie pewnych pojęć i zagadnień.

2. Prace pisemne. Kontrola pisemna wymaga od ucznia większej samodzielności i lepszego przygotowania oraz umiejętności pisania wypracowań. Jest bardziej ekonomiczna jako forma frontalna, wprowadza mniejsze zdenerwowanie, rozwija umiejętność wypowiadania się na piśmie. Ta metoda kontroli umożliwia wielokrotną analizę pracy ucznia. Prace pisemne dzielimy na **domowe i klasowe** (zwane pospolicie klasówkami, gdy są pisane w zeszytach, lub kartkówkami, gdy uczniowie piszą na kartkach). Do prac domowych zaliczamy zadania pisane na określony temat, referaty do opracowania i wygłaszania w klasie, rozwiązania zadań lub ćwiczeń.

3. Posługiwanie się książką. Posługiwanie się książką w procesie kontroli i oceny, a na katechezie w szczególności Pismem Świętym, pozwala sprawdzić umiejętność korzystania z niej, streszczenia, wnioskowania o najważniejszych przesłankach, zaznajamiania z dostępnymi materiałami.

4. Ćwiczenia praktyczne. Wykonywanie ćwiczeń praktycznych jest szczególnie wartościowym sposobem sprawdzania wiadomości, umiejętności i nawyków. Świadczy o stopniu opanowania treści programowych i umiejętności wykorzystania w praktycznym działaniu. W trakcie ich stosowania uczeń zostaje zobowiązany do wykonania różnych czynności praktycznych.

5. Kontrola graficzna. Kontrola graficzna łączy wypowiedź pisemną z ustną i pozwala poznać stopnie zrozumienia uogólnień oraz umiejętność sporządzania schematów, wykresów i szkiców. Ta metoda nie tylko obrazuje zdolność myślenia abstrakcyjnego, ale także uczy posługiwać się modelami i schematami oraz ułatwia rozumienie skomplikowanych zagadnień.

6. Obserwacja uczniów w toku ich pracy. Obserwacja uczniów w toku ich pracy dostarcza dodatkowych danych o umiejętności zorganizowania sobie pracy, sposobie zabierania się do niej, pracowitości i samodzielności. Obserwacja pozwala dochodzić do sądów, mających być odpowiedzią na postawione sobie pytanie.

TECHNICZNE SPOSOBY KONTROLI

Stosowanie testów w procesie kontroli uczniów ma bardzo wiele zalet, gdyż wymaga orientowania się w całym materiale. Testy odznaczają się też pewnymi wadami, gdyż mierzą tylko wyniki i nie pozwalają na prześledzenie operacji myślowych, które towarzyszą uczniowi. Testy umożliwiają rozeznanie poziomu posiadanej wiedzy przez ucznia, ale nie ukazują perspektywy dalszego rozwoju oraz sposobów zlikwidowania braków w wiedzy ucznia. Dlatego też w procesie kontroli materiału należy stosować różne metody, takie jak: ustne wypowiedzi, pisemne prace oraz konkretne działania ucznia.

Rozróżniamy następujące **rodzaje testów**:

- test luk – polega na uzupełnianiu przez ucznia pozostawionych w tekście wolnych miejsc;
- test wyboru – uczeń ma podkreślić spośród kilku odpowiedzi tylko prawidłową;
- test rozpoznania – uczeń ma określić, które z podanych zdań są prawdziwe, a które fałszywe;
- test przypomnienia – udzielanie właściwej odpowiedzi na pytanie dotyczące dawniej opracowanego materiału;
- test systematyzacji – polega na ułożeniu przez ucznia podanego materiału w pewnej logicznej kolejności;
- test identyfikacji – badany uczeń ma rozpoznać, co przedstawia przedmiot, rysunek, obrazek itp.;
- test swobodnej odpowiedzi – badany odpowiada szerzej, opisowo, na postawione pytania¹³¹.

Zalety kontroli przy użyciu testów:

- wysoki poziom obiektywizmu w porównaniu z innymi sposobami kontroli;
- dobra czytelność kryteriów oceny;
- możliwość udokumentowania oceny;
- łatwość opracowania statystycznego wyniku pomiaru;
- krótki czas, w jakim dokonuje się kontroli.

Wady kontroli i oceny przy pomocy testów:

- duża pracochłonność i czasochłonność przygotowania dobrego testu;
- ograniczona możliwość sprawdzenia umiejętności;
- możliwość przypadkowego wyboru odpowiedzi;
- jednostronność i schematyczność konstrukcji.

Przed przystąpieniem do przeprowadzenia kontroli metodą testu trzeba dobrze przemyśleć test pod względem merytorycznym oraz planowanego przydziału punktowego za udzielone odpowiedzi. Należy tak skonstruować test, by odpowiedzi były wyrazem posiadanych wiadomości, a nie zgadywaniem. Poprawnie przygotowany zestaw pytań testowych służy pomiarowi wyników nauczania.

¹³¹ J. Szpet, *Dydaktyka katechezy*, Poznań 1999, s. 230.

SPRAWDZANIE ZADANIA DOMOWEGO I WIADOMOŚCI

Mimo że sprawdzanie zadania domowego i sprawdzanie wiadomości są osobnymi zagadnieniami, to wielokrotnie sprawdzenie zadania domowego jest jednocześnie sprawdzeniem wiadomości. Regularne sprawdzanie zadania domowego wdraża ucznia do systematyczności. Często zadanie domowe jest przedłużeniem pracy ucznia nad podjętym na lekcji tematem. Pozwala uczniom ustosunkować się do poznanych treści, pogłębić je, a dla nauczyciela jest sprawdzianem opanowania przez ucznia podanego materiału i umiejętności przekazania go swoimi słowami. Może się zdarzyć tak, że uczniowie z jakichś powodów nie odrobili zadania. Jeśli ma to miejsce w przypadku całej klasy, to albo zadanie okazało się zbyt trudne lub czasochłonne (np. w sytuacji przeciążenia uczniów pracami domowymi z innych przedmiotów), albo zwyczajnie brak pracy domowej jest wyrazem buntu i dezaprobaty dla nauczyciela. W innym przypadku może okazać się, że niektórzy uczniowie zgłaszają i usprawiedliwiają brak zadania domowego. Jeżeli zdarza się to w ich przypadku pierwszy raz, wskazane jest przyjęcie tego usprawiedliwienia, oczywiście pamiętając, aby przy kolejnej takiej sytuacji uczniowie nie nadużywali zaufania i wyrozumiałości nauczyciela. Niezbędna jest tu konsekwencja, która z pewnością jest elementem budującym autorytet nauczyciela. Oczywiście idealną jest sytuacja, gdy wszyscy uczniowie wykonali zadanie domowe. Nauczyciel powinien dostrzec ich wysiłek. Dobrze jest przynajmniej przez chwilę zajrzeć do wszystkich zeszytów bez wczytywania się w treść i stawiania ocen. Po takim wizualnym sprawdzeniu można wybrać kilku uczniów i poprosić ich o odczytanie swojej pracy. Tak czynimy w przypadku zadania pisemnego. Gdy chodzi o sprawdzenie zadania wychowawczego, proponuje się swoistą formę rachunku sumienia. Katechizowani w myśli odpowiadają Bogu, jak wykonali polecenie katechety. Jeżeli tego nie uczynili, zachęcamy ich do przeproszenia Pana Boga i postanowienia nadrobienia tych zaległości.

POMIAR DYDAKTYCZNY

Jednym z narzędzi badawczych, określających poziom osiągnięć edukacyjnych, jest pomiar dydaktyczny. Jest on elementem procesu ewaluacji. Pomiar dydaktycznym nazywamy pomiar osiągnięć szkolnych, czyli sposób sprawdzania wyników procesu dydaktycznego, odznaczający się odpowiednią ścisłością. Pomiar „polega więc na porównywaniu stanu oczekiwanego (pożądanego) w szkole ze stanem istniejącym w rzeczywistości – stanem faktycznym”. Odnosząc określenie pomiaru do rzeczywistości szkolnej, można powiedzieć o pomiarze osiągnięć szkolnych, polegającym na uściślonym sprawdzaniu i ocenianiu osiągnięć poznawczych, jakie zostały uzyskane przez uczniów w procesie nauczania-uczenia się. W toku tego pomiaru ma miejsce porównywanie wiadomości i umiejętności uczniów z ustaloną normą, a w szczególności z zakładanymi na początku roku szkolnego celami operacyjnymi opisującymi wyniki, które mają być uzyskane

przez uczniów¹³². Pomiar dydaktyczny z definicji jest pomiarem osiągnięć szkolnych, dających informacje o postępach ucznia lub grupy uczniów. Jego celem jest zmierzenie i ocenianie postępów i osiągnięć uczniów o charakterze poznawczym, czyli sprawdzanie i ocenianie ich umiejętności i wiadomości, nabytych zgodnie z realizowaną podstawą programową. Ocenie poziomu osiągnięć poznawczych ucznia w zakresie realizowanego programu nauczania jest przyporządkowany symbol określający ten poziom w wybranej skali osiągnięć. Zasady przyporządkowania powinny być ustalone i możliwie dokładnie przestrzegane. Do najczęściej stosowanych sposobów dokonywania pomiaru dydaktycznego należą: „badanie wyników nauczania, rozmowa, ankietowanie, obserwacja, analiza dokumentów, badanie prac uczniów, wywiad, przegląd, lustracja, hospitacja, wizytacja, analiza danych statystycznych, samoocena”. Aby dokonać pomiaru osiągnięć ucznia, stosujemy odpowiednie narzędzia pomiarowe, jak np. test osiągnięć szkolnych, kwestionariusze, listy pytań, ankiety, arkusze obserwacji, arkusze diagnostyczne, scenariusze rozmów, karty hospitacji, sprawdziany. Pomiar dydaktyczny jest niezbędny przy obiektywnym i rzetelnym ocenianiu osiągnięć umiejętności uczniów. Ocena poziomu osiągnięć z danego przedmiotu powinna uwzględniać jedynie wiedzę i umiejętności uczniów. Celem tej czynności jest nie tylko stwierdzenie, w jakim stopniu uczniowie opanowali materiał nauczania, lecz także porównanie wyników poszczególnych uczniów. Cel ten można osiągnąć tylko wtedy, gdy wyniki przedstawi się dostatecznie ściśle, a więc dokona się pomiaru dydaktycznego. Dynamiczne zmiany zachodzące w edukacji dzieci i młodzieży wymagają od nauczycieli – wychowawców, w tym także od katechetów – wielu nowych kompetencji. Także obecność nauki religii w środowisku szkolnym pociąga za sobą zmianę wymagań i wyzwań – i to zarówno w ich ilościowym, jak i jakościowym aspekcie. Zwraca się szczególną uwagę na efektywność nauczania i wychowania, a także poszukuje różnych form i metod, które pozwalałyby poznać, w jakim stopniu zostały zrealizowane zakładane cele operacyjne, czyli jakie są osiągnięcia uczniów. Skuteczna i efektywna praca katechety przyczynia się również do podniesienia poziomu jakości pracy szkoły w różnych jej obszarach. Stąd konieczność dokonywania ze strony katechetów systematycznego, planowego i permanentnego pomiaru dydaktycznego w katechezie. Na podstawie ogólnych założeń dotyczących mierzenia jakości pracy szkoły można określić istotę pomiaru na katechezie, jego zakres, cele i metody. W tak rozumianym pomiarze zwraca się uwagę nie tylko na wiadomości i umiejętności uczniów, ale także na zaspokajanie potrzeb związanych z wiarą, rozwojem religijnym, poszukiwaniem sensu życia i przejawianą przez uczniów aktywność w toku katechezy. Taki pomiar odnosi się też do katechety i wówczas jest formą oceny czynności edukacyjnych podejmowanych przez katechetę. Wyniki uzyskane w toku pomiaru mogą służyć katechezie do planowania kolejnego cyklu zajęć czy też do dokonania zmian w procesie nauczania i wychowania, aby podwyższyć poziom efektywności. Mówią o aktualnych potrzebach katechezy i jej uczestników. Niezależności sytuacji pomiarowej sprzyja przestrzeganie

¹³² A. Zellma, *Pomiar efektywności edukacyjnej w katechezie*, [Kat 1 \(2002\)](https://www.katecheta.pl/Archiwum/2002/Katecheta-1-2002/VERBA-DOCENT/Pomiar-efektywnosci-edukacyjnej-w-katechezie), <https://www.katecheta.pl/Archiwum/2002/Katecheta-1-2002/VERBA-DOCENT/Pomiar-efektywnosci-edukacyjnej-w-katechezie>, z dn. 26.03.2019.

dwóch następujących zasad organizacji pomiaru dydaktycznego:

1. rozdzielenie sprawdzania osiągnięć od kształcenia;
2. rozdzielenie oceniania osiągnięć od kształcenia.

KORELACJA W NAUCZANIU RELIGII KATOLICKIEJ

Korelacja nauki religii z edukacją szkolną jest twórczością o charakterze integrującym, dialogicznym, współdziałaniowym, uzupełniającym lub korygującym. Połączenie treści objawienia i wiedzy z zakresu innych przedmiotów szkolnych stanowi propozycję interpretacji rzeczywistości stworzonej i niestworzonej jednocześnie w świetle wiary i nauki. Przy czym w kształtowaniu wiary treściom szkolnych przedmiotów trzeba przyznać rolę zewnętrzną i pośrednią. Mogą one i powinny interpretować oraz wyjaśniać prawdy objawione pomocniczo. Katechetyczna rola nauki religii w szkole spełnia tu natomiast funkcję hermeneutyczną. Czuwa, aby prawdy objawione i treści wiary oraz nauka Kościoła nie zostały podporządkowane wynikom nauk świeckich. W przeciwnym razie *scjentyzm* mógłby zniekształcić objawienie i doprowadzić do religii wyłącznie naturalnej. Błędem jest też próba niekompetentnego „zapanowania” nauką teologiczną nad treściami nauk szczegółowych. Wówczas *fideizm* prowadziłby do błędów obiektywnych. Dlatego tak istotna w edukacji jest współpraca i synteza nauki wiary zarówno z naukami ścisłymi, jak i humanistycznymi. Treści nauczania religii i treści innych szkolnych przedmiotów należy łączyć, uzupełniać lub korygować, tak, aby wspomagały kształcenie i wychowanie ucznia. Nie powinno się treści poszczególnych przedmiotów utożsamiać ani też całkowicie rozdzielać czy też podporządkowywać wzajemnie. Trzeba zachować i respektować autonomię dziedzin, dążąc do ich twórczego i harmonijnego powiązania. Religia, a zatem i katecheza nie jest ucieczką od rzeczywistości, lecz jest istotną więzią osoby ludzkiej ze światem i Bogiem. Wiąż ta ma charakter prozopoiczny należący do świata wewnątrzsobowego.

1. Korelacja w edukacji szkolnej

Pojęcia korelacja i ścieżka edukacyjna stały się bardziej bliskie katechetom po wprowadzeniu *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*¹³³ i *Programu nauczania religii*¹³⁴ w 2001 roku. Wcześniej wykorzystanie wiedzy z różnych przedmiotów w katechezie szkolnej zależało bardziej od intuicji i spontanicznej decyzji nauczyciela religii. Ostatnie reformy w polskiej oświacie przyniosły nową *Podstawę programową kształcenia ogólnego*¹³⁵. Na tej podstawie została znowelizowana

¹³³ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2001.

¹³⁴ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii*. Kraków 2001.

¹³⁵ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*. Dz. U. z 2003 nr 4 poz. 17.

*Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*¹³⁶, a także został zmieniony *Program nauczania religii w przedszkolach i szkołach*¹³⁷. Jak wyjaśnia Piotr Tomasik, koordynator Biura Programowania Katechezy¹³⁸, „(...)zrozumiałe jest zatem, że bardzo zasadnicza zmiana *Podstawy programowej kształcenia ogólnego* musi pociągać za sobą zmianę *Podstawy programowej katechezy*”¹³⁹.

W realizowanej od roku szkolnego 2009/2010 nowej *Podstawie programowej kształcenia ogólnego* „(...) jakoś korelacji w edukacji szkolnej uległa zmianie jedynie od strony formalnej (wszystkie treści o istotnym znaczeniu poznawczym i wychowawczym (...) zostały – odpowiednio do tematyki – rozpisane w programach poszczególnych przedmiotów szkolnych). Zakres problematyki w jej zasadniczej części pozostał bez zmian”¹⁴⁰ – podkreśla Anna Zellma. Nadal zadaniem korelacji jest wzbogacenie wiedzy ucznia treściami, które przyporządkowane są do różnych przedmiotów nauczania szkolnego. Nie chodzi tu jednak tylko o samą wiedzę. Anna Zellma, analizując *Rozporządzenie MEN w sprawie podstawy programowej*, wymienia wiele jeszcze innych korzyści. Uczeń w wyniku korelacji zdobywa umiejętność integrowania wiedzy z poszczególnych przedmiotów, a także wykorzystywania jej do rozwiązywania problemów pojawiających się w czasie innych zajęć czy zadań edukacyjnych. Zintegrowana wiedza z różnych przedmiotów pozwala uczniom również poznawać i interpretować poszczególne elementy rzeczywistości z punktu widzenia innych dyscyplin. W całościowym ujmowaniu wiedzy uczniowie wspierani są przez nauczycieli, którzy nie tylko przekazują treści poszczególnych przedmiotów, ale rozwijają umiejętności i kształtują postawy, które wynikają z poznanej prawdy. Istotą korelacji edukacji szkolnej jest nie tyle spójność programowa i wielopredmiotowa znajomość treści, lecz także „wspieranie uczniów we wszechstronnym rozwoju, obejmującym całą osobowość, m.in. intelekt, emocje, postawy, przekonania, zainteresowania, talenty, charakter, temperament, uzdolnienia”¹⁴¹. Ten zintegrowany proces przekazywania wiedzy, biorący również pod uwagę predyspozycje uczniów danej grupy, ma prowadzić do harmonijnego i wszechstronnego rozwoju uczniów¹⁴². Interdyscyplinarna wiedza i zintegrowane treści oraz spójność programów nauczania, programów wychowawczych, programów profilaktyki, wdrożenie indywidualnych i zespołowych pakietów edukacyjnych z zastosowaniem technologii informacyjnej będzie wspierać uczniów w całokształcie ich

¹³⁶ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010.

¹³⁷ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*. Kraków 2010.

¹³⁸ Biuro Programowania Katechezy przy Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski.

¹³⁹ P. Tomasik. *Informacja na temat przewidywanych zmian w programach i podręcznikach katechetycznych*. „Katecheta” 53:2009 nr 6 s. 72.

¹⁴⁰ A. Zellma. *Nowa formuła korelacji w edukacji szkolnej i jej realizacja w nauczaniu religii*. „Katecheta” 55:2011 nr 5 s. 6.

¹⁴¹ Tamże s. 7.

¹⁴² Co warto wiedzieć o reformie programowej [online]. <http://www.konferencje.men.gov.pl/images/stories/reforma.pdf> [dostęp: 06.09.2011].

rozwoju¹⁴³. Integralność wiedzy z pewnością posłuży również spójnemu wychowaniu dzieci i młodzieży w sposób najbardziej odpowiadający naturze osoby ludzkiej.

2. Korelacja w nauczaniu religii

Dokumenty Kościoła katolickiego o katechizacji w wielu miejscach mówią o wzajemnych związkach zachodzących między edukacją szkolną a nauczaniem religii. Adhortacja apostolska Jana Pawła II *Catechesi tradendae* wymaga, by nauczanie religii w szkole „nawiazywało do pozostałych dziedzin nauki i wykształcenia, w tym mianowicie celu, by Ewangelia docierała do umysłu uczniów”¹⁴⁴, tak aby nauka, kultura i wiedza spotykały się w świetle wiary. *Dyrektorium ogólne o katechizacji* przypomina, że nauczanie religii w szkole powinno zmierzać do „wejścia w relacje z innymi dziedzinami wiedzy”¹⁴⁵, przy czym nie jako jeden z przedmiotów dodatkowych, lecz jako miejsce dialogu interdyscyplinarnego i konieczny element wychowania integralnego¹⁴⁶. Omawiając nauczanie religii w szkole, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* stwierdza, że powinno ono „wypełniać zarówno zadania postawione przez Kościół, jak i wybrane cele, wyznaczone przez szkołę”¹⁴⁷. Dokument zachęca również do powiązania – zgodnej z celami katechetycznymi – „treści nauczania religii z treściami pozostałych przedmiotów szkolnych”¹⁴⁸. Zalecana korelacja winna zachować funkcję integracyjną, uzupełniającą bądź polemiczną wobec treści i celów wychowawczych. Jeśli chodzi o zakres korelacji nauczania religii z edukacją szkolną – tę kwestię podejmuje znowelizowana *Podstawa programowa katechezy*, która wyjaśnia, że korelacja „ma uwzględniać te treści przedmiotów nauczania, które są istotne z punktu widzenia celów katechetycznych nauczania religii”¹⁴⁹. Nowy program katechetyczny zgodnie z założeniami *Podstawy programowej kształcenia ogólnego* rezygnuje z tzw. ścieżek edukacyjnych, przedmiotowych i międzyprzedmiotowych, a proponuje łączenie, uzupełnianie i scalanie treści z zakresu nauczania religii z innymi przedmiotami oraz blokami edukacyjnymi¹⁵⁰. Anna Zellma słusznie widzi kwestię korelacji na płaszczyźnie katechetycznej funkcji nauczania i wychowania. Nauczanie religii winno zatem uzupełniać i scalać treści oraz integrować cele wychowawcze. Ciekawym spostrzeżeniem Autorki jest również fakt, że o korelacji nauki religii z innymi przedmiotami szkolnym mówi tylko *Podstawa programowa katechezy*. Widać w tym uniwersalizm Kościoła i jego otwartą naturę. Natomiast *Podstawa programowa kształcenia ogólnego* pamiętała tylko o korelacji „świeckich” przedmiotów. Nie

¹⁴³ Por. A. Zellma. *Nowa formuła korelacji w edukacji szkolnej i jej realizacja w nauczaniu religii* s. 7-8.

¹⁴⁴ CT 69.

¹⁴⁵ DOK 73.

¹⁴⁶ Por. DWCH 70.

¹⁴⁷ PDK 82.

¹⁴⁸ PDK 83.

¹⁴⁹ Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010.

¹⁵⁰ Por. M. Gogolik. *Istotne zmiany w „Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce”*. „Katecheta” 55:2011 nr 6 s. 8.

znajdujemy w niej zapisu o korelacji przedmiotów szkolonych z nauczaniem religii¹⁵¹.

Dla katechetów to wielka mobilizacja, zobowiązanie i odpowiedzialność. Winni oni dobrze zapoznać się z nowym programem kształcenia ogólnego, jak również z zaleceniami nowego programu katechezy. Katecheci zatem muszą posiadać szeroką wiedzę, którą by następnie mogli odpowiednio łączyć i przekazywać. Ponadto potrzebna jest współpraca wszystkich nauczycieli w szkole, by określać wspólnie zakres korelacji przedmiotów.

3. Hermeneutyczna rola korelacji

Hermeneutyka najczęściej jest rozumiana jako sztuka tłumaczenia, wyjaśniania, interpretacji wszelkich znaków posiadających jakikolwiek sens i znaczenie. Zajmuje się głównie interpretacją tekstów, pism, języka oraz poprawnością, mechanizmami oraz skutkami zawartości poznanej¹⁵². Ponadto należy rozumieć ją, jako praktykę interpretacji, prowadzącą do rozumienia nie tylko tekstów, ale również jako zdolność rozumienia dziejów i całości zjawisk kulturowych pojętych jako ekspresje życiowe¹⁵³.

Jeśli chodzi o zagadnienie hermeneutycznej roli korelacji, to zasadniczo odnosi się ona do faktu poznania (wiedzy, treści) postrzeganego w relacji do osoby ludzkiej.

Wskazując na hermeneutyczną rolę korelacji, chcemy w niej widzieć nie tylko proces kumulacji treści w umyśle katechizowanego czy zintegrowanych czynności edukacyjno-wychowawczych, ale pewną sztukę interpretacji tej wiedzy w celu samopoznania i samowychowania. Niewątpliwie zintegrowana wiedza i programy wychowawcze umożliwiają wysoką umiejętność samokształcenia i współdziałania w środowisku szkolnym. Na pierwszym miejscu winna jednak znaleźć się umiejętność rozumienia człowieka, czyli zdolność do samopoznania i samorozumienia. W związku z tym osoba stanowi tu punkt wyjścia do rozumienia i interpretacji poznanych treści. Jest to założenie hermeneutyki personalistycznej, w której osoba pełni kluczową rolę w interpretacji jako swoisty kod rozumienia i pojmowania oraz jest podmiotem całego procesu poznawczego. To osoba poznaje, rozumie i scala wiedzę, wydarzenia, doświadczenia i fakty. Warto też dodać, że poznanie racjonalne i pozaracjonalne, język i świat poznawczy skupiają się również w osobie¹⁵⁴.

Korelacja zatem nie istnieje poza osobą, tak jak nie istnieje wiedza bez osoby. Wiedza jest dziełem człowieka – to człowiek odkrywa, tworzy, a przez to dochodzi do prawdy. Wprawdzie wiedza – z jednej strony – pomaga człowiekowi zrozumieć siebie samego oraz wiele aspektów życia i świata, ale ostatecznie to osoba jest interpretatorem tej wiedzy, czyli jest jej hermeneutą. Z drugiej strony wiedza nie jest tylko i wyłącznie interpretacją człowieka lub

¹⁵¹ Por. A. Zellma. *Nowa formuła korelacji w edukacji szkolnej i jej realizacja w nauczaniu religii* s. 8-9.

¹⁵² Por. M. Wojciechowski. *Hermeneutyka*. W: *Leksykon pedagogiki religii*. Red. C. Rogowski. Warszawa 2007 s. 222-226; P. Pasterczyk. *Hermeneutyka filozoficzna*. w: *Leksykon teologii fundamentalnej*. Red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej. Lublin-Kraków 2002 s. 467-475.

¹⁵³ A. Bronk. *Hermeneutyka*. EK VI k. 770.

¹⁵⁴ Por. K. Guzowski. *Hermeneutyka personalistyczna*. „Akcent” 16:1995 nr 3-4 s. 199-203.

dyskursem o nim, lecz jest również tworzeniem i transformacją. Przy czym osoba posiada zdolność do transcendowania wiedzy. Istnieje zatem prymat osoby przed wiedzą.

W związku z głębokim zapodmiotowaniem wiedzy w osobie należy stwierdzić, że nie można również mówić o korelacji treści bez osoby¹⁵⁵. Korelacja, której funkcją jest integrowanie nauczania i wychowania w środowisku szkolnym, zyskuje sens w osobie. Zarówno nauczanie, jak i wychowanie to dzieła osoby/osób, które są skierowane również do osoby/osób. W tym kontekście procesy integrujące, uzupełniające lub korygujące treści mają przede wszystkim służyć człowiekowi, który ze swej natury jest dociekliwy i dąży ku poznaniu. Poznanie ludzkie natomiast jest „całosobowe”. Nie ogranicza się tylko do sfery intelektualno-racjonalnej. Proces poznania polega na wewnętrznej korelacji przedmiotu (w tym wypadku wiedzy, treści) i podmiotu w osobie. To kognitywna pozytywna relacja podmiotu i przedmiotu zachodząca w osobie¹⁵⁶. Przy czym umysł rozumie w sensie nadrzędnym, osoba rozumie w sensie finalnym (ostatecznym). W przypadku korelacji transferowanie wiedzy z różnych przedmiotów i łączenie jej z treściami wiedzy religijnej pozwala człowiekowi odkryć swoją tajemniczą niezwykłość w myśli, świadomości, poznawaniu oraz przez rozum otwierać drogę do bycia sobą i drogę do Boga. Nawet objawienie religijne dane jest najpierw rozumowi – nie zaś uczuciu lub doświadczeniu – i wchodzi ono w życie osobowe przez rozum. Korelacja może więc pozytywnie organizować życie intelektualne katechizowanego i osobiste poznanie religijne; może porządkować naukowo całą świadomość chrześcijańską.

Osoba nie poznaje dla zabawy ani dla samej wiedzy. Poznaje przede wszystkim dla odnalezienia sensu osobowego. Dla pełnego spełnienia i realizacji swojego człowieczeństwa. Podobnie wiedza i wszelkie procesy integrujące ją w umyśle ucznia oraz twórczość wychowawcza służą osobie oraz jej dynamicznemu istnieniu. Pełniąc funkcję integrującą, uzupełniającą lub polemiczną, korelacja niejako wywołuje zjawisko heremenutyczne, czyli rozumienie i interpretowanie przez katechizowanego (z pomocą nauczycieli) powiązanych i poznawanych treści. Polega to na twórczym spotkaniu się trzech płaszczyzn: wiedzy – sensu – osoby.

Korelacja dla samej kumulacji zintegrowanej wiedzy jest niewystarczająca. Najpierw musi służyć samemu człowiekowi, czyli jego samopoznaniu i autointerpretacji, a następnie samorealizacji osobowości chrześcijańskiej w dziedzinie poznawczo-intelektualnej. Musi również służyć Kościołowi¹⁵⁷ – przez rzetelną naukową informację, tworzenie komunikacji wspólnoty, krystalizowanie pojęć i terminów, dostarczanie umiejętności do przenikania misterium chrześcijaństwa intelektem, rozumem i sercem.

¹⁵⁵ Chodzi tu zarówno o osobę katechety, który posiada kompetencje korelowania wiedzy, jak i o osobę katechizowanego, który posiada umiejętność scalania wiedzy przy wsparciu nauczycieli i katechetów.

¹⁵⁶ Zob. K. Wojtyła. *Teoria – praxis: temat ogólnoludzki i chrześcijański*. W: *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*. Red. T. Styczeń, W. Chudy, J. W. Gałkowski, A. Rodziński, A. Szostek. Lublin 2000³ s. 463-475.

¹⁵⁷ Por. Konferencja Episkopatu Polski. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*. Kraków 2010 s. 14.

Ogólnym celem korelacji w nauczaniu religii jest twórczość intelektualno-personalistyczna, stopniowo prowadząca katechizowanego do rozwijania umiejętności i kształtowania postaw służących urzeczywistnianiu swojego człowieczeństwa przez trwałe odniesienie do Osoby Chrystusa. Człowiek ma szansę wiele się nauczyć, jeśli przyjmie zarówno dane rozumu, jak też światło Objawienia. Stąd tak ważnym źródłem jest nauka i Osoba Jezusa Chrystusa. To On jest pierwszym Interpretatorem, głównym Hermeneutą i Katechetą. W Nim również Bóg i człowiek schodzą się w jeden byt osobowy.

Ostatecznie wszelkie działania zmierzające do integrowania nauczania i wychowania w szkolnej nauce religii winny dokonywać się w świetle tej Osoby, która „objawia w pełni człowieka samemu człowiekowi i odsłania przed nim jego najwyższe powołanie”¹⁵⁸. W ten sposób można powiedzieć, że dokonuje się „korelacja chrystyczna”. Odpowiada ona nadrzędnemu celowi katechezy. Pomaga katechizowanemu przy zastosowaniu wiedzy interdyscyplinarnej jeszcze bardziej i pełniej zrozumieć siebie w odniesieniu do Osoby Chrystusa. I tak korelacja może służyć katechezie, wzbogacając ją o wiadomości z zakresu nauk szczegółowych. Katecheza zaś służy „korelacji chrystycznej”, prowadząc do głębokiej zażyłości i zespolenia osoby katechizowanego z Osobą Chrystusa.

4. Pragmatyka korelacji

Katecheza z natury swojej bardziej skupia się na osobie niż na wiedzy – chociaż nie deprecjonuje ani wiedzy teologicznej ani powszechnej¹⁵⁹. Można powiedzieć, że „przebiega” ona w osobie i dotyka jednocześnie misterium Boga i człowieka. W ten sposób ma pomóc człowiekowi w odkryciu pełnego spektrum bycia osobą ludzką. Nauczanie i wychowanie prowadzi katechizowanego do samopoznania w świetle Boga, tak aby w trudzie samowychowania – jak uczył Jan Paweł II – „w pełni wyraziło się jego człowieczeństwo – ażeby się ono urzeczywistniło”¹⁶⁰ i realizowało „według miary daru Chrystusowego” (Ef 4, 7)¹⁶¹. Jest to proces prowadzący wychowanków do całoosobowego zjednoczenia z Bogiem, który udziela się w różnych relacjach osobowych, najpełniej zaś w przepowiadanym słowie, poprzez które „Bóg jako osoba staje przed człowiekiem”¹⁶², oraz w sakramentach, które uobecniają dzieło zbawcze i Osobę Chrystusa.

Spotkanie, które ma miejsce w katechezie nie jest spotkaniem z idea, wiedzą, zdaniem teologicznym, lecz jest spotkaniem z Osobą. Taka jest natura chrześcijaństwa, które Jan Paweł II oraz Benedykt XVI wyrażają w formule: „chrześcijaństwo jest Osobą”. Ta myśl i osadzona na niej personalistyczna interpretacja chrześcijaństwa uświadamiają, że bez żywej więzi z Jezusem Chrystusem nie ma wiary i życia chrześcijańskiego.

¹⁵⁸ KDK 22.

¹⁵⁹ Por. S. Chrost. *Model katechezy hermeneutycznej*. W: *Aktualne wyzwania katechetyczne*. Red. M. Majewski. Kraków 1997 s. 89.

¹⁶⁰ Jan Paweł II. *List do rodzin 'Gratissimam sane' z okazji Roku Rodziny 1994* nr 9.

¹⁶¹ Por. DOK 56.

¹⁶² F. Blachnicki. *Katechetyka fundamentalna* (Pisma Katechetyczne 2). Warszawa 2006 s. 84.

Wychowanie w wierze i wprowadzenie w osobowy związek z Chrystusem nie dokonuje się na katechezie przez prosty przekaz wiedzy, nawet najdokładniej sprawdzonej i pobożnej, lecz przez dostosowanie się i podporządkowanie się Prawdzie, „która nie jest ideą, ideologią czy sloganem, ale Osoba, Chrystusem, Bogiem”¹⁶³.

Wyjątkowość rzeczywistości chrześcijańskiej nie leży w systemie etycznym ani nawet w sztuce wyjaśniania istoty życia. Cały depozyt wiary, system podstawowych wartości moralnych w oderwaniu do Osoby Chrystusa jest co najwyżej wiedzą pozytywną. „Chrześcijaństwo nie jest jakimś rodzajem kultury czy ideologii, systemem wartości czy zasad, nawet bardzo wzniosłych. Chrześcijaństwo to Osoba, obecność, oblicze: to Jezus, który daje człowiekowi sens i pełnię życia” – wyjaśniał młodzieży Jan Paweł II¹⁶⁴. Osoba Chrystusa określa byt, działanie i naukę chrześcijańską. „Chrześcijaństwo to Chrystus! To Osoba, to On Żywy”¹⁶⁵. Istotą chrześcijaństwa nie jest zatem idea ani kodeks norm i wartości, lecz Osoba. Kontynuator myśli Jana Pawła II – papież Benedykt XVI wyjaśnia: „Chrześcijaństwo jest bowiem przede wszystkim Wydarzeniem, Osobą. I dopiero w Osobie odkrywamy bogactwo treści”¹⁶⁶. Dynamizmem chrześcijaństwa nie jest również samo działanie człowieka ani sama jego moralna świadomość. „Chrześcijaństwo nie jest jakimś moralizatorstwem, zwykłym systemem etycznym. Chrześcijaństwo jest przede wszystkim darem: Bóg daje się nam – daje nam nie coś, lecz samego siebie”¹⁶⁷. Jest to całoosobowe darowanie się Boga człowiekowi.

Mówiąc o poznawaniu i przyswajaniu wiedzy podczas katechezy nie można rozdzielać nauki i osoby, czyli treści i jaźni poznawczej. Poznaje cała osoba, a poznana treść komponuje ją i tworzy, nie tylko wzbogaca lub wyposaża w większą lub głębszą wiedzę. Połączone w wyniku korelacji treści nie mogą zakłócić relacji z Bogiem. Raczej mają posłużyć lepszemu i pełniejszemu poznaniu Osoby Chrystusa, w którym nauka i Osoba to jedno. „On się tak utożsamiał ze swoim słowem, że «ja» i «słowo» nie dają się odróżnić: On jest Słowem”¹⁶⁸. Dlatego pierwszoplanowym zadaniem katechezy jest „uporządkowane poznanie Osoby i nauki Chrystusa, naszego Pana” (CT 19). W praktyce oznaczałoby to większą wierność Bogu i człowiekowi niż ściśle określonym przepisom edukacyjnym. To nie system czy program edukacyjny, nawet najbardziej dowiedziony naukowo, czyni człowieka bardziej człowiekiem, ale rozumiejąca refleksja nad samym sobą. Tajemnicy, która kryje się w człowieku, nie można ogarnąć nawet najbardziej wykształconym rozumem. Zbliżania się do tajemnicy nie da się sprowadzić do metod, celów,

¹⁶³ Benedykt XVI. *Powitanie uczestników Światowych Dni Młodzieży na placu Cibeles*. Madryt 18.08.2011 [online]. <<http://ekai.pl/biblioteka/dokumenty/x1215/powitanie-uczestnikow-sdm-na-placu-cibeles-sierpnia/>> [dostęp: 19.08.2011].

¹⁶⁴ Jan Paweł II. *Przemówienie podczas spotkania z młodzieżą na krytym lodowisku. 'Wstań, słuchaj, ruszaj w drogę!'*. Berno 05.06.2004. DZ t. 11: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Europa* (cz. 3) s. 344.

¹⁶⁵ Jan Paweł II. *Orełdzie na XVIII Dzień Młodzieży 2003 r.* nr 5.

¹⁶⁶ Benedykt XVI. *Z wielką miłością do Chrystusa i Kościoła. Na zakończenie spotkania z duchowieństwem diecezji rzymskiej*. 13.05.2005. OsRomPol 26:2005 nr 7-8 s. 15.

¹⁶⁷ Benedykt XVI. *Chrześcijaństwo jest przede wszystkim darem*. Msza św. Wieczerzy Pańskiej. Rzym 20.03.2008. OsRomPol 29:2008 nr 5 s. 8.

¹⁶⁸ J. Ratzinger. *Wprowadzenie w chrześcijaństwo*. Tłum. Z. Włodkowa. Kraków 1996 s. 195.

planów wychowawczych i edukacyjnych, schematów i definicji naukowych. Wszystkie one jedynie pomagają odsłonić jakiś aspekt owej tajemnicy, którą jest człowiek. Nie chodzi tu o degradację rozumu ludzkiego czy lęk przed naukami świeckimi, ale o pasję odkrywania nowych możliwości i horyzontów jakie drzeją w człowieku. Edukacja zależy zatem od koncepcji człowieka i jego przeznaczenia, a więc rozumienia, kim on jest sam w sobie. Jej sukcesem jest nie tyle wydajność i skuteczność, ile zrozumienie egzystencjalnego projektu każdej osoby i odkrycie jej osobistych możliwości integralnego rozwoju. Katecheza, włączając się w edukacyjny proces uczenia i wychowania, z jednej strony musi przytaczać argumenty racjonalne, z drugiej zaś – musi trwać w wierze Kościoła, którą przekazuje, skoncentrowana na Bogu, zakorzeniona w modlitwie, oparta na doświadczeniu miłości i braterstwa.

Człowiek ma zawsze skłonność do łączenia swoich wiadomości; także poznawanie Boga odbywa się na sposób systematyczny i organiczny, przez powiązanie wielu treści, przeżyć oraz doświadczeń. Bóg jest Podmiotem i objawia się oraz daje się poznać tylko w relacji między osobami. Ten rodzaj poznania należy do istoty osoby. Jednakże rozum oświecony prawidłową wiarą i poprawną wiedzą głębiej otwiera się na to, co Boskie, a kierując się umiłowaniem prawdy, poznaje Boga z bliska. W tym względzie poprawności wiedzy i jej interpretacji ma służyć korelacja w katechezie. Jej zadaniem jest między innymi kształtowanie precyzyjnego rozumienia prawd wiary i przestrzeganie przed interpretacjami błędnymi. Ponadto kształcenie skorelowane uczy szacunku do innych osób czy grup, które reprezentują odmienne stanowisko. Tak powiązana wiedza uwalnia od uprzedzeń i pośpiesznych sądów, a uczy zrozumienia i akceptacji drugiego człowieka. Chodzi tu zawsze o dobro drugiej osoby.

Integrowanie wiedzy i wychowania w szkole poprzez korelację nauczania religii z edukacją szkolną jest przerzuceniem pomostu pomiędzy rozumem i wiarą. Pozwala też przekładać, na ile to możliwe, prawdy wiary na prawdy rozumu i nauki. Prowadzi do kształtowania umiejętności i postaw wynikających z wiary. Tym samym buduje pewien łuk komunikacyjny pomiędzy objawieniem a nowymi czasami.

W rzeczywistości chrześcijańskiej, której dotyczy katecheza, zachodzi też pewna korelacja Logosu Chrystusa z logosem człowieka. „Jeśli Chrystus jest Logosem, prawdą, człowiek musi odpowiedzieć Mu swoim logosem, swoim umysłem”¹⁶⁹. Im pozyskana wiedza jest większa i głębsza, tym dyscyplina i porządek rozumu jest pełniejszy i chroni przed zaślepieniem oraz zwiększa ostrość widzenia prawdy. Prawda zaś staje się drogą, którą człowiek dociera do Chrystusa, otwierając się tym samym na stwórczy Rozum, od którego pochodzi jego własny rozum i który jest jego punktem odniesienia.

Korelacja nauki religii z edukacją szkolną jest o tyle cenna, o ile pozwala dotrzeć człowiekowi do siebie samego i do Chrystusa drogą prawdy. Przeakcentowanie znaczenia korelacji dla poszerzenia samej wiedzy może spowodować, że nauczanie religii będzie tylko nauką pozytywnie użyteczną, a

¹⁶⁹ Benedykt XVI. *Rozum, który kieruje się wiarą, wypełnia swoje powołanie*. Przemówienie podczas uroczystości wręczenia Nagrody im. Ratzingera. Rzym 30.06. 2011. OsRomPol 32:2011 nr 8-9 s. 37.

Słowo wiary pozostanie nieme. Może nawet zaistnieć coś w rodzaju *violencia rationis* – despotyzm rozumu. Katecheza stałaby się wtedy zbiorem treści konwencjonalnych i doraźnie utylitarnych, zaś nauka katolicka zostałaby zredukowana do recepcji psychicznej. Słusznie zatem podkreśla Andrzej Kiciński, że korelacja w katechezie nie powinna być absolutyzowana. „Podstawową prawdą, którą uwzględnia katecheza, jest fakt absolutnie bezinteresownej i nieograniczonej inicjatywy zbawczej Boga”¹⁷⁰. Nadzieją na wypośrodkowanie okazuje się być osoba, która scala w sobie *fides et ratio*. Stąd osoba winna wyznaczać magistralę korelacji – winna być jej metodą. Korelacja zaś winna służyć integralnemu rozwojowi osoby.

* * *

Dla katechizowanych korelacja nauki religii z edukacją szkolną jest swoistym teatrum – dowodem dialogu wiary z rozumem, religii z nauką, chrześcijaństwa ze współczesnością. Przerzuca pewien pomost pomiędzy czasem a objawieniem. Dla katechezy korelacja jest pomocna, o ile wspiera takie wyposażenie podmiotowości człowieka, dzięki któremu jego zbawczy kontakt z udzielającym się mu Bogiem jest rozumny, krytyczny, autonomiczny i praktyczny. Dzięki temu relacja katechizowanego z Bogiem staje się bardziej osobowa i przez to bardziej chrześcijańska. Korelacja może więc: pomóc zwalczać w zjawisku religijnym fanatyzm, determinizm, fatalizm i negatywne aspekty irracjonalności; służyć integracji międzyludzkiej, wspierać samoświadomość eklezjalną, umożliwiać przekaz nauki Kościoła w sposób intelektualno-racjonalny, przyczyniać się do rozwoju socjalizacji i personalizacji społecznej w szkole; koordynować komunikację ze światem jako sposób wcielania się chrześcijaństwa w całość życia współczesnego, zwłaszcza w życie duchowe i kulturalne i wspierać rozwój świata; odgrywać rolę w apologii Kościoła, zwłaszcza w dialogu z ateizmem, i przyczyniać się do ewangelizacji środowisk i społeczeństw. Wreszcie korelacja może rozwijać katechezę, wiążąc ją z nowymi propozycjami dydaktycznymi, programami wychowawczymi, systemami edukacyjnymi, z technologią informatyczno-dydaktyczną, przemysłem wydawniczym, piśmiennictwem, literaturą czy bibliotekarstwem. Cały zaś proces korelacji winien być powiązany z samą istotą bytu ludzkiego, czyli z osobą, i przynosić adekwatną odpowiedź o charakterze wychowawczym. Przyjęcie bowiem aksjomatu, że człowiek jest osobą, jako horyzontu rozumienia procesu korelacji nauki religii z edukacją szkolną daje nam gwarancję, że nie zostanie pominięty żaden istotny element w praktycznym integrowaniu nauczania i wychowania w szkole.

¹⁷⁰ A. Kiciński. *Korelacja w katechezie*. W: *Wokół katechezy posoborowej*. Red. R. Chałupniak, J. Kochel, J. Kostorz, W. Spyka. Opole 2004 s. 263.